

W

WAAGGEBOUW. Alle grote en ook vele kleinere plaatsen (bijv. Sint—Anna Parochie en Sint—Jacobi Parochie) hebben tot in de 18de en 19de eeuw *W.en* gehad, waar verschillende produkten (bijv. boter en kaas) verhandeld werden. Op weekmarkten was hier veel vertier. Tegen de concurrentie van 'ongeprivilegerde sluipwagen' verzette men zich. Verschillende oude *W.en* zijn nog over: Lwd. (1595), Workum (1650), Makkum (1698), Dokkum (1752). Ze hebben alle oudere voorgangers, z Leeuwarden (Gebouwen), Weekmarkt; → Bouwkunst.

WAAKSSENS (Fr.: *Waeksens*; ens*-naam), a. terpdorp in Hennaarderadeel, W. van Wommels, aan de weg Bolsward—Franeker (104 inw.). Herv. kerk, misschien oorspronkelijk uit 13de eeuw, nu verbouwd en gepleisterd. Veeteelt.

Zie: Hepkema Memories, 157.

b. dorp (79 inw.), in het westen van Westdongeradeel. Herv. kerk. In de vorige pastorie woonde Rinse Posthumus*. Bij het dorp tot W.O. II bos van het vroegere slot Tjessens en de State Sjuksma (met poortgebouw). → Duiventil.

WAALKES, Godschalk Horatius van Borssum, theoloog (Ysbrechtum 8.4.1829—Utrecht 1.2.1907). Predikant te Huizum (1869-94). IJverig lid van het Fr. Genootschap*. Bestudeerde de Fr. kerkgeschiedenis, waarover hij vele artikelen schreef (o.a. over Fr. klokopschriften). Bezorgde de uitgave van T. A. Romeins *Naamlijst van Fr. predikanten*.

Zie: Levensber. Letterk. (1907), 115-131; Repert., 156.

WAALKES, Pieter van Borssum, theoloog (Emden 17.9.1795-Ysbrechtum 13. 2.1881). Predikant te Goingarip (1817-18), Workum (1818-20), Weidum 1820-27) en Ysbrechtum (1827-81). Aanhanger der Groninger* richting. Schreef over het bestuur der herv. kerk (1842).

WAALKES, Waalke van Borssum, theoloog (Emden?—Gauw 1866). Predikant te Gauw c.a. (1844-66), vertaalde daar ca. 1860 voor zijn catechisanten het Markusevangelie in het Fr., in 1912 door P. de Clercq* in een nieuwere spelling uitgegeven.

WAALSE FURIE. In 1572 konden de geuzen Dokkum korte tijd bezet houden. Caspar de Robles* en zijn Walen hielden een bloedig wraakgericht, dat door H. à Bra* beschreven is.

Zie: Vr. F. VI (1853), 131-152.

WAAR. Ook: war, weer, wer. Een in Frl. veel voorkomende land- of veldnaam van diverse

betekenissen. Oorspronkelijk meestal een aandeel in de vorm van een smalle strook binnen een groter veld. z Schar.

Zie: O. Postma, Fr. Kleihoeve (1934), 127, 172, 191; Fr. Plaknammen IV, 71-81; Spahr van der Hoek, Fr. landb. II, 578, 579, 582, 606.

WAARBORG. Boezemwaterschap* in Wonseradeel (2600 ha). Opgericht in 1917. Overkoepelt oude en nieuwe waterschappen.

Hoofdtak: gemeenschappelijke buitenwaterkering der vijf inliggende waterschappen en hun binnenwaterleidingen. Elk der onderdelen zorgt voor bemaling. Voorzitter ir. door Ged. Staten, bestuursleden door vijf waterschappen gekozen. Voor het wapen → Boezemwaterschap.

WAARD. Ook weerd, werd*: In of aan het water gelegen land. In Frl. o.a. Makkumer en Workumer W.

Zie: Moerman, 258.

WAARDENBURG, Henricus, classicus (Franeker 10.2.1700-Haarlem 23.8.1812). Leerling van E. Wassenbergh*, rector te Franeker, Lingen, Haarlem. Schreef Latijnse gedichten, ook een artikel over Gysbert Japicx in: 'Neue berlinische Monatschrift von Biester' (okt. 1801).

Zie: N.B.W. III, 1373; B. XVIII (1956), 120, 122.

WAARHEIDSVRIENDEN, z Vrienden der Waarheid.

WAATZE GRIBBERTS BRUYLOFT. Fr. klucht, ruw van inhoud, maar in levende volkstaal. Voor het eerst verschenen in 1701, herhaaldelijk herdrukt. Bewerking van de Platduitse werkjes *Tewesken Hochtydt* en *Tewesken Kinderbehr*.

Zie: Estr. VII (1955).

WAD, wed. Ondiepe plaats, waar men door een stroom kan waden. Vgl. *Hynstewâd*, plaats waar de paarden gebaad worden (vroeger te Lwd., Jelsum; te Stiens is een Paardenwedstraat) (z Furde, Overtoom, Tynje). Het woord kreeg op den duur ruimere betekenis: water, meer, zee (Waddenzee).

Zie: Fr. Plaknammen III, 44-45; Moerman, 259; Schönfeld, Waternamen, 234 e.v.

WADDENEILANDEN. Een snoer van meer dan 20 eilanden aan de zuidoostkust van de Noordzee van Texel tot Föhr (Noordfrl.), van het vasteland gescheiden door de Waddenzee*. Tot Frl. behoren Vlieland, Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog.

Alleen op Texel en op enkele Noordfr. eilanden komt het Pleistoceen* in de vorm van keileem* aan de opp.; de andere W, zijn jong holocene* vormingen. Het keileem ligt op Vlieland op 20 m diepte, op Terschelling op 35 m, op Schiermonnikoog op 50 m; op Ameland is keileem nog niet aangeboord. Uit het laatste Interglaciaal dateren de sedimenten van de Eemzee (het Eemien*), die op Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog 30-40 m diep liggen, op Vlieland nog niet met zekerheid geconstateerd zijn. Op deze Eemzee-sedimenten werden in de laatste ijstijd dekzanden* afgezet, waarop veen, oude zeeklei en zeezand en, vooral op Terschelling, jong mosveen. Deze

afzettingen zijn later door mariene erosie plaatselijk opgeruimd en door jong zeezand vervangen.

In een ondiepe zee vormt de branding *strandwatten*, waarop de wind in samenwerking met de plantengroei duinen* heeft opgewaaid. De getijstroom doorbreken de strandwal op zwakke plaatsen, vooral bij riviermonden, en zo verbreekt de strandwal tot *eilanden*. De uit de Waddenzee komende ebstromen vormen vóór de zeegaten tussen de eilanden uitgestrekte onderzeese delta's, de buitengronden, vooral voor de grote zeegaten. Deze gronden zijn de natuurlijke golfbrekers en stroomleiders en beschermen de eilanden tegen het geweld der zee. De banken en platen van deze gronden worden door de stroom oostwaarts verplaatst en trekken langs de kust. Het midden van de eilanden ontbeert de bescherming door de gronden, hier dreigde meermalen een doorbraak, die alleen door *stuifdijken* (Ameland) en door *strandhoofden* (Vlieland) kon worden voorkomen. Onder invloed van de heersende westenwinden, vooral westerstormen, en de O. gerichte stroom slaan vooral de kleine eilanden aan de westkust af en groeien in het oosten aan. Zo verplaatst het eiland zich oostwaarts (z Schiermonnikoog). Vlieland is door zijn ligging in de kustlijn ook in Z. richting verplaatst. Om de beweging van de kusten nauwkeuriger te registreren, zijn sedert ca. 1850 op afstanden, van 1 km genummerde strandpalen geplaatst, waaraan de verplaatsing van de laag- en hoogwaterlijn en de duinvoet jaarlijks worden gemeten.

MIDDELEN VAN BESTAAN. *Zeevaart* en *visserij* vormen vanouds de hoofdmiddelen van bestaan op de W. De visserij is in deze eeuw snel in betekenis verminderd, wel voeren tot W.O. II veel eilanders 's zomers op Hollandse loggers. De eilanders die op de grote vaart gingen, bleven vroeger op het eiland wonen, sedert W.O. I vestigden velen zich blijvend in de havensteden, z Zeekapiteins.

Het isolement bracht als de grond het toeliet de mensen tot de *gemengde bedrijfstvorm**. Akkerbouw, minder systematisch bedreven dan in de Wouden, hadden Terschelling en Ameland het meest, Schiermonnikoog minder, Vlieland weinig; Terschelling ook weer eerder dan Ameland, want er was eerder een beschermende zeedijk, en het lag meer in de scheepvaartroute. Op Ameland ontwikkelde de landbouw zich in deze eeuw - na aanleg van de zeedijk en ruilverkaveling* - zeer snel. Beide eilanden deden aan paardenfokkerij*, maar de groeiende inkomsten uit het toerisme bedreigen, vooral op Terschelling, het boerenbedrijf en daarmee ook de patriarchale vormen der samenleving en vele oude gebruiken.

TOERISME. Dit is reeds het belangrijkste middel van bestaan. Het aantal vakantiegangers op de vier eilanden bedraagt ca. 125000 per jaar en zal, naar de verwachting van de Planologische Dienst van Frl., in 1970 (buiten het dagbezoek) 185000 bedragen. Voor het karakter der badplaatsen is dit niet verontrustend: op de vijf Noordzee-eilanden zijn op één dag nooit meer dan 25 000

mensen aan het strand tegen soms één miljoen op het even lange strand van IJmuiden tot Hoek van Holland. In 1956 stonden de vijf eilanden wat het buitenlands bezoek aan de Nederlandse recreatiegebieden betreft op de zesde plaats; op de ranglijst van het buitenlands bezoek per plaats stond Ameland op de tiende, Schiermonnikoog op de elfde, Vlieland op de twaalfde en Terschelling op de 23ste plaats.

W., M.; S. v.d. H., J. J.; S., K.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 59; Repert., 215; Fr. landb. bl. (30.1, 6, 13, 27.2.1953).

WADDENZEE (Fr.: *It Wâd*). De zee tussen de Waddeneilanden*, het vasteland van N.-Holland, de Afsluitdijk* en het vasteland van Frl. en Groningen. Het Fr. deel hiervan wordt in het westen begrensd door de lijn van het Eierlandse Gat naar het Breezand en in het oosten door de lijn van het Simonszand* naar de Westpolder aan de Lauwerszee*. (→ Compendium; Het landschap van Friesland).

De W. is een van de merkwaardigste kustzeëen.; bij hoog water zee, bij laag water een uitgestrekte zand- en slikvlakte, doorsneden door bochtige getijgeulen en prielen (de kleine geulen). Men onderscheidt bij deze geulen de *vloedsckaren*, die vooral openliggen voor de vloed en op het Wad eindigen in een drempel, en de *ebscharen*, die vooral openliggen voor de ebstroom en aan de zeezijde, in de onderzeese delta's (z Waddeneilanden) een drempel hebben. Daarnaast zijn er ook enkele doorgaande geulen, zoals tussen Texelstroom en Inschot*. De geulen zijn in de zeegaten tientallen meters diep, en worden op het wad ondieper naarmate ze zich vertakken.

De vloedstroom gaat links en rechts van de Waddeneilanden naar binnen en de drempels der vloedscharen liggen achter elk Waddeneiland over een strook waar de normale vloedtijden elkaar ontmoeten. Op deze strook, het *wantij*, is het wad het hoogst, hier bezinkt ook het meeste slib. Doordat de vloedstroom uit het westen komt, ligt het *wantij* niet achter het midden van het eiland, maar meer O (→ de kaart). Bij oostenwinden treedt tijverlaging op en kan men soms Ameland of Schiermonnikoog over het *wantij* te voet bereiken. Sedert de aanleg van de Afsluitdijk ontwikkelt zich tussen Marsdiep, en Vlie een *wantij* in de lijn Harlingen-Eierlandse Gat, welk zeegat van weinig betekenis is. Het zal echter nog eeuwen duren voor zich hier een nieuwe evenwichtstoestand heeft ingesteld. In Zeeland zijn op het *wantij* de klei-eilanden ontstaan; in de W. is dit niet het geval, wrsch. omdat de heersende wind hier dwars op het *wantij* staat. Wél lagen in de M.E. op het wad enkele bewoonde eilandjes, thans is alleen nog van → Griend* een steeds kleiner wordende rest aanwezig.

Tussen de geulen liggen uitgestrekte zandplaten, de grootste zijn de Hengst ten zuiden van Vlieland en de Grienderwaard* ten zuiden van Terschelling. De bodem van de W. bestaat vrijwel geheel uit zand met een slibgehalte van ca. 5 pct. (slib bestaat uit kleideeltjes kleiner dan 0,016 mm). Het zand is het grofst in het gebied van de sterkste stroming. Slibafzetting komt behalve op het *wantij* alleen voor langs de kusten O. van de Zwarte* Haan; deze wordt door landaanwinningswerken bevorderd.

Voor de slibafzetting zijn levende organismen, in het bijzonder lamellibranchiaten (plaatkieuwigen, bijv. mossels*) van grote betekenis. Deze zeven met hun kieuwen de vaste stoffen uit het zeewater; wat hiervan onverteerbaar is verlaat het lichaam in vorm van samengekleefde korrels, die gemakkelijk bezinken. De tot enkele meters dikke laag wadzand bedekt op vele plaatsen een veemaag, die in het Subatlanticum werd gevormd en enige honderden jaren geleden op vele plaatsen nog aan de opp. lag. Hieraan herinnert nog de naam Moerwardt Z. van Vlieland op 16de-eeuwse kaarten en de naam Heideveld Z. van Ameland. Het zand, dat zich op dit veen heeft afgezet, komt uit de geulen en van de onderzeese delta en de stranden der Waddeneilanden. Bij voortgaande spiegelrijzing zal deze zandverplaatsing voortgaan en deze zgn. zandhonger van de W. bedreigt onze kusten. Het zoutgehalte van de W. wisselt plaatselijk sterk i.v.m. getijstroom, windrichting en lozing van zoet water o.a. door de sluizen in de Afsluitdijk, die gemiddeld per jaar 1200 miljoen m³ zoet water aanvoeren. Een gemiddeld cijfer van 2,5 pro mille zout tegen 3,5 pro mille van het Noordzeewater heeft dus slechts betrekkelijke betekenis. De temperatuur schommelt vooral sterk in. het ondiepe water op de platen, in de diepe geulen is ze meer constant. De plantengroei op het wad beperkt zich tot enkele algen (wieren); tot 1930 kwamen ook uitgestrekte velden zee gras* (zostera) voor; door een schimmelziekte is deze plant zeldzaam geworden (a Kwelder). De dierenwereld van het wad is bij zonder rij k en interessant. Opvallend zijn de wadpieren, welker uitwerpselen alle zandplaten dicht bedekken; verder de zeehonden en de bruinvissen en de scharen van vogels die hier het hele jaar door bij laag water hun voedsel zoeken.

De wadvisserij was vroeger belangrijker dan tegenwoordig; garnalen en mossels zijn de belangrijkste objecten, terwijl plaatselijk ook platvis wordt gevangen. (→ Mossel visserij).

Buiten de betonde geniën is scheepvaart op de W. alleen mogelijk voor platboomde schepen; de voornaamste prielen zijn door de wadvisseren bebakend met zgn. steekbakens, dat zijn in de wadbodem gestoken takken. Voor goede zeilers heeft het varen op de W. bijzondere bekoring.

Herhaaldelijk zijn plannen ontworpen tot *indijking van de W.* door afsluiting van de zeegaten; bekend zijn die van Van Diggelen (1849) en Draisma de Vries (1921). De waterstaatsingenieurs achtten het tot voor kort technisch niet mogelijk de zeegaten af te sluiten; pas na de stormramp in febr. 1953 heeft men een bruikbare methode ontwikkeld. Een zeer voorlopig indijkingsplan vindt men op bovenstaand kaartje. Het beoogt afsluiting van alle zeegaten tussen Texel en Rottumeroog; van Texel wordt een dijk aangelegd naar de Afsluitdijk bij Kornwerderzand en één van Rottumeroog naar de Groningse kust. Drooglegging zou geschieden in

drie fasen: *a.* de Lauwers-zee en de kwelders aan de Fr. en Groningse kust; *b.* de waardgronden Z. van Vlieland; *c.* de Wadden O. van de dijk Terschelling-Zwarte Haan. N. van de Afsluitdijk blijft een restant van de W. door het Marsdiep in verbinding met de Noordzee. Tussen Harlingen en Terschelling ontstaat een groot zoetwaterbekken; in de O. Wadden worden de geulen tussen de kaden kleinere zoetwaterbekkens. Ofschoon de onvruchtbare zandplaten voor de landaanwinning weinig betekenis hebben, is de afsluiting der zeegaten om de verkorting der kustlijn, de beteugeling van de zandhonger en het verkrijgen van een zoetwaterbekken wel urgent. De fasen *b.* en *c.* zullen echter tot na de uitvoering der Deltawerken in onderzoek blijven. Alleen de indijking van de *Lauwerszee* hoopt men binnen enkele jaren te voltooien. De afsluitdijk van 13 km komt tussen het Westerstek (tussen Peasens en het Banthuis) in Frl. en de Westpolder in Groningen. Hij loopt langs de Oort, een zijgeul van het Zoutkamper laag. De dijk zal ruim 7100 ha land en 2200 ha water, het boezemmeer, afsluiten (vgl. Tjeukemeer 2160 ha). Er komt 3100 ha goed land, 3600 ha voor bos en wei-op-zand, 400 ha voor wegen, kaden, binnendijkse geulen en eventuele dorpen. Of de bouw van één of twee dorpen voor een polder met 2000-2500 inw. verantwoord is, blijft een vraag. Op hoging van de thans 32 km lange, en te lage zeedijk wordt door de afsluiting overbodig. Er komen nieuwe afwateringsmogelijkheden, alleen voor Frl. al zoveel als een gemaal van 3000 m³ per minuut geeft. Verder betere verbindingen te land en te water (Dokkum bereikbaar voor grotere schepen?) en gelegenheid voor een goed geoutilleerde vissershaven aan het wad. De landaanwinning in de Lauwerszee vervalt. Men krijgt ervaring in het afsluiten van zeegaten (Deltaplan!) en in het bruikbaar maken van wadgronden (verdere inpoldering!), z Ameland dam. W., M.; S., K.

Zie: T.K.N.A.G. (1953), afl. 3.

WADDENZEEVISSERIJ. Ca. 1935 werd op de Waddenzee nog veel haring, ansjovis enz. gevangen; na W.O. II veranderde dit. Wanneer wij afzien van de *mossels*,! een geheel apart bedrijf (z Mossel) dan domineren nu de *garnalen* met 83 pct. van de opbrengst der W. (1954), vooral in Harlingen. Van een omzet van f 1 miljoen bestaat daar 97 pct. uit garnalen. Hiermede hadden de 25 Harlinger garnalenvissers tweederde van de garnalenaanvoer uit de Waddenzee. Afgezien van o.a. Den Helder, Texel, Wieringen, Zoutkamp leveren Makkum (ansjovis) en Moddergat (garnalen) de Waddenzeevissers. Die van Moddergat gebruiken voor hun acht vaartuigen vooral de haven bij Dokkumer Nieuwe Zijlen. Vissers uit Oostmahorn (zeven vaartuigen) vissen garnalen op de Lauwerszee. De visserij langs de

hele Waddenzeedijk met open vaartuigen is van weinig betekenis. De garnalen worden gevangen met de garnalenkor, een sleepnet; ansjovis met ansjoviskommen (staand want) en met de ansjoviskuil (sleepnetspanvisserij); sardienen blikt met raamkuilen (aan het schip verankerd) en met de wonderkuil (spanvisserij); aal en paling met fuiken; het glasaaltje* wordt tijdens de intrekperiode in de kleine sluizen op Kornwerderzand met zeer fijnmazige kuilen gevangen, z Vistuig.

WADMAN, Anne Sijbe, leraar (Langweer 30.11.1919-). Na letterenstudie te Amsterdam gepromoveerd te Groningen op *H. G. v. d. Veen* (1955); leraar gymnasium te Sneek.

Schreef gedichten: *Fan tsien wâllen* (1945); *Op kaart front* (1945, ²1946); de roman *Fioele en faem* (1948); de novelle *Reedridder* (1949); de bloemlezing uit Fr. lyriek: *Frieslands dichters* (1949, met inleiding en Nederlandse vertaling); met F. Schurer en D. A. Tamminga: *Kleine keur uit Fr. dichters* (1950); kritieken en essays in diverse bladen en tijdschriften, gedeeltelijk gebundeld in *Kritysh konfoai* (1951, waarvoor in 1952 Gysbert Japicxprijs); korte verhalen in tijdschriften; enkele toneelstukken; *Fryske fersleare* (1953); redacteur 'De Tsjerne' (1946-53); sedert 1955 literair criticus Regionale Omroep Noord. Zie: Tsj. (1946), 92-96; (1949) 345-347; (1952) 25-29, 317-320; (1957) 301-316; I.H. (1949), 33-341 Piebenga (1957), 272-274.

WADSTEIN, Nils Elis, Zweeds filoloog (Torshalla 16.7.1861-Stockholm 19.6.1942). Hoogl. Duits te Göteborg (1900-28); publikaties over Nederduits en Fr.; de handelsbetrekkingen tussen Friezen en Scandinaviërs in de vroege M.E. hadden zijn belangstelling (z Birka). De Mij. van Ned. Letterkunde en de Fr. Akademy benoemden hem tot lid.

Wrk.: Friserna och forntida handelsvägar I Norden (1920); Fr. Lehnwörter im Nordischen (1922); Namnet Birka och därmed sammanställda ord (1924); Birka och birk (1926); Ett vittnesbörd om gammal frisisk förbindelse med Ryssland (1927); Frisiska länord (1929); On the relations between Scandinavians and Frisians in early times (1934); Birkaspörmål (1936); Zu den alten Beziehungen zwischen Frl. und Skandinavien, in: B. II (1939).

Zie: Levensber. Letterk. (1952), 215-220, met bibl.

WADZAND. Het lutumarme zand, dat de zee afzet hoogstens tot ca. 10 cm boven de gemiddelde laagwaterlijn. *W.* vormt vaak de basis van een kwelderafzetting, z Kwelder.

WAERGLES, It (De Barometer). Sedert 1952 mededelingenblad van het Boun* fan Fr. Kunstners.

WAERMMIELRINDER. Iemand die op een 'warm maal' uit is, klaploper. Ook schijnvrome, die bij eenvoudige mensen komt praten en bidden in de hoop goed onthaald te worden, z Oudhuis, H. H.

WAEIJEN Sr., **Johannes van der**, theoloog (Amsterdam 13.7.1639-Franeker 4.11.1701). Werd van Voe-tiaan op den duur Coccejaan*. Deswege door Willem III te Middelburg als predikant afgezet, door Hendrik* Casimir II naar Frl. geroepen, hoogl. te Franeker (1677). Bevriend met D. Fl. v. Giffen*. Trok vele leerlingen. Keerde zich

tegen B. Bekker*. Bemiddelde tussen de Fr. en de Hollandse stadhouder. Geschiedschrijver van Frl.

Zie: Bodes I, 2de dl., 266-274; N.B.W. X, 1148-1150; Vr. F. X (1865), 193-195.

WAEIJEN Jr., **Johannes van der**, theoloog (Middelburg 20.10.1676-Franeker 9.12.1719). Zoon van de vorige. Hoogl. te Franeker (1701-19).

Zie: Boeles I, 2de dl., 363-366; N.B.W. X, 1150.

WAGENAAR, **Cypriaan Gerard**, theoloog (Utrecht 15.9.1884-Lwd. 3.6.1954). Predikant te Lwd. (1927-50), bevorderde kerkmuziek, nam initiatief tot het uitvoeren van Johannespassie* op Palmzondag; gevangenispredikant. Na 1928 enige jaren bijzonder hoogl. aan de univ. te Groningen vanwege de Ned. Evang. Ver.

WAGENAAR, **G. H.**, theoloog (Heerenveen 18.9.1866-Zeist 14.11.1941). Broer van Lutzen W.; bleef hervormd. Predikant o.a. te Lwd. (1895-1907) en Rotterdam (1907-34). Secretaris van de Fr. Chr. Hist. Bond, hoofdbestuurslid Confessionele* Ver. z Christelijk-historische groepering.

WAGENAAR, Lutzen H., theoloog (Heerenveen 15.3.1855-Middelburg 19.10.1910). Werd na zijn promotie (1880) herv. predikant te Wons (1882-84) en Heeg (1884-89). Hier nam hij deel aan de Doleantie*. Hij werd predikant te Lwd. (1889-92), Arnhem en Middelburg.

In Frl. gaf hij zich aan de sociale actie, schreef een historisch drama (*Tsjerk Ages*) en voerde een Fr. polemië met P. J. Troelstra* (1886). Zijn Fr. werk is verzameld door S. Huismans (*Moai sein, Lützen*, 1907). W. schreef o.a. *Een wandel met God* (J. J. A. Ploos v. Amstel, 1895) en *Het leven van Willen Lodewijk* (1904).

Zie: Repert., 157, 284-285; Wumkes, Bodders, 561-567; N.B.W. X 1150-1151.

WAGENGAT (Fr.: *weingat*). Doorgang in Slaperdijk* om het verkeer met voertuigen naar de landerijen tussen de Slaperdijk en de zeedijk mogelijk te maken. Bij stormvloed wordt het *W.* door een dubbele rij balken afgesloten en de tussenruimte met klei opgevuld.

WAGENINGEN, **Van**, Dordts geslacht, waarvan in de 18de eeuw iemand als officier naar Frl. kwam en door huwelijk Dekemastate te Jelsum verwierf. In de 19de eeuw ook juristen en medici.

Zie: Vorsterman v. Oyen III, 309.

—, (**thoe Dekeraa**), **Jan Hendrik** Jetse van, hereboer (Lwd. 14.11.1860-Jelsum 23.4.1908). Onder invloed van P. J. Troelstra* bewonderaar van het oude Frl. Woonde op Dekemastate te Jelsum. Droeg als een der laatsten de oudfr. klederdracht*. Verzette zich tegen de materialistische tijdgeest, vereerde A. Kuyper.

Zie: Vr. F. XXI (1913), 437-440.

WAGENINGEN, **L. F. van** (Ureterp 1876-Belville, Z.-Afrika, 5.7.1957). Schreef in het Afrikaans een serie schetsen over Ureterp en omgeving: *Bosberg, Fr.-pastorale sketse* (Hoorn

1951).

WAGENTYPEN. Voor personenvervoer dienden: glêzen* weintsje, hoarnse* weintsje, kapwagen*, phaëton*, sjees*, tilbury*, verdekte* wagen. Voor vervoer van produkten: boerenwagen*. Een samenvattende studie over de Fr. W. is nog niet geschreven.

Zie: Van klep tot krat (1950), 105-124.

WAGHENBRUGGHE. Oud district* in de staatrechtelijke indeling* van Frl., eerst deel van Suder-go*, doch al voor 1300 behorend tot Westergo*. W. omvatte haast de hele Zuidwesthoek (de latere grietenijen Wymbritseradeel, Gaasterland, Hemelum Oldeferd en Doniawerstal met inbegrip van Lemster Driega), maar was al vóór 1400 sterk versnipperd. De kern van W. hield als zelfstandig deel* van Westergo de naam Wymbritseradeel.

WAL, Gabinus de, jurist (Lwd. 30.12.1785-Groningen 22.9.1833). Advocaat (1808), notaris-substituut-officier van justitie te Lwd. (1811). Hoogl. te Franeker (1815), te Groningen (1821). Schreef behalve dichtwerk o.a. over rechtsfilosofie, sociologie, volkenrecht en rechtsgeschiedenis. Zijn *Oratio de claris Fri-siae Juris consultis* (1818, met aantekeningen 1825) behandelt Fr. rechtsgeleerden.

Zie: Boeles I, 2de dl., 738-743; Ned. Patr. XXVIII (1952), 348-357.

WAL, Johannes de, zilversmid (Lwd. 1751-1811). Meester in 1722. Werk in Fr. Museum.

Zie: Voet, 74.

WAL, Eile van der, onderwijzer (Broek, Doniawerstal, 28.3.1805-Offingawier 6.9.1860). Van 1830-60 te Offingawier. Werkte in de krite Sneek van het Selskip* 1844. Schreef Fr. werk in eigen spelling. Vele handschriften berusten bij het Fr. Genootschap.

Zie: N.B.W. IV, 1433.

WALDECK, George Friedrich graaf, later vorst van (Waldeck 31.1.1620-Arolsen 19.11.1692). Sedert 1672 als veldmaarschalk in dienst der Republiek; in 1688 op verlangen van Willem in opperbevelhebber der Staatse troepen, behalve in Frl. en Groningen.

Nam deel aan de slagen bij Fleurus (1690) en Steenkerke (1692). Toen hij kort daarna stierf en de Fr. stadhouder Hendrik* Casimir II hem niet opvolgde, verliet deze ontstemd het krijgstoneel. z Holstein-Plön.

Zie: P. L. Muller, Wilhelm von Oranien und G. F. v. W. (Den Haag 1873); N.B.W. III, 1377-1378.

WALEN. In 1635 werd er te Lwd. een poging gewaagd om voor de Frans sprekenden een Waalse gemeente te stichten. De overheid steunde, maar de kerkeraad was er tegen.

In 1659 kwam de kerk er, vooral op aandringen van Albertine* Agnes en de hofkringen. De stadhouderlijke familie steunde de gemeente, die na 1686 een bloeiperiode kende (z Réfugiés). Toen waren er een korte tijd gemeenten te Lwd., Harlingen, Gaasterland (Balk), Bolsward, Franeker, Sneek, Dokkum en

Heerenveen. Alleen die te Lwd. kon zich handhaven (in 1730 een orgel van Maria* Louise, in 1732 grote wapenborden van Maria Louise en Johan* Willem Friso). De kerk in de Grote Kerkstraat wordt nu gebruikt voor kleine diensten (trouwdiensten enz.). De gemeente bestaat niet meer. z Leeuwarden (gebouwen). Zie: Eekhoff, Gesch. beschr. II, 101-108; Repert., 408-409.

WALES. De overeenkomst in positie bevorderde de wederkerige belangstelling tussen W. en Frl.

Men nam in de Fr. tijdschriften graag stukken van W. A. Craigie* in vertaling op. *Welsh in education and life* (London 1927) en eerder *The bilingual problem, a study based upon experiments and observations in Wales* door D. J. Saer, Frank Smith, John Hughes (Aberystwyth 1924) trokken hier de aandacht. Onderwijsdeskundigen uit W. hielden inleidingen op het Fr. Onderwijscongres (27.10.1948). Friezen bezochten naderhand scholen in W. Zo had W. vooral invloed op het tot stand komen van de Fr. scholen*, z Tweetaligheid.

WALLE. Dijk beginnende bij de hoge gronden Z. van Lauswolt, loopt westwaarts langs Beetsterzwaag en Oud-Beets tot even O. van de Zweinsweg*. Van hier liep vroeger een andere dijk, de Zijdwalle*, N. tot de Meer. W., Zijdwalle en de Meer vormden vroeger de bedijking van gronden onder Beets. Ten westen van de weg Beetsterzwaag-Gorredijk is de W. nog intact, en doet dienst als polderdijk voor de polder Oud-Beets.

Wallebos. Bos Z. van Beetsterzwaag tussen de W. en het Ouddiep. Afwisselend complex bos, met jonge aanplantingen van lariks, douglasspar en fijnspar naast ouder dennenbos en percelen hakhout.

WALSTRA, Jacob, atleet (Lwd. 15.3.1918-). Bezat in 1947 met 9 min. 52,2 sec. korte tijd het nationale record op de 3000 m steeple-chase. In datzelfde jaar Nederlands kampioen op de 10000 m.

WALSTRO (Fr.: *slyt*). Kleefkruid is algemeen als onkruid. Moeras-W, veel, kleverig W. weinig op natte plaatsen. Echt en glad W. veel in duinen en elders op zand, geelwit W. in de duinen vrij vaak, liggend W. nogal eens op droge gronden.

WALTA, Jaring Douwes, schilder (Blauwhuis 12.3. 1887-). Schilderde portret, landschap en stillevens, hoofdzakelijk in olieverf. Autodidact.

WALTA, Meinte, schilder en illustrator (Wytgaard 6.4.1920-). Zoon van Jaring W. Expressionist. Woont te Lwd.

WALTHER, George Ludwig, ingenieur (Katwijk aan Zee 18.9.1897-). Ingenieur bij de Prov. Waterstaat (1928), hoofdingenieur (1947), hoofd van de dienst voor de verbetering van de kanalen Strobos-Lemmer en Fonejacht—Harlingen (1952). Thans hoofdingenieur-directeur van de Prov. Waterstaat in Frl. Schreef met K. A. Rienks*: *Binnendiken en Slieperdiken yn Fryslân* (1954), en verder in: 'Frl. toen, nu en straks' (1952); 'It Heitelan' (1954), 168-71.

WALVISACHTIGEN (Fr.: *walfisken*). Totaal aan het waterleven aangepaste zoogdieren, z

Bruinvis, Potvis, Tandwalvis. Tuimelaar, Vinvis.

WALVISKAAK. Staan op de Noordzee-eilanden hier en daar nog als erfafscheiding en op de vaste wal ook als wrijfpaal voor vee (Fr.: *kakebonke*).

Op Vlieland zijn *W.en* in de 18de eeuw ook als grafpalen benut: men heeft ze een plaatsje gegeven in de herv. kerk. Wrsch. was ook de reuzenribbe, die vroeger in Tjerkgaast aan een gevel hing, een *W.* De *W.en* vormen een herinnering aan de Groenlandvaart*; door verwerking vermindert hun aantal. Ten onrechte soms walvisribben genoemd.

WALVISVANGST. Een volwassen walvis bestaat voor ongeveer de helft uit vlees en voor een kwart uit spek en vet. De hoeveelheid traan die hij levert, staat gelijk met de jaarlijkse boterproductie van 300-400 koeien. Geen wonder dat men eeuwenlang fel op walvissen gejaagd heeft.

Voor Frl. en Holland lag de bloeiperiode van de vangst op de N. IJszee in de 17de en 18de eeuw, na 1600 onder auspiciën van de Noordse Compagnie met haar nederzetting Smeerenburg op Spitsbergen als steunpunt. Ca. 1640 begonnen particuliere reders voor zich zelf met de *W.* bij Groenland. Zij deden dit op volle zee, zodat geen traan gekookt kon worden. Spek en baleinen werden aan boord bewaard en in Nederland bewerkt. Tegen 1700 voeren ca. 260 schepen met ca. 14000 man ter *W.* Met het afnemen van de walvisstand moest men echter steeds verder weg, tot men in de 18de eeuw in Straat Davis werkte. Over de toestanden aldaar licht het dagboek van de Amelander kommandeur Hidde Dirks Kat* in. De Fr. eilanden hadden een belangrijk aandeel in de *W.*, velen zijn erdoor tot welvaart gekomen. Herinneringen aan de *W.* zijn o.a. de walvisbeenderen, die men op de thuisreis tegen de mast plaatste om uit te lekken, en op de houtarme eilanden voor allerlei doeleinden gebruikte, bijv. als afscheiding van landerijen, z. Walviskaak. Tegenwoordig wordt de *W.* in de Zuidelijke ijszee uitgeoefend met fabriekschepen. z. Groenlandvaart; Kommandeurswoning; Westindische Compagnie; Wildts, M.; Wybe Jans.

WANDELLAND (of werf land). Eens per zoveel jaar van gebruiker wisselend land, meestal tegen het gebruik van een ander perceel. *W.* is dikwijls een overblijfsel van een naar billijkheid (dus naar kwaliteit en ligging der percelen) verdeelde meenschar*, en kwam ook na de boedelscheiding nog wel voor. Het begrip leeft alleen nog voort in land- en veldnamen.

WANDELSPORT. Zonder wedstrijdelement neemt de *W.* een bijzondere plaats in onder de sporten, waarvoor in Frl. groeiende belangstelling bestaat. Vooral de avond vierdaagse, waaraan jaarlijks ca. 10000 wandelaars meedoen, hebben de *W.* gepropageerd.

Ruim 600 wandelaars zijn georganiseerd in de N.-Ned. *W.* Bond (opgericht 1937), die in Frl. 21 senioren- en vier juniorenverenigingen heeft. Een toeristische attractie is de jaarlijkse Elfstedentocht, die vijf dagen duurt. De eerste Elfstedewandeltocht is in 1945 georganiseerd.

Buiten de georganiseerde massatochten wordt in Frl. zeer weinig gewandeld, althans buiten de Wouden, Gaasterland en de eilanden, waar

vakantiegangers komen. Toch was er ook voor de wandelweg die de A.N.W.B. in de jaren 20 in de Zuidoosthoek uitzette zo weinig belangstelling, dat men de 'driehoekjes' niet bijgehouden heeft.

De dorpeling wandelt niet, hij kuiert, en wel op zondagmiddag tussen thee en avondbrood, heel vaak op een bepaald stuk weg vice versa (Beetgum-Beetgumermolen!). Ook om de steden ziet men zelfs op zondag zeer weinig wandelaars. De 'Leeuwarder Courant' heeft in 1938 een aantal wandelingen beschreven, zo ook A. L. Broer (Harlingen, Hindeloopen), maar in het open land neemt wie naar buiten wil de fiets, en in grote delen van Frl. nog liever een boot. De gem. Lwd. onderhoudt een aantal wandelwegen, 'ommetjes', om de stad. Ook elders schenkt men aandacht aan de wandelwegen. z. Toerisme.

Zie: Leeuw, Cour. (2, 9, 18, 23.7.1938; 18,3., 6.5., 22.6., 7.7.1939; 6.4.1940); Repert., 43-44.

WANSWERD (Fr.: *Wânswert*: werd*-naam; de afleiding van *Wodanswerd* is hoogst onzeker). Dorp (668 inw.) in het zuiden van Ferwerderadeel. In het gehucht *W.* aan de Streek aan de Dokkumer Ee staat de geref., in *W.* zelf de herv. kerk uit de 13de eeuw.

Zie: Leeuw, Cour. (29.10., 2.11.1949); Repert., 215-216.

WANTIJ, z. Waddenzee.

WANWERK. In de Oudfr. wetten de naam voor waterstaatkundig werk, dat niet aan de voorschriften voldeed. In later eeuwen hiervoor de uitdrukking 'onherich'.

WAPENBOEKEN. Uit de M.E. zijn in Frl. geen *W.* bewaard. Het oudste is de *Conscriptio* exulum*, met wapens geïllustreerd door Rennert v. Solckema (1584 e.v., I). De zeven of (met het gelijktijdige *Lineageboek* van dezelfde auteur, ia) acht exemplaren zijn verspreid over vier bibliotheken en archieven te Lwd. Dan volgt het *Burmaniaboek* (*Tractatus de nobilitate* enz., 1597-1604, II) door Upco v. Burmania en een bewerking daarvan door Feijo van Heemstra (1700-50, IIa), beide in het Eysinga-archief (Rijksarchief).

Het *Wapenboek-Roorda* (ca. 1650, m) berust in de Prov. Bibliotheek. Al deze werken bevatten talrijke adellijke wapens, I en in ook stads- en grietenij wapens, in kleuren. Dezelfde soorten wapens (vluchtige krabbels, met kleuraanduiding in letters) in het *Stamboek van Sybolt v. Adelen v. Cronenburch*, voortgezet door Pybo v. Albada (ca. 1675, IV), dat tot de handschriften van het Fr. Gen. behoort. Van ca. 1708 dateert het handschrift van *Gerrit Hesman** uit Dokkum (Stedelijke Bibliotheek Lwd., v), dat ook veel burgerwapens en een aantal vlaggen bevat. Van ca. 1800 is het handschrift van *Frans Laas v. Burmania* (Eysinga-archief, VI), dat vele, vooral adellijke wapens bevat. Gedrukte werken zijn het *Adelyk en aanzienelyk wapenboek* van A. Ferwerda* (3 dm., 1760-81), waarvan vooral deel I voor Frl. van betekenis is (VII), en het *Stamboek van den Fr. adel* van M. de Haan Hetteema* en A. v. Halmael* Jr. (2 dln., 1846, VIII), II, IIa, IV, VI, VII en VIII zijn in de eerste plaats genealogische werken; II en III bevatten genealogieën van de geslachten Solckema resp. Roorda.

Zie: Ned. Leeuw IV (1886), 72 (over III); idem V (1887), 2 (III); Vr. F. XXVII (1924), 122 (II, IIa); idem XXVIII (1928), 147 (I,

la); Cat. Sted. Bibl. 1932), 88 (V); Gens Nostra V (1950), 127, 151 (V); Leeuw. Cour. (4.1.1958).

WAPENBORD,* Rouwbord.

WAPENS EN TITELS (W.e.T.). In 1795 zegevierde het democratisch beginsel der 'gelijkheid'. Vandaar dat geen W.e.T. meer geduld konden worden. Na de vernieling van de grafruimte der Nassaus* protesteerde W. B. v. d. Kooi*. Iedere eigenaar werd toen in de gelegenheid gesteld zijn eigendommen (bijv. in de kerken) weg te nemen. Velen hebben dat gedaan. Alleen waar de adel gevlucht was en/of zich schuilhield of waar de tegenstellingen groot waren is tot vernieling overgegaan. Vooral van de zware grafstenen werden de titels weggehakt. Voor 1795 betekende een titel te veel. De vernielingen zijn de prijs der stille revolutie. Het verdwijnen van de staatskerk en de vernielingen moeten met elkaar in verband gezien worden, z Rouwborden.

WAPEN VAN FRIESLAND, z Vlag en Wapen. → Friesland.

WAR, z Waar.

WARDY, J., pseud. van Jan Dijkstra*.

WARF. Eigenlijk opgeworpen hoogte, vandaar in de M.E.: hoogte waarop het ding* gehouden wordt; gerecht. Al naar het gebied waarvoor het betrokken gerecht competent was, onderscheidde het Oudfr. recht de 'landis W.' of 'hagere W.' voor het land en de 'smela W.' (kleine rechtbank) voor een onderdeel van het land.

Als hoogste rechterlijke college van de Ommelanden ontwikkelde zich in de late 14de eeuw een Gemene Lands-W., waarin naast Ommelanders ook stadsmagistraten van Groningen zitting hadden, z Werf.

Zie: S.J.Fockema Andreae, Bijdr. tot de Ned. rechtsgesch. IV (1900), 51-61; R. P. Cleveringa, Gemeene Lands-W. en Hoofdmannenkamer te Groningen tot 1601 (Groningen 1934).

WARFSTERMOLEN (Fr.: *Warfstermoune*; de warf* is het huis op de oude dijk, waar dijkvergaderingen werden gehouden). Dorp in het oosten van Kollumerland (364 inw.), aan de betonweg (oude zeedijk) naar Munnekezijl. In 1574 wordt de molen vermeld, in 1600 heet de buurschap reeds W. In de richting Burum—De Leegte staat de herv. lagere school.

Zie: Hepkema Memories, 338.

WARGA (Fr.: *Wergea*, het ga* van de warren). Dorp in het noordwesten van Idaarderadeel (1484 inw.), tussen de drooggemaakte Hempensermeer (1779), Wargaaster meer (1633), Jornahuister meer of *Lytse mar* (1633). Oude naam misschien *Rawier* (rode wier). Herv., doopsgez. en r.k. kerk, een openb. en een r.k. lagere school. Het eerste Fr. dorp met een coöp. zuivelfabriek (thans centrale melkinrichting van de Frico*), nog steeds van grote economische betekenis. De vroeger zo bekende schaatsenmakerij is van minder belang. Aan het

geslacht Roorda herinnert de ruïne van het 'Âld Slot' (ca. 1700). Dorpshuis, opgewekt verenigingsleven.

Zie: Hepkema Memories, 104; Vr. F. XXXIV (1937), 104-121.

Wargaastervaart. Prov. vaarwater van Grouw over W. naar het Van Harinxmakanaal, diep 1,7 m.

WARGARENS. Verticaal in het water staande netten, waarin de vis zich verwart of met de kieuwen achter de mazen blijft hangen.

Onderscheiden worden: *snoekbaarsnetten*, *bleinetten* en *schakels*. Vervaardigd van fijn garen; worden zeer ruim tussen onder- en bovensim opgehangen (gaal). De bovensimmen zijn voorzien van kurken en de ondersimmen van loodverzwaring. Om onder- en bovensim op gewenste afstand te houden zijn deze door lijnen (hangers) of door zeer wijde mazen verbonden (spiegel- of laddermazen). Men spreekt dan van schakels. Door plonzen met een pols worden de vissen in het net gejaagd, z Vistuig.

WARINGA, Nicolaas Jan, archivist (Lwd. 31.3.1878-). Werkte op archieven, sedert 1923 waarnemend gemeentearchivaris te Apeldoorn en conservator museum Felua. Schreef vele artikelen in de 'Leeuwarder Courant' (*Tussen Flie en Lauwers*). Noteerde ca. 2500 grafinschriften* (Rijksarch. van Frl. te Lwd.), verzamelde vele folkloristische gegevens (Drachten, Oudheidkamer). Schreef *Fr. Plantlore* (1952).

Zie: Repert., 157; Reg. Leeuw. Cour., 23-24.

WARKRUID (Fr.: *wynsels*). Plant. Klein W. hier en daar op heide (o.a. op de eilanden). Groot W. zeer zeldzaam in Frl. Vlas-W. wrsch. verdwenen.

WARNEN. In de 6de eeuw een stam N. van de Rijn, niet ver van zee. Mogelijk een tak van de Friezen, of een andere naam voor Friezen.

Volgens Frankische berichten moest hun koning ca. 540 het Frankische oppergezag erkennen en na een opstand zou ca. 594 het volk vernietigd zijn, wat ook kan betekenen, dat de W. na zware verliezen in de Friezen opgegaan zijn.

Zie: T.v.G. LXIV (1951), 45-54; Westerheem VII (1958), 5-12.

WARNERS, Heinze Tymens van, onderwijzer (Witveen 6.3.1847-Wirdum 27.6.1913). Werkte mee aan 'For* hûs en hiem', stond te Arum, ijverde voor de Fr. (kinder)zang.

Zie: Slj. en Rj. (1913), 286-288, 310.

WARNS (Fr.: idem, spreekt uit: *Waens*, *Wains*; ens*-naam). Langgerekt dorp in het zuidwesten van Hemelum Oldeferd (920 inw.). Op een pleistocene zandrug tot + 7 m. Herv., geref. en doopsgez. kerk, r.k. kapel. Openb. en chr. lagere school. Veeteelt en landbouw, zuivelfabriek. In de 18de eeuw, evenals in de buurdorpen, scheepvaart. Herv. kerk, oorspr. 12de eeuw, verbouwd in 1682. Voor het wapen → Dorpswapens.

Zie: Fr. Dagbl. (19, 26.5.1956); Reg. Leeuw. Cour., 59; Repert., 216.

De *slag bij W.* was een gevecht tijdens de tocht van graaf Willem* IV van Holland naar Frl. Om de

aandacht van de hoofdmacht onder Jan* y. Beaumont, die Staveren aan moest vallen, af te leiden, landde de graaf met de meeste ridders verder oostwaarts, stak Laaksum in brand, rukte op naar W. en week toen naar het Rode Klif.

Bij deze terugtocht verloren bijna alle aanvallers het leven, ook de graaf, waardoor de hele onderneming afgebroken werd (26.9.1345). Het is twijfelachtig of zonder deze gebeurtenis de inval gelukt zou zijn; nu werd de eerste mislukking van de Hollandse aanvallen meteen de duidelijkste. Het lijk van de graaf werd in Bloemkamp* begraven, de beenderen van de gesneuvelden zijn later op het kerkhof van Staveren verzameld. De herdenkingsdag bleef als 'Fryske Leaffrouwedei' een kerkelijke feestdag, tot het Saksische bewind er een einde aan maakte (1500). Na W.O. II is op 26.9.1945 een herdenking op het Rode Klif gehouden, die sindsdien elk jaar herhaald wordt. Op het klif is in 1952 een monument naar ontwerp van Arjen Witte-veen* onthuld, z Leaffrouwedei.

Zie: S. A. Waller Zeper, Jan van Henegouwen (Den Haag 1914), 264-266, 484-487.

WARREWEG. Weg door de Warren W. van Tynje. W. van Bergum ligt de Warrenlaan, N. van Balk de Warrensterweg. z Waar.

WARSTIENS (Fr.: idem, vroeger misschien *Warsteninge*; ens*-naam). Dorp in het noorden van Idaarderadeel, aan het Lang Deel (68 inw.). Enkele boerderijen, geen kom. Herv. kerk zonder architectonische waarde. Van W. kan het wegverkeer alleen terug naar Warga komen, op welk dorp W. georiënteerd is, hoewel kerkelijk gecombineerd met Wartena.

Zie: Hepkema Memories, 106.

WARTENA (Fr.: *Warten*, uit war, waar*; het tweede lid is niet duidelijk). Dorp in het noordoosten van Idaarderadeel, aan het *Wartenser wiid* (838 inw.). Herv. kerk (1780) met zes gebrandschilderde glazen van J. en Y. Staak* (1780), geref. kerk, openb. en chr. lagere school.

Zuivelfabriek, scheepswerf, watersport. In W. staat de laatste Oudfr. (schuurloze) greidboerderij; de stal is 1955 verbouwd. Men spreekt wel van de klokken van het verzonken W., maar verwacht daarbij dit dorp met een in de Lauwerszee verdronken plaats, die met Esonstad* in verband schijnt te hebben gestaan. Aan de dijk in Oostdongeradeel ook het Wartenwiel. Voor het wapen → Dorpswapens.

Zie: Hepkema Memories, 102, 106; Reg. Leeuw. Cour., 59; Repert., 216; Algra, De Historie III, 101-113.

WARTENA, Sjoerd, theoloog (Grouw 27.7.1843-Lochem 2.5.1917). Doopsgez. predikant in zes Fr. gemeenten. Een der eersten die in het Fr. preekte (*It is mei sizzen net to dwaen*, 1914). z Preek, Friese.

Zie: Slj. en Rj. (1917), 222-225, 264.

WASKEMEER (Fr.: *Waskemar*). Nieuw dorp in Ooststellingwerf, oorspr. Beneden Haulerwijk geheten (925 inw.). Genoemd naar een poel in Opsterland. Buurschap: P. W. Janssen*stichting.

Herv. kapel, geref. kerk. Openb. en twee chr. lagere scholen; chr. uloschool. Voor 96 pct. Friessprekend. Coöp. zuivelfabriek.

Zie: Fr. Plaknammen VII, 31.

WASSENAAR. Zeer talrijk Bildts geslacht, bij inpoldering (begin 16de eeuw) uit Sassenheim en Lisse gekomen. Uit heren van W. stammend, welker wapen zij nog voeren.

Zie: Ned. Leeuw LXVI (1949), 238.

WASSENAAR, Antonius Nicolai van, z Antonius Nicolai.

WASSENAAR, Bente Willems, boer (Vrouwenparochie 18.11.1796—19.3.1888). Vooruitstrevend landbouwer, bevriend met R. Posthumus*, W. v. Peyma* en R. H. Hommema*. Lid van De Dageraad.

Zie: N.B.W. IV, 1435.

WASSENAER, Ella, pseud. van L. Post*-Beuckens.

WASSENAER, Van. Vermoedelijk bastaardtak der heren van W., die in 15de en 16de eeuw in Frl. verbleef en enige r.k. en geref. geestelijken voortbracht.

Zie: Ned. Leeuw LXIX (1952), 243-247; Geneal. Jierb. (1955), 79.

WASSENAER-OB DAM, heer van Twickel, Carel George graaf van (Den Haag, ged. 6.2.1733-21.7. 1800). In Frl. bekend als grietman van Franekeradeel (1758) en dijkgraaf Der Vijf Delen Zeedijken. Schonk een fraaie drinkbeker aan dit waterschap. Voerde een pamflettenstrijd met P. Camper*, waaraan ook J. H. v. Swinden* en E. Wassenbergh* deelnamen (1778). Richtte de Stenen* Man op voor Caspar de Robles*. Voorzitter Raad van State, ambassadeur. Verliet Frl. in 1785. z Commun.

Zie: v. d. Aa XX, 69-70; N.B.W. II, 1539.

WASSENBERGH, Abraham, kunsthistoricus (Makkum 26.11.1897-). Werkte in kunsthandel, promoveerde aan de Sorbonne te Parijs op *L'art du portrait en Frise au 16me siècle* (Leiden 1934). Directeur van het Fr. Museum (1936), schreef ook over *Portretkunst in Frl. in de 17de eeuw* (1949).

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 24; Repert., 158-159.

WASSENBERGH, Arnoldus, theoloog (Lwd. 6.9. 1790-Sint-Anna Parochie 3.3.1864). Herv. predikant te Schingen (1815), Veenwouden (1819), Sint-Anna Parochie (1825-64). Na zijn dood begon daar de vacature van 38 jaar. Redacteur van de Fr. Volksalmanak*, waarin hij geschiedkundige bijdragen leverde. Handschriften in de bibliotheek van het Fr. Genootschap.

Zie: Sannes, Bildt ma, 320-323; Repert., 158.

WASSENBERGH, Everwinus, classicus (Lekkum 25.9.1742-Franeker 3.12.1826). Na studie te Franeker en Leiden hoogl. in Deventer en te Franeker (1771), na de Franse tijd aan het Atheneum. Gaf ook colleges in de Nederlandse en;

Fr. taal- en letterkunde, vooral over Gysbert* Japicx. Door zijn baanbrekende *Bijdragen tot den Fr. tongval* (1802-06), oefende hij op zijn leerlingen, de zgn. W.-school, grote invloed uit, die o.a. tot uitdrukking kwam op het Gysbert Japicxfeest te Bolsward (1823).

Zie: Boeles I, 2de dl. 568-574; Reg. Leeuw. Cour., 41; Repert., 285.

Wassenbergh-school. De leerlingen van Ev. W., die bijgedragen hebben tot de opbloei van de Fr. taaistudie, letterkunde en beweging, o.a. I. Aebinga* v. Humalda, E. Nauta*, A. Ypey*, H. Waardenburg*, E. Epkema*, Jac. Scheltema*, A. ten Broecke Hoekstra*, G. Benthem Reddingius*, H. W. C. A. Visser*, J. C. P. Salverda*, M. Th. Laurman*, J. D. Ankrin-ga*, U. A. Evertsz*, Jac. Roorda*, A. Telting*.

Zie: B. XVIII (1956), 119 e.v.

WATERAARDBEI (Fr.: *kofteblom*). Plant. Algemeen in moerassen en langs sloten, vooral op zand en veen.

WATERBEHEERSING. Het beheersen van de hoogte van het grond- en van het daarmee min of meer in verband staande slootwater op een peil dat voor de groei der landbouwgewassen zo gunstig mogelijk is.

De planten dienen voor hun groei grote hoeveelheden water uit de grond op te nemen. Men kan dit bijv. voor een ha grasland becijferen op 5000-6000 m³ per ha per jaar of een laag van 500-600 mm. Het wordt door de wortels opgenomen uit de bodem. Daar de neerslag niet gelijkmatig over het jaar verdeeld is en de planten niet iedere maand evenveel water nodig hebben, komen er tijden voor, dat er te veel (meestal in de winter) en andere, dat er te weinig water in de bodem is (meestal in de zomer). Daardoor vertoont het grond- en het slootwater een resp. te lage of te hoge stand.

Ontwatering. Daar het slootwater in verband staat met het grondwater dient dit dus in de eerste plaats te worden beheerst. Hiertoe wordt het slootwater door watermolens, windmotoren, elektrische, diesel- of stoomgemalen uit- de sloten in de *boezem** gemalen. In Frl. bestaat deze boezem uit de meren en de daarmee in open verbinding staande kanalen en vaarten ter totale opp. van ca. 13000 ha. Door het uitmalen van het water stijgt de waterstand van de boezem en hieruit moet dus het overtollige water worden geloosd. Dit gebeurt door vier zeesluizencomplexen, nl. te Harlingen, Roptazijl, Dokkumer Nieuwe Zijlen en de Fr. Sluis. Daarnaast zijn er de sluizen die afwaterden naar de voormalige Zuiderzee en die thans nog slechts onder bijzondere omstandigheden water op het IJsselmeer kunnen lozen; verder is er het stoomgemaal bij Lemmer, dat per min. 4000 m³ water kan uitmalen. Niettemin komen er bij langdurige zware regens zeer hoge standen op de boezem voor, zodat de erop lozende gronden beschermd moeten worden door kaden.

De op de boezem kunstmatig lozende gronden zijn grotendeels

opgenomen in *polders** of *waterschappen*. Een aanzienlijk deel der hogere gronden watert langs natuurlijke weg (Linde, Tjonger, Koningsdiep, Compagnonsvaarten) op de boezem af en is ten dele ook in waterschappen georganiseerd. Dan lozen nog een aantal *veenpolders** kunstmatig op de boezem. Het aantal polders, waterschappen en veenpolders belooft ca. 1200 stuks, de grootte varieert van enkele tot 14 000 ha. Er zijn honderden polders of waterschappen kleiner dan 100 ha. Al deze kleine eenheden zijn omringd door polderkaden, in totaal duizenden kilometers. Bovendien hebben al deze poldertjes eigen besturen en administratieve werkzaamheden. Een samengaan van talrijke poldertjes en waterschappen in grotere eenheden zou behalve doelmatiger ook goedkoper en uit technisch en administratief oogpunt beter kunnen werken. I.p.v. 1300 zouden er 20-30 moeten zijn van ten minste 2000 ha. De boezembeheersing geeft de nodige zorgen. Vrijwel algemeen is men van mening, dat deze onvoldoende is en er mag worden verwacht dat dit binnen niet te lange tijd zal leiden tot de bouw van een tweede boezemgemaal.

Watervoorziening. Naast ontwatering is ook watervoorziening onderdeel der W. Kwam het vroeger in extreem droge jaren (1911 en 1921) voor, dat de boezemstand 50-60 cm daalde beneden zijn normale peil, waardoor de scheepvaart ernstig werd belemmerd en sloten droog lagen, het water verziltte en de visstand ernstig werd benadeeld, tegenwoordig kan dit niet meer voorkomen. Uit het IJsselmeer kan door twee inlaatsluizen bij Teroelsterkolk en bij Takoziyl op grote schaal water worden ingelaten, waardoor catastrofale dalingen van het boezemwater tot het verleden behoren. In het zeer droge jaar 1947 bleek dit duidelijk.

Naast de W. van de boezem dient binnen de polders en ook waar geen duidelijk polderverband aanwezig is de slootwaterstand op het juiste peil te worden gehouden. Dit geschiedt door watermolens en windmotoren (ruim 60 000 ha), elektrische (ruim 100 000 ha), diesel-(8000 ha) of stoomgemalen (11 000 ha). Nu is op peil houden van het slootwater meestal niet voldoende om ook het grondwaterpeil op de juiste hoogte onder de opp. te brengen. Hiertoe dient het land begreppeld of beter nog gedraineerd te worden. Daarnaast komt in vele gebieden in de zomer een tekort aan water voor, omdat de verdamping van de planten de af en toe vallende neerslag vrij ver overtreft. Dit tekort kan 200-300 mm zijn of 2000-3000 m³ per ha. Uiteraard is dat in de zomer het geval ongeveer van mei tot sept. in deze periode moet in de polders water worden ingelaten of opgemalen om het slootwater op peil te houden, waarmee men dan hoopt te bereiken dat ook het grondwater zal stijgen. Maar dit transport van water uit de sloot naar h^e* grondwater is dikwijls zeer traag, zodat er onvoldoende resultaat mee wordt verkregen. Alleen in grovere zandgronden geeft het omhoog brengen van de slootwaterstand duidelijk resultaat. Op kleigronden en ook op vele veengronden moet men nog speciale maatregelen nemen, om het slootwater in de grond te brengen. Dit kan in de eerste plaats door beregening* met een beregeningsinstallatie, waarbij water uit de sloot door waterkanonnen over het land wordt gespoten. Ook is het mogelijk het water door draineerbuizen in de grond te brengen, z Infiltratie.

De hogere gronden in Frl. bestaan uit min of meer

humeuze zandgronden, die meer behoefte aan water hebben naarmate ze minder humeus zijn. Deze gronden liggen echter meters boven de stand van de Fr. boezem, zodat het water naar deze gronden trapsgewijze zal moeten worden opgemalen (bijv. over de sluizen van het Tjongerkanaal en de stuwen in de Drachtster Compagnonsvaart).

Aan de W. valt nog zeer veel te verbeteren. Behalve dat de ontwatering van de Fr. boezem te wensen overlaat, is de ontwatering van polders en waterschappen lang niet ideaal. Het komt nog veel voor dat tocht*- en andere sloten, die dienstig zijn aan het doel van de polder, niet voldoende worden onderhouden, waardoor op den duur grote uitgaven moeten worden gedaan. Hetzelfde geldt voor de kaden. Deze zijn dikwijls te laag, wat overstroming bij hoge boezemstand meebrengt. De windbemaling is dikwijls onvoldoende en in onderhoud en exploitatie kostbaar. De versnippering in honderden kleinere eenheden maakt verbetering moeilijk. Concentratie is daarom dringend gewenst. Aan de eigenlijke infiltratie en beregning wordt nog bijna niets gedaan. Wel tracht men langzamerhand te geraken tot W. van de Compagnonsvaarten en de gekanaliseerde riviertjes om de gebruikers der gronden water ter beschikking te stellen, waardoor zij tot beregning of infiltratie zullen kunnen overgaan.

Zie verder Compendium: Strijd met het water (met kaarten).
H., K. I. D.

WATERBERGING. De hoeveelheid water die op een boezem* geborgen wordt bij stijging van de boezemwaterstand.

WATERBIES (Fr.: *wetterbies*). Plant. Naald-W. nogal eens in slootjes op zand. Armbloemige W. op de eilanden. W. en slanke W. overal aan sloten. Veelstengelige W. is veel zeldzamer.

WATERBOLK, Edzo Hendrik, historicus (Akkerwoude 5.12.1915—). Promoveerde in 1952 te Groningen op *Twee eeuwen Fr. geschiedschrijving*. Leraar geschiedenis te Haarlem. Artikelen in 'It Beaken' en 'Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden'.

WATERDRIEBLAD (Fr.: *trijeblêd*). Plant. Op de eilanden in vochtige duinpannen, in het oosten in moerassen.

WATERDIJKEN. Naam van o.a. twee dijkgedeelten tussen Molkwerumerzijl en Staveren; naam houdt verband met diepe ligging van het strand, waardoor steeds water tegen de dijken stond.

WATEREPPE (Fr.: *tongerskerm*). Plant. Grote en kleine W. overal langs water.

WATERFLORA. Vooral de flora van voedselrijk water vertoont in Frl. een rijke ontwikkeling. Die van voedselarm water is slechts plaatselijk vertegenwoordigd.

Men vindt duizendknoopfonteinkruid en klein blaasjeskruid vrij geregeld. Waterlobelia komt misschien nog bij Elslo voor, de

biesvaren van Smalle Eesterzanding is verdwenen. In voedselrijk water vindt men vooral veel fonteinkruidsoorten. Op de klei vertonen de sloten soms een vegetatie van weinig anders dan kam- en klein fonteinkruid. Alleen in de kuststrook veel zannichellia en een weinig ruppia. Waterranonkel- en kroossoorten zijn algemeen. Kroosvaren is plaatselijk talrijk. Gedoomd hoornblad is algemeen, het ongedoomd hoornblad slechts bekend van vindplaatsen in de nabijheid der kust. Waterpest is algemeen. Vooral in kanalen vindt men veel watergentiaan, op luwe plaatsen waterlelie en gele plomp en een vorm van glanzig fonteinkruid met lange puntige bladeren. In oude veenpetten of verwaarloosde wijken* of sloten is vaak het hele wateroppervlak bedekt door krabbescheer met kikkerbeet en soms blaasjeskruid. Waterviolier vooral veel in sloten op zand. Op ondiepe plaatsen aan randen van plassen en vaarten verschijnen riet, lisdodde en biezen, die een verder stadium der verlanding inleiden, z Moerasflora.

WATERGEESTEN. Onder het volk leven herinneringen aan W., die zonder naam of als waterduivel, boezehappert* of wyldde wrigge bekend waren of zijn, soms voorgesteld in mensengedaanten.

Zij verbleven in poelen, plassen, grachten, wielen* en kolken* en hadden het voorzien op voorbijgangers, spelende kinderen, bij ongeluk te water geraakte personen. Op tal van plaatsen weet men van de stem uit het water, die roept: 'de tijd is er, maar de man is er nog niet', waarop iemand nadert, die zich in het water stort en verdrinkt. Ook zonder enig bijgeloof gebruikt, om kinderen bij het water vandaan te houden: 'Goed midden op de brug lopen, anders pakt de boezehappert je!' z Kinderschrik.

WATERGENTIAAN (Fr.: *bearseblêd*). Plant. Soms veel in water met enige golf- of stroombeweging. Meest op klei, maar bijv. ook in de Compagnonsvaarten en aan rustige meeroevers.

WATERGEUZEN. Vrijheidstrijders. Ca. 1567 weken ook vele Friezen van allerlei stand uit. O.a. van Emden* uit hebben tallozen na de slag bij Jemmin-gen* deelgenomen aan de landgangen* der W. Zij vormden eerst een tuchteloze bende desperado's, vol haat jegens de Spanjaarden ende r.k. kerk. Kloosters moesten het vaak ontgelden. Hun aanvallen op de Fr. kusten (Oostdongeradeel, Ameland, Workum) geschieden onsystematisch, maar de stadhouder De Robles* kon hen niet de baas. Bekende namen zijn o.a. Jan* Abels, Pibo Harda*, Jan Bonga», Hartman Gauma*, Jelte Eelsma*, Doeke Martena*, Homme v. Hettinga*, Douwe v. Glins*, Barthold Entens*. Eerst na de verovering van Den Briel (1572) komt er enige orde en worden de vrijbuiters gedisciplineerde soldaten. Dan verdwijnt ook de naam. Frl. leverde vrijwel evenveel W. als Holland en Zeeland samen. Uit het Oudfr. gebied kwam 60 pct. van het totaal.

Zie: Vr. F. XVI (1886), 479-534; XVII (1890), 76-85; Emder Jahrb. XI (1895).

WATERHERBERG. Aan het water gelegen herberg, soms ver buiten het dorp, ingesteld op de scheepvaart en 's winters op schaatsenrijders.

Enkele *W.en*, tevens gelegen aan een verkeersweg, hebben zich gehandhaafd, maar de meeste zijn niet meer als herberg in gebruik, z IJsherberg.

WATERHOEN (Fr.: *reidhintsje*). Algemene broedvogel in rietsloten, vijvers, plassen enz. Ook trek- en wintervogel. In strenge winters wel slachtoffers.

WATERKERS (Fr.: *wetterkers*). Plant. Gele *W.* en moeraskers algemeen langs sloten. Akkerkers veel op Schiermonnikoog en plaatselijk in het binnenland. Slanke witte *W.* vrij algemeen in sloten.

WATERLAND (Fr.: *It wetterlân*). Lage, waterachtige streek in midden-Frl., z Lage Midden. De bevolking heeft een eigen karakter (*Hwat bot yn it sizzen, mar oars tige wolmienend*, Wat ruw met het woord, maar toch zeer welmenend). De watersport* is hier geliefd. Vele hardrijders komen uit deze streek, z Hardrijden.

Zie: Friesland en de Friezen (1877), 107-125; I.H. XXIV (1946).

WATERLANDERS. Een groep Nederlandse doopsgezinden* uit Waterland, N. van Amsterdam. Behalve daar komen zij reeds ca. 1555 voor in Franeker en Einden. Van de andere doopsgezinden scheidden zij zich af in 1556, omdat er naar hun oordeel te veel invloed aan de oudsten en te weinig aan de plaatselijke gemeente en de individuele leden werd toegekend. De *W.* wilden de leiding der gemeente aan de gewone leden overlaten.

De *W.* hadden ook minder bezwaren tegen gemengde huwelijken en stonden niet zo afwijzend tegenover deelneming aan het maatschappelijk leven. Zij waren dus vrijzinniger dan bijv. de Friese* en Vlaamse* doopsgezinden. Zij zijn tamelijk lang een eigen weg gegaan, ook toen andere groepen al tot vereniging waren overgegaan. Het eerst te Amsterdam (1668), weldra ook elders, verenigden zij zich met de Vlamingen. De meeste doopsgez. gemeenten in Frl. stonden aan hun zijde, ook al sloten velen zich niet officieel bij hen aan. z Leeuwarden (Gebouwen).

Zie: W. J. Kühler, *Gesch. der Ned. Doopsgezinden in de 16de eeuw* (Haarlem 1932); N. v. d. Zijpp, *Gesch. der Ned. Doopsgezinden* (Arnhem 1952).

WATERLEIDING. De drinkwatervoorziening* in Frl. geschiedt door twee bedrijven, nl. de Intercommunale* *W.* Gebied Lwd. N.V. en de Gem. *W.* Sneek. Laatstgenoemd bedrijf voorziet de gem. Sneek (99 pct. aangesloten). Alle gemeenten beschikken over *W.*, op Ameland na (vergevorderde plannen). Het percentage aangesloten woningen is in Frl. 80 (in 1947 50), per gem. van ca. 40 in Gaasterland en Ooststellingwerf tot 92-99 in de steden.

Het aansluitbaarheidspercentage bedraagt in Frl. 85,7; plannen zijn gereed voor verhoging tot ca. 95 pct. (1965), door aansluiting van steeds meer zgn. onrendabele gebieden. Vooral in Achtkarspelen Ameland, Dantumadeel, Gaasterland, Kollumerland c.a., Ooststellingwerf, Opsterland en

Weststellingwerf wordt de *W.* in of na 1958 sterk uitgebreid. Waar geen *W.* is, geschiedt de watervoorziening gewoonlijk door regenbakken, voor veehoudersbedrijven levert dit vooral op hogere zandgronden grote bezwaren op. Sommige huizen hebben een put; ook kerkebakken, kerkeputten voor het hele dorp. In droge zomers leveren de aangesloten zuivelfabrieken heel wat bussen leidingwater (situatie 1.1.1958).

WATERLELIE (Fr.: *swanneblom**). Plant. Vooral in het waterland. Op de klei sporadisch. Niet op de eilanden, z Waterflora. Zwanebloem.

WATERLOBELIA (Fr.: *wetterlobelia*). Plant. Misschien nog in een poeltje bij Elslo.

WATERNAMEN. In het waterrijke Frl. zijn vele woorden gebruikt om stromen, grachten enz. aan te geven. De meest bekende zijn: aam, diep, ee, geeuw, graft, leije, meer, rak, ried, rij, slenk, sloot, vaart, vliet, weg, wetering, wijk, zee. Ook komen voor: binge, delf, dracht, far, groppe, hoarsa, kuinder, lits, lune. Sommige dorpsnamen zijn uit *W.* ontstaan, bijv. Ee*, Grouw*, Ried*, Rien*.

Zie: Schönfeld, *Waternamen*.

WATERNAVEL (Fr.: *galleblêd*). Plant. Algemeen op vochtige plaatsen, op zand, veen en in de duinen.

WATERPEST (Fr.: *wetterflok*). Plant. Overal in sloten. Niet op de eilanden. Sinds 1860 in Nederland. Breidde zich sterk uit, zodat de scheepvaart erdoor gehinderd werd. In 1875 naderde de plant Frl. en de Staten lieten zich voorlichten over middelen om de plant te keren. Bij verordening moesten de schippers die Frl. binnenvoeren roer en zwaarden van aanhangende plantedelen zuiveren. De maatregelen hadden geen effect.

WATERPOORT. Oudtijds hadden de steden behalve land- ook waterpoorten ('pijpen'), die door balken of hekwerken konden worden afgesloten. *W.en* waren daar, waar de binnengrachten in verbinding stonden met de buitengrachten. Boven de *W.* was een wachthuis aangebracht. Lwd. had vroeger vier land- en vier *W.en*. De bekendste *W.* is de Hoogendster pijp te Sneek. Ook het stadje Sloten heeft er twee: de Woudsender en Lemster *W.*

WATERPOSTELEIN (Fr.: *wetterposlein*). Plant. Op vochtig of licht overstroomd zand. Ook op de eilanden.

WATERPUNGE (Fr.: *wetterpunge*). Plant. Op de eilanden, in het binnenland langs de kust en ook in moerassen in de Lage* Midden niet zeldzaam.

WATERRAL (Fr.: *wetterhintsje*). Vogel. Leeft verborgen in rietmoerassen. Niet zeldzaam.

WATERRANONKEL (Fr.: *wetterbûterblom*). Plant. Vooral in het oosten algemeen. Ook op klei stijve en haarblad-*W.* soms zeer talrijk in slootjes.

WATERSCHAP, z Boezemwaterschap, Veenpolder, Zeewerend waterschap.

WATERSCHAPSBOND, Friese. Een vereniging van waterschappen. Doel: het behartigen van

waterschapsbelangen in Frl. Voorlichting en bijstand worden gegeven aan de leden-waterschappen en de leden-personen. De W. belast zich met de controle op kas en boeken van ontvangers van waterschappen en het bijwerken en vernieuwen van leggers.

WATERSCHAPSWAPENS. Tussen 1930-38 vastgesteld voor 18 zeewerende* waterschappen, 10 veen-polders* en 20 boezemwaterschappen* in Frl. Initiatiefnemer en voornaamste ontwerper was J. C. Tjessinga*.

Twee groepen vertonen gemeenschappelijke kenmerken: de zeewerende waterschappen een schildhoofd van blauw en goud, voorstellende de zee en de 'gouden* hoep', terwijl het schild meest groen is; de veenpolders een schildvoet of benedendeel geschaakt van zilver en zwart ter aanduiding van veengrond en water, en verder overwegend de kleuren rood en goud. Er is gebruik gemaakt van elementen uit de gemeentewapens of symbolen voor de gemeenten (kronen en schildjes), zilveren dwars- of schuinbalken ter aanduiding van het water, klavers voor grasland of platteland in het algemeen, symbolen van de geschiedenis der ontginning e.d. → Boezemwaterschap, Veenpolder, Zeewerend waterschap.

Zie: Prov. Blad (1936), nr. 17; idem (1940), nr. 3; Ned. Leeuw LV (1937), 69.

WATERSNIP (Fr.: *waerlamke, himelgeitsje, maelamke*). Broedvogel van lage graslanden. In broedtijd snelle duikvluchten met blatend of mekkerend geluid. Wordt gejaagd, z Weer.

WATERSPORT. Van de recreatie te water, beter genaamd watertoerisme, in Frl. vooral in het waterland (z Meren) zong E. Halbertsma* al ca. 1825 'Skipke sile, skipke sile, dêrnei stiet myn Fryske sin'. Van de Morra in het zuidwesten of de Brekken bij Lemmer tot het Bergumer Meer, een afstand van meer dan 60 km, kan men varen zonder sluizen te passeren, terwijl ook het aantal bruggen gering is. Nergens in W.-Europa vindt men zo'n groot W.-gebied.

Terwijl in de vorige eeuw de W. in sierlijke boeiers* en jachten* een voorrecht was van de hogere standen, is het in de 20ste eeuw sociaal toerisme geworden, waaraan ieder met zeilschip, motorboot, roeiboort of kano kan deelnemen. Voor smalle beurzen was vroeger alleen de schouw* bereikbaar, nu is er keuze uit nieuwe scheepstypen als B.M.er*, Akkrumer en andere jollen*. De Rijksdienst voor het Nationale Plan schat het aantal zeilschepen in Frl. op meer dan 2200, het aantal motorboten op ca. 750. Het eerste cijfer is stellig te laag. Men vindt zeilboten in alle dorpen van het waterland, hier bestaan 20 watersportverenigingen. 'Oostergo' te Grouw en de 'Zeilver.' te Sneek bestaan al meer dan 100 jaar en dragen het predikaat 'Koninklijke'. De afdeling watertoerisme van de A.N.W.B. heeft een belangrijk correspondentschap in Sneek. De bond verstrektinlichtingen, verzorgt plaatselijk betonningen*, plaatst waterwegtekens, geeft kaarten uit voor de W. en exploiteert te Sneek een zeilschool. In 1956 is door Prov. Staten voor de belangen van de W. opgericht het bestuurlijke orgaan de Marrekrite*. Behalve Friezen varen op de Fr. waters geregeld

zeer veel Groningers en Hollanders; min het drukke seizoen ziet men ook buitenlanders, vooral Engelsen. Voornaamste centra zijn: Grouw, Sneek, Langweer, Eernewoude, Terhorne, z Scheepstypen, Toerisme.

Zie: H. G. v. Slooten en K. Sikkema, Zeilend zwervend door Frl. (Assen 1946); Recreatie te water, Rijksdienst voor het Nationale Plan, publ. nr. 10 (1956).

WATERTOR, Laplandse. Kleine waterkever van noordelijke herkomst, aangetroffen op Terschelling. Beschouwd als overblijfsel uit de ijstijd; echter niet uitsluitend in water met lage temperatuur.

WATERVIOLIER (Fr.: *wetterpinksterblom*). Plant. Algemeen in sloten, vooral in het oosten.

WATERVLOEDEN in de overlevering. Door W. is de afstand tussen Harlingen en Terschelling, Staveren en Enkhuizen, Ameland en Schiermonnikoog, Ameland en de vaste wal, Frl. en Groningen (Lauwerszee) sterk vergroot. Vroeger kon men volgens de sage met een polsstok, een plank en een vonder of door een paardekop in de stroom te leggen deze afstanden overwinnen. W. over Frl. worden door Caesarius von Heisterbach in zijn *Dialogus miraculorum* in verband gebracht met 'de grote godslastering, die in dit land het heilige lichaam van Jezus' werd aangedaan, z Overstromingen.

Zie: T.K.N.A.G., 2de serie LII (1935), 165-170.

WATERWEEGBREE (Fr.: *kikkertsbléd*). Plant. Grote en middelste W. veel bij sloten. Drijvende W. alleen op het zand, evenals de kleine W., die ook op de eilanden voorkomt.

WATERWEGEN, z Binnenscheepvaart.

WATERWILDRESERVATEN. Wildrijke terreinen waar niet wordt gejaagd. Hiertoe behoren de meeste natuurmonumenten*, in het bijzonder de buitendijkse terreinen langs IJsselmeer en Waddenzee, in beheer of onder toezicht van 'It Fr. Gea*'.

WATERWINPLAATS. Prise d'eau. De Fr. waterleiding heeft o.a. W.en bij Noordbergum en het Oudhof, bij Sneek, z Drinkwatervoorziening, Waterleiding.

WATSE WATSES, 17de-eeuws uurwerkmaker te Heerenveen. Werk: hangklok (1686) in Fr. Museum.

Zie: Ottema, Gesch. Uurwerkmakersk. 18.

WAUBERT DE PUISEAU, Jhr. **Louis Marie Adelaïde** (Versailles 3.9.1776-Sneek 22.11.1848). Kreeg nov. 1800 verlof een Franse kostschool op te richten voor jongens en meisjes te Lwd. Na de reorganisatie in 1817 alleen meisjes (nu de meisjes-H.B.S.).

Vertrekt 1828 naar Luik, na de opstand ontvanger te Sneek. Zijn kleinzoon Daniël Hermanus (Sneek 19.4.1837-Gonsenheim, Mainz, 27.9.1914) promoveerde in de theologie te Leiden (1864), schoolopziener, kandidaat der rechterzijde voor het prov. archivariaat (1868); G. Colmjon* is toen benoemd.

Zie: Eekhoff, Gesch. beschr. II, 224; Stb. I, 403; II, 279; Ned.

Adelsboek (1953), 269.

WEAKKEWICH. Geweeekte wegge, wittebrood in warme melk geweeekt. Vroeger een traktatie. Ook bakkersvis genoemd.

WEAZE. Reeds in de 15de eeuw voorkomende naam van een straat in Lwd. Oudfr. *was* (slijk, moeras). Ook te Oldeboorn is een *W.*, bij Bakkeveen is een Waasmeer. *Better in weazige foet as in jiskige teem* (beter een beslijkte voet dan een teen onder de as). *Birint de weazige foet eat, de jiskige birint neat* (haalt de vuile voet iets op, die, welke onder de as zit, niets).

Zie: Fr. Plaknammen III, 42-43; Moerman, 258-259.

WEDEMEYER, Jr. Petrus, musicus (Lwd. 4.1.1816-9.4.1883). Richtte met zijn tweelingbroer Nicolaas een muziekschool op (1846). Sedert 1855 muziek- en kapelmeester Stedelijke Schutterij. Gewaardeerde kracht met veel leerlingen, z Muziekleven.

WEDEMEYER, Sr. Petrus, muziek- en kapelmeester (Maastricht 1706-Lwd. 5.3.1841). Leeuwarder muziekmeester. Met J. des Communes* als leraar verbonden aan de 1826 opgerichte muziekschool. Stamvader van over heel Nederland verspreide goede musici, z Muziekleven.

WEDERDOPERS. Naam door de tegenstanders gegeven aan de oudste doopsgezinden*, die zich zelf bij voorkeur *broeders, vrienden* of *bondgenoten* noemden.

Nog tot na 1700 spraken onwelwillende geref. schrijvers geregeld van TI', als zij de doopsgezinden bedoelden. In eigenlijke zin dient de naam *W.* beperkt te blijven tot de groep revolutionairen, die zich 1534-35 een 'godsrijk' vestigden in Munster, z Anabaptisten, Doopsgezinden, Jan van Leyden, Munstersen.

WEDERIK (Fr.: *wylgeblom*). Plant. Moeras-*W.* in het oosten vrij algemeen. *W.* algemener, ook langs sloten e.d. en in vochtige bosjes. Ook op de eilanden.

WEDEROPBOUW, z Volkshuisvesting.

WEEFPLAATJES (Duits: *Brettchen*). Voorwerpen gebruikt bij het weven* van gordels en banden, vaak in de terpen* gevonden. Het weven met *W.* is tot heden blijven leven (bijv. op IJsland), z Weven.

Zie: M. Lehmann-Fihhès, Über Brettchen-Weberei (1901).

WEEGBREE (Fr.: *weversbléd*). Plant. Grote en smalle *W.* komen veel voor. Hertshoorn-*W.* overal aan de kust. *Zee-W.* in het kustgebied en (bij Zwaagwesteinde en Akkerwoude) op voormalige heidegrond. Ruige *W.* komt plaatselijk soms veel voor. Andere soorten behoren tot de adventiefplanten*.

WEEGBRIEFJES (Fr.: *weachbriefkes*). Korte, satirische briefjes van E. en Tj. H. Halbertsma*, op de kermis te Grouw door de 'weegmeesters' rondgedeeld. Opgenomen in *Rimen* en Teltsjes*.

WEEKMARKT. De oude Fr. *W.* is ontstaan uit

de behoefte aan een frequente uitwisselingsmogelijkheid naast de oudere jaarmarkt*. De boer had de *W.* nodig voor de afzet van zijn boter en kaas, minder voor de veehandel. Het is onbekend wanneer de *W.en* zijn ontstaan (voor Staveren, Dokkum en Lwd. is wel aangenomen vóór de 11de eeuw).

De *W.* werd van betekenis in plaatsen die gunstig lagen met een agrarisch achterland en een verkeersweg tot afzet. Zo droeg ze bij tot de stedenvorming*. In de 15de eeuw waren het steden, die op een belangrijke *W.* konden bogen (maandag IJlst en Joure (een vlek*); dinsdag Sneek; donderdag Franeker en Dokkum; zaterdag Bolsward en Lwd.). Dergelijke plaatsen waren fel op het monopolie van de *W.* voor hun omgeving (aangezien de handel nogal voordeel voor de stad — bijv. waagrechten — en de burgerij opleverde), en protesteerden herhaaldelijk tegen het bestaan van een waag in kleinere dorpen in de buurt, al was de *W.* in die dorpen ongetwijfeld voordeliger voor de boer. Was de *W.* eerst vooral zuivelmarkt, in de 17de en 18de eeuw kwam de veehandel meer en meer plaats vragen. In den beginne beperkte zich dit hier en daar tot een aantal aan de gewone *W.* verbonden speciale beestenmarkten in voor- en najaar. Na 1850 was het aantal *W.en* in Frl. groter dan ooit, maar het karakter was ongelijk. Ze sloten aan bij het eigen landbouwgebied.

Uitsluitend zuivelmarkt hadden: Akkrum, Balk, Grouw, Hindeloopen, Langweer, Lemmer, Makkum, Oldeboorn, Rauwerd, Sloten, Workum en Woudsend; zuivel- en veemarkt: Bolsward, Joure, Koudum en Sneek; zuivel-, vee- en graanmarkt: Franeker, Gorredijk, Heerenveen, Lwd. en Wolvega; zuivel- en graanmarkt: Drachten; vee- en graanmarkt: Noordwolde; alleen graanmarkt: Oosterwolde. Er zijn in de 19de eeuw nog meer *W.en* geweest. Hieruit blijkt dat het marktwezen zich sinds de 15de eeuw heeft uitgebreid. Een landbouwcrisis* en het toegenomen verkeer hebben de kleinere *W.en* doen verdwijnen, zodat nu (naast enkele woensdagen zaterdagmiddagmarkten) nog over zijn: maandag Oosterwolde; dinsdag Sneek; woensdag Wolvega; donderdag Bolsward en Drachten; vrijdag Lwd.; zaterdag Heerenveen. De Bouwhoek* heeft blijkbaar genoeg aan de overgebleven jaarmarkten en de *W.* (met de Beurs) te Lwd., die dan ook veruit de belangrijkste is. z Jaarmarkt, Kermis, Waaggebouwen.

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landb. I, 375 e.v.; Gedenk. Lwd. 1435-1935, 254 e.v.

WEENING-MEIJER, Dieuwke, schrijfster (Surhuisterveen 19.6.1921-). Huisvrouw te Harkema-Opeinde. Schreef *Loslitte* (verschenen 1957); *Pleisterplakken*; *Rjochte Paden*, alle drie door de Kristl. Fr. Folksbibliteek bekroond.

Zie: De Fleanende Krie (1956, '57 en '58).

WEER in het volksgeloof (Engels: *weatherlore*). Als de leeuweriken vóór Lichtmis (2 febr.) zingen, heeft men nog koud en slecht *W.* te wachten. Als in het voorjaar, bij invallende koude, de kieviten in troepjes samscholen en de nabijheid der

menselijke woningen opzoeken, zal de koude blijven aanhouden. Roept de koekoek vóór de eerste mei, dan zal het vroeg zomer zijn. vliegen de zwaluwen laag, dan komt er regen; in het tegenovergestelde geval mooi W. Als de W.-lammetjes' (de mannetjes van de watersnip in de paartijd) in de lucht blaten, is er noordenwind op komst. Konden de 'zeevogels' (meeuwen) zich op het bouwland (akkerland) op, dan betekent dat mooi W., bevinden zij zich echter op grasland (weide) dan voerspelt zulks slecht W. Zijn 's winters bij vriezend W. tamme eenden en ganzen rustig, dan zal de vorst aanhouden, beginnen ze echter leven te maken en rond te vliegen, dan is er ander W. op komst. Als duiven en kippen zich bij regen gaan verschuilen, dan wordt het een kortstondige bui; laten zij zich evenwel rustig natregenen, dan duurt het langer, z Volksweerkunde.

WEERAAL, z Modderkruiper.

WEERD. Priorij van norbertinessen in Oostdongera-deel bij Morra, gesticht uit Dokkum vóór 1326. Door de watergeuzen geplunderd en in brand gestoken (20.8.1569), opgeheven in 1580.

WEERSTAL. In de M.E. de plaats waar het grietnijgerecht werd gehouden.

Als zodanig komen o.m. voor de W. Wobbinghabreggha (Utingeradeel), waar het grietnij gerecht zitting hield, de Wonser-W., de Frittema-W. (onder Midlum), de W.len (onder Westergeest) en de W. te Doniaga (vandaar Doniawerstal). z Warf, Werf.

WEESBOEKEN. Registers met aantekeningen van de goederen der achtergebleven wezen, voogdij stelling e.d., teneinde verduistering te voorkomen.

WEESHUIS. De oudste W.en zijn ook in Frl. na de oudste gasthuizen* opgericht; aanvankelijk huisvestte men wezen in gast- en armhuizen* of ze werden uitbesteed in gezinnen. Gezinsverpleging had destijds een economisch, thans een pedagogisch doel. Oudste W. op Fr. bodem is het Old Burger W. te Lwd. (1534), Harlingen (1549, Stads-W.), Bolsward (1553), Sneek (1581) en Franeker (1597), waarvan drie door particulier initiatief gesticht. In de 17de en 18de eeuw kwamen daarnaast stads- of diaconale W.en, de eerste categorie omdat zgn. burger-W.en alleen kinderen opnamen wier overleden ouders reeds een aantal jaren ter plaatse hadden gewoond en poorter- of burgerrecht bezaten; de tweede om te voldoen aan de behoefte tot gezindte-opvoeding der verpleegden. Zo kregen de volgende steden (en dorpen) in Frl. gedurende de 17de en 18de eeuw een W.: Dokkum (Stads-W., 1617), Franeker (Diaconie-W., 1668), Workum (Stads-W. ?), Harlingen (W. der doopsgezinden, 1643), Hindeloopen (Diaconie-W., 1694), Sneek (Diaconie-W., 1675, opgeheven 1773 en wezen opgenomen in Old Burger W. van Sneek), Lwd. (Nieuw of Stads-W., 1675). Tengevolge van de vele

oorlogen, epidemieën en grote sterfte, vooral onder de weinig draagkrachtige bevolkingsgroepen, waren de W.en ook in Frl. in de 17de en 18de eeuw permanent bezet en was er soms te weinig plaatsruimte.

Door de gewijzigde inzichten inzake gestichts- en/of gezinsopvoeding, verbeterde hygiënische en economische toestanden, daling van het sterftecijfer der volwassenen, nam het aantal wezen in onze eeuw dermate af, dat zij beter in gezinnen konden worden geplaatst. Dat te Bolsward is in gebruik voor de kinderbescherming in het algemeen. De oudste W.en zijn thans stichtingen, die haar pupillen in de regel uitbesteden in gezinnen; de gebouwen kregen een andere bestemming, z Voogdijverenigingen.

Zie: J. H. Reddingius, *Gesch. van het Diaconie-W. der herv. gemeente te Franeker* (1854); T. H. Siemelink, *Gesch. van de stad Workum* (1903); M. Braaksma, *Het 'Nieuw Stads-W. te Lwd. gedurende 250 jaren* (1926); M. Braaksma, *Het Old-Burger en het Nieuw-Stads-W. te Lwd. (overdruk uit 'Buiten', 1927)*; A. Hallema, *Het Klaarkampster W. te Franeker van 1597- 1897* (Leiden 1929); *Old Burger W. te Sneek, Gedenkb. 1581-1931* (door D. Rutgers e.a.); A. Hallema, *Vier eeuwen W.-gesch., Bolsward 1553-1953* (1953).

WEG (Fr.: *wei*). De naam komt ook als waternaam voor. De betekenis van het water voor het verkeer is steeds groot geweest. Vgl. *Djippe wei* bij Ferwoude, *Tsjerkewei* bij Eernewoude, *Meanewei* bij Warga, *De âlde Gewei* bij Roodkerk (Gaweg, z Ga).

Zie: Fr. Jierb. in (1941), 75-77; Schönfeld, *Waternamen*, 22.

WEG, Cornelis Douwes van der, boer-veearts (Hallum 31.12.1834-Donjum 26.1.1893). Schreef Fr. schetsen en toneelstukken, werd burgemeester van Franekeradeel (1885). Schreef ook *Handleiding voor paardenfokkerij* (1893).

Zie: N.B.W. X, 1159; Fryslân (1929), 17-20.

WEGBEPLANTING. Reeds voor 100 jaar werd in Frl. welbewust W. aangebracht. Het mooiste voorbeeld vormen de oude rijkswegen van Lwd. naar de Overijsselse grens, naar Lemmer, Visvliet en Harlingen, die alle ca. 1850 zijn beplant met iepen op de klei- en veengronden en met eiken in de zandstreken. Ook op andere plaatsen in Frl. zijn in die tijd beplantingen aangebracht, maar het duurde toch tot ca. 1925, vóórdát het regel werd dat de wegbeherende instanties van rijk, prov. en gemeenten dooi deskundigen speciale plannen lieten ontwerpen voor het aanbrengen van passende beplantingen. → Klimaat.

WEGEDOORN. Plant. Hier en daar in Tjongeren en Lindewallen.

WEGEN. Geschiedenis. Vanouds waren de W. door de natuur aangegeven sporen. De rendierjagers volgden de trek-W. van de rendieren, vooral hoge ruggen. Toen in het Atlanticum de veengroei sterk toenam, legden de hunebedbouwers of bewoners uit

de vroege bronstijd* plaatselijk knuppelwegen* aan (ca. 2000-1500). Het verkeer bleef beperkt tot de plaatselijke bevolking, met soms een reizend koopman, een bende gewapenden of een trekkende stam. Velen gaven echter de voorkeur aan de waterweg: de Romeinen, Karel Martel.

In de 17e keuren* heet het, dat de betaling van de huslotha* recht geeft op vrij gebruik van vier stromen en drie land-W., o.a. van Staveren naar Koevorden. Het oudere schoutenrecht* en het zeendrecht* schrijven voor, dat de kerken uit alle vier windstreken bereikbaar moeten zijn, evt. langs een heer- of waterweg. Langs de dijken liep de weg aan de binnenkant, waarvoor 26 voet breedte beschikbaar moest zijn; berijden van de kruin was verboden. Op de klei hadden de W. echter weinig betekenis. In de Wouden komt vaak een stel evenwijdige W. voor; de dorpen zijn soms van de ene naar de andere verplaatst, naar het schijnt (zie hierna W. in de Zuidoosthoek). Hooi-W. gingen de lage landen in. Het onderhoud was voor de naaste belanghebbenden; nog in 1492 werd tolheffing onwettig verklaard, 's Winters waren vele W. onberijdbaar.

Voor de handel was het nodig dat de losse plaatselijke W.-stelsels in de Wouden met elkaar verbonden werden. Oostergo besloot 24.7.1453 Dokkum en Lwd. te verbinden met Barraconvent* en verder met Smalle* Ee. Hiervoor dienden o.a. de Goddeloze Singel bij Veenwouden, en de weg van Miedum naar Giekerk, weldra vervangen door de Zwarte* weg naar Toutenburg* (1532). Het Hof gelastte in 1542 herstel van de Gravinneweg* (Akkrum-Wolvega). Ondanks de slechte toestand der W. trokken in de 16de eeuw de troepen er veel langs; ook reizigers met wagens maakten er wel gebruik van.

In de 17de eeuw overheersten de kanalen, de enige belangrijke weg die er kwam was een van de vele trek-W., nl. die van Dokkum naar Strobos (1655) (z. Strobosser trekvaart, Trekschuit). Om het doorgaand verkeer te vergemakkelijken en hulp in oorlogstijd te bespoedigen, begonnen op voorstel van Stad en Lande in 1671 besprekingen over de spoorwijdte van de wagens, die pas in 1692 tot een definitief resultaat leidden. Het openbaar vervoer (wagenveren) nam sterk toe. Belangrijk waren de W. die Jhr. Philip Vegelin* v. Claerbergen liet aanleggen: bij Haskerdijken (1716) en van Joure naar Akkrum. Toch ontbraken nog allerlei schakels: van Lwd. naar Franeker moest men 'by Berltsum om' (over Berlikum), van Lwd. naar Heerenveen althans 's winters over Drachten. Sommige dorpen bleven tot ca. 1900 zonder weg. Enkele W. werden door de lage verveningen* in gevaar gebracht.

In 1821 wees de regering de weg van Lwd. naar de Lemmer en Visvliet aan als rijksweg, daarna die naar Steenwijk. De laatste is 1827-29 bestraat, Lwd.-Strobosservaart 1830-31, doorgetrokken naar Groningen 1839-40; Sneek en Harlingen kregen in 1842 aansluiting, de Lemmer in 1848. Voor een deel zijn hiervoor nieuwe banen aangelegd. Tal van puin-W., sloten hierop aan.

Door de aanleg van spoor*- en tram-W.* en door de landbouwcrisis* verminderde na 1880 de activiteit, zelfs werden de straat-W. van 4 1/2 op 3 1/2 m versmald. De ontwikkeling van het motorverkeer maakte een sterke uitbreiding nodig. Op het eerste

rijks-W.-plan (1927) kwamen de oude straat-W. voor, die geleidelijk verbreed en soms ook gemoderniseerd zijn. Op het plan van 1932 kwam als rijksweg 43 de nieuwe verbinding Groningen—Heerenveen-Afsluitdijk voor, waarvan de belangrijkste schakel, Joure-Sneek nog 1940 in gebruik kwam. Verdere stukken volgden sinds 1947; ook kwam een omlegging bij Heerenveen tot stand (1956). Op het Prov. W.-plan van 1948 komen ook nieuwe W. voor: Wynjeterp-Selmien (in 1953 gereed), Gorredijk—Akkrum (1954), Wolvega—Slikenburg (1955) en een rondweg om Drachten Noord.

Zie: Repert., 356, 368.

Tegenwoordige toestand. In Frl. zijn zes rijks-W.: nr. 9: N.-Hollands-Fr. grens-Afsluitdijk—Surich—Harlingen-Franeker—Lwd., ruim 48 km; nr. 39: Lwd.-Hardegarijp-Quatrebras-Twizel-Buitenpost-Fr.-Groningse grens (naar Groningen), ruim 30 km; nr. 32 : Overijsels-Fr. grens-Blesse-Wolvega-rondweg om Heerenveen—Akkrum—Irnsrum—Lwd., ruim 45 km; nr. 43: Kop Afsluitdijk—Bolsward-Sneek-Joure —Heerenveen-Beetsterzwaag—Drachten-Zuid, bijna 60 km; nr. 43a: Deze weg vormt een verbinding tussen de rijksweg 39 (Quatrebras) en 43 (Drachten-Zuid) via Bergum-Nijega—Drachten, ruim 16 km; nr. 40: Lemmer—Follega-Spannenburg-Jutrijp-Sneek-Scharnegoutum-Rauwerd (Hoek). Bij Rauwerd (Hoek) aansluiting op rijksweg 32, bijna 36 km.

Voorts heeft het rijk naast een aantal wegvakken, die vroeger van betekenis waren voor het doorgaand verkeer, maar die door omleggingen thans een meer lokaal karakter hebben, nog in beheer: de weg langs de vaart Dokkum-Strobos (ca. 20 km), de zgn. 'Slaperdijk' van Koudum naar Galamadammen (ca. 3 km) en de weg op de 'Statendijk' tussen Schoterzijl en Slikenburg (ca. 2 km). De totale lengte van het rijks-W.-net in Frl. (inclusief diverse losse stukken, o.a. tussen Drachten en Gorredijk-Langezwaag) bedraagt 292,3 km. Bij het opnieuw in 1958 vastgestelde rijks W.-plan is een nieuwe weg (nr. 38) geprojecteerd van Lemmer naar Akkrum met aansluiting op rijksweg 32. Gewerkt wordt aan een belangrijke omlegging van rijksweg 9 Z.O. van Harlingen, zodat in 1960 of eerder het doorgaande verkeer om Harlingen heen zal rijden. In de toekomst zal rijksweg 39 van Hardegarijp tot Visvliet (Groningen) een nieuw tracé volgen N. van de spoorlijn. Rijksweg 32 zal N. van Haskerdijken tot een punt tussen Wirdum en Lwd. eveneens een nieuw tracé krijgen O. van de spoorlijn. Aan de bouw van rijksweg 43 van Drachten-Zuid via Ureterpervallaat-Fr.-Groningse grens-Groningen wordt gestadig gewerkt, zodat ca. 1960 een snelle verbinding tussen Groningen en de 'kop' van N.-Holland via rijksweg 43 en de Afsluitdijk gereed zal zijn.

In afwijking van de meeste andere provincies heeft het Fr. prov. bestuur geen wegen in eigen beheer of onderhoud. Wel bestaat er een prov. W.-plan en verstrekt de prov. bij belangrijke reconstructies van W. subsidies tot 80 pct. van de kosten, maar alle W.

(exclusief rijks-W.) zijn in beheer en onderhoud bij de gemeenten, resp. lagere organen zoals waterschapsbesturen e.d. Door deze situatie hebben sommige plattelandsgemeenten in Frl. een zeer uitgestrekt net van verharde wegen te onderhouden, hetgeen financieel een zware last betekent. Zo heeft Ooststellingwerf (18025 inw.) 219 km verharde weg te onderhouden, Weststellingwerf (20583) 219 km, Opsterland (20704) 216 km, Wonseradeel (13352) 134 km, Wymbritseradeel (11877) 120 km. Wat wil zeggen dat in al deze gemeenten ca. 25 gezinnen meer dan 1 km harde weg moeten onderhouden! z Planwegen. In de Zuidoosthoek. Parallel met Boorn, Tjonger en Linde lopen in de lengte van de zandruggen tussen deze stroompjes telkens twee W., die in een bepaalde betrekking tot elkaar staan. Zo onderscheidt men de Binnenweg* en de Buitenweg*, de Lijkweg* en de Buitenweg, de Hereweg* en de Buitenweg, de Oldeweg en de Binnenweg, de Oude weg en de Nieuweweg, de Bovenweg* en de Buitenweg. In vele gevallen blijkt de weg, die het dichtst langs de stroom loopt en een hoge rug volgt (vandaar ook wel Hoge weg), de oudste verkeersweg te zijn. Soms ligt er een oud kerkhof aan (Siegerswoude), maar in de meeste gevallen ging het verkeer blijkbaar buiten de bebouwing van het dorp om en verplaatste zich eerst laat naar de door de dorpen lopende weg. Zodoende is, op enkele recente modernisering na, de Buitenweg in Opsterland zowel N. als Z. van de Boorn nog onverhard, is ook de Buitenweg of Oude Groninger weg van Nieuwehorne naar Hoornsterzwaag een zandweg en volgt het doorgaande verkeer ook de jongere weg, waar, zoals in Weststellingwerf, de oude deels bestraat is. De geschiedenis vertoont neiging zich te herhalen: er bestaat een plan de onverharde (oude) parallelweg Wolvega-Oldeberkoop-Makkinga tot hoofdverkeersweg te moderniseren, terwijl er ook al eens over gesproken is de door Smallingerland lopende Hoge weg (parallel met de Lijkweg, thans Commissieweg) ter ontlastening van de dorpen tot weg voor het doorgaand verkeer te maken. Een deel van deze weg (van Drachten tot rijksweg 43) zal trouwens verbeterd worden ten einde te kunnen dienen als verbinding tussen het industrieterrein te Drachten en de bedoelde autoweg. Behalve als verkeersweg in de M.E. heeft de Buitenweg (Oude weg) stellig ook gediend als hooiweg*, hetzij over lange afstanden, hetzij om de langs de stroompjes gelegen hooilanden te bereiken. O., H.; M., P. J.; M., S. J. v. D.

WEGEWART, Willem, klokkengieter, sedert 1542 te Deventer. Goot 1561-1603 zeven Fr. klokken. Zijn zoon (?) Henrich († 1622 te Kampen) goot 1597-1619 18 Fr. klokken.

WEGWATERSCHAP, z Boezemwaterschap.

WEIDUM (Fr.: idem; echte of onechte um*-

naam). Dorp in Baarderadeel (552 inw.). Tot in deze eeuw stond hier het gemeentehuis, terwijl ca. 1900 ook Dekemastate, het buiten van Jhr. E. D. v. Beyma*, na diens dood werd gesloopt. Hiermee verdween het laatste der voorname huizen waaraan W. eens zo rijk was. Herv. kerk (baksteen, ca. 1200) met tufstenen toren (ca. 1100). Sinds 1894 bezit W. bij Wielsterzijl* een coöp. zuivelfabriek, in 1952 belangrijk gemoderniseerd. Bejaardencentrum Nij Dekema (1955).

Zie: Hepkema Memories, 12; Slj. en Rj, (1932), 133-953; Reg. Leeuw. Cour., 59.

WEIMA, Jan, ('Jan Potskip'), turfsnijder (Franeker 31.5.1874-Oudega, Smallingerland, 4.4.1943). Echte volkskunstenaar, zeer godsdienstig, begon in been te snijden, ging over op lange turf, waarin hij bijbelse voorstellingen uitbeeldde. Deze werden zeer realistisch geverfd. Zijn collectie bevindt zich thans in 'It Kokelhûs*' te Eernewoude.

Zie: Frl.-album 1940, 199; Leeuw. Cour. (20.5.1941); J. R. W. Sinninghe, Over Volkskunst (Amsterdam 1943).

WEIPRODUKTEN. Bij de kaasbereiding blijft een aanzienlijke hoeveelheid vloeistof over (kaaswei), waarin behalve het botervet en de kaasstof nog alle voedingsstoffen van de melk aanwezig zijn. Vooral in een kaasprov. als Frl. is de hoeveelheid kaaswei groot (ca. 90 miljoen l per jaar).

Door het hoge watergehalte van wei (ca. 94 pct.) was het vroeger niet lonend om de vloeistof te verwerken. Men liet de wei gewoon weglopen en bevorderde soms zo de watervervuiling. Tegenwoordig wordt de meeste wei tot waardevolle voedingsstoffen verwerkt (o.a. *melksuiker*, *wei-eiwit*, *weilimonade* en *weipoeder*). Het water raakt men hierbij kwijt door trapsgewijs koken onder verlaagde druk, waarbij de bij elke trap vrijkomende damp wordt benut als warmtebron voor de volgende trap. Het wei-eiwit (albumine) wordt verkregen door hoge verhitting van de ingedampde weivloeistof. Het eiwit slaat dan neer en kan worden af gefiltreerd. Het is een belangrijk krachtvoeder voor vee. Uit de overblijvende vloeistof kristalliseert bij afkoelen melksuiker, een suiker die in een gehalte van 5 pct. in koemelk voorkomt. Deze 'technische' melksuiker dient vooral voor de fabricage van penicilline.

Door verder raffineren wordt chemisch zuivere melksuiker verkregen. Deze wordt in de apotheek gebruikt voor het maken van tabletjes en poeders en in speciale babyvoedsels. Wordt daarentegen de ingedampde weivloeistof in zijn geheel gedroogd, dan verkrijgt men weipoeder, een belangrijk bestanddeel van opfokvoerders voor kuikens. Ten slotte is er de weilimonade de jongste tak der Fr. weiverwerking. Het is een frissmakend, koolzuurhoudend, alcoholvrij produkt, dat door melkzure fermentatie van wei wordt verkregen. In een 1957 geopende fabriek te Wolvega worden jaarlijks miljoenen flesjes gebotteld.

WEITSROP, De. (De Wekroep) Maandblad

(1933) gewijd aan de bevordering van Fr. onderwijs. Redacteur P. Sipma*. De Prov.* Fr. Onderwijsraad en de Onderwijsliga* steunden de uitgave, die echter reeds na een jaar verdween.

WELLE. Vaarwater van Woudsend naar Koevorder-meer. Weinig betekenis voor scheepvaart, z Oele.

WELLENBERGH, Pieter, ingenieur (Den Haag dec. 1784-Utrecht 20.5.1855). Kwam 1815 als waarnemend hoofdingenieur naar Frl., hoofdingenieur van 1825-41. Gaf adviezen inzake de dijkverbetering. Kwam tegenover Arjen* Roelofs en W. v. Peyma*

Zie: N.B.W., 1441-1442; Jaarsma, Zeeweringen, 2-48.

WELLENS, Boudewijn Jansen, dichter, later burgemeester (Franeker?-ca. 1654). Gaf Hollandse liefdespoëzie met zangwijzen uit: *'t Vermaeck der leught* (Franeker 1612, ²1616, ³1617).

Zie: Het Boek I (1912), 61-64, 81-91, 145-151; Leeuw. Cour. (15.8.1951).

WELLENS, Jan Boudewijn, drukker te Franeker (1656-74). Zoon van Boudewijn J. W. Academien- en statendrukker. W., die ook als student stond ingeschreven, werd opgevolgd door Joh. Gijselaar*.

WELSRIJP (Fr.: *Wjelsryp*; z Rijk). Dorp in Hennaarderadeel (485 inw.). Veeteelt, enige akkerbouw op de vrij kalkrijke klei. Herv. kerk oorspronkelijk 12de-eeuws. Chr. lagere school.

Zie: Hepkema Memories, 84; Reg. Leeuw. Cour., 59.

WEME. Oude naam voor 'pastoirshuys', pastorie die nog veel in 16de-eeuwse stukken voorkomt. W. betekent gewijde plaats bij de kerk (Oudfr.: *withume*). De W. was half woonhuis, half boerderij. De naam leeft ook voort in oude geslachtsnamen (o.a. Wymstra, Weemstra, Twents: Ter Weeme). Van de W.n die vaak met riet bedekt waren, is niets bewaard gebleven, al herinnert de oude pastorie te Boer (ca. 1500) eraan. De naam W. leeft nog (weer) te Appelscha, Lekkum, Oud Beets. Oude pastorieën te St.-Jacobi Parochie, Sloten, Twizel. z Vrijhof.

Zie: Nieuw Frl. (28.2., 10.4.1948).

WENDELAAR. Kuipersfamilie te Dokkum en omgeving (17de-19de eeuw). De nog bloeiende tak ging eind 18de eeuw naar Amsterdam en kwam daar in de geldhandel tot aanzien.

Zie: W. C. Wendelaar, De familie W. (Den Haag 1941).

WENDEN (letterlijk: omkeringen). Een reeks uitzonderingen op de artikelen 16 en 17 van de 17 keuren*.

De W. — met name die op de 16de keur — zijn wrsch. jonger dan de tekst, waarop ze uitzonderingen geven. De W. op de 17de keur zijn overgeleverd in Latijnse, Oudfr. en Nederduitse handschriften; ze golden voor het hele gebied van Vlie tot Weser. Die op de 16de keur slechts bekend in Oudfr. en Nederduitse teksten, afkomstig uit Hunsingo, Fivelgo en Emsgo.

Tekst: Richthofen, Rechtsquellen; M. Hettema, Oud-Fr. Wetten II, 118, reg. 5-15; 120, reg. 8-20; Fivelingoër en Oldampster Landrecht.

WENDT, Eiso de, burgemeester te Dokkum (?-1686). Stamvader van een Fr. juristengeslacht, dat thans op uitsterven staat.

Zie: Stb. I, 359; II, 250; Ned. Patr. IX (1918), 390.

WENNING, Heerke, heraldicus (Dokkum 30.6.1847-Franeker 14.11.1903). Conciërge R.H.B.S. te Lwd., publiceerde 1884-92 over heraldiek en genealogie, vooral in het *Jaarboekje van den Fr. adel*. Hij adviseerde ca. 1892 (met J. L. Berns*) over de wapens inde nieuwe Statenzaal; bracht 1897 rapport uit aan Ged. Staten over de Fr. vlag*. Bekwaam heraldisch tekenaar. Redacteur van 'De Fr. Adelaar*', (acht nummers). Veel tekeningen (vooral van grafzerken*) in de collecties van het Fr. Museum. Zijn jongere broer Johannes Ypes W., tekenaar bij het kadaster te Lwd., kundig kalligraaf en wapenschilder.

WENNING, Ype Heerkes, schilder (Lwd. 26.9.1879-). Opleiding: Haagse academie. Schilderde vooral landschappen (Giethoorn, Oudewater, Z.-Limburg enz.). Ook etsen. Zette de tradities der Haagse School voort. Woont te Den Haag.

WENTKE. Wijde, getailleerde, zeer lange en van voren open japon met mouwen, gedragen door de Hindeloper vrouw. Uit verschillende stof vervaardigd (baai, wol, linnen, zijde, sits*). Bij rouw van donkerblauw sits. z Hindeloopen (klederdracht).

WERDEN. Benedictijnenabdij aan de Ruhr, wrsch. even voor 800 gesticht door Liudger*, die er ook stierf (809). W. kreeg veel bezit uit schenkingen in Frl., die geld, stoffen, vlees, zuivel enz. opleverden, en ook dure importgoederen (wijn en peper). Van bemoeiing met Frl. blijkt weinig. In 1283 verkocht W. een deel van zijn bezit aan de bisschop van Munster, die in 1284 weer veel aan de hospitaalridders verkocht, o.a. Eemswoude.

Zie: Emd. Jahrb. X (1892), 11-28; XXXI (1951), 5-23; Kötzschke, Rheinische Urbare II (1906); Repert., 183.

WERD-NAMEN. Met de um*- en ens*-namen behoren de W. tot de meest voorkomende plaatsnamen in Frl. (vgl. Holwerd, Britswerd, Leeuwarden). Werd betekent misschien 'door water omspoeld eiland', 'kunstmatige hoogte tegen de vloed opgeworpen'. De naam wijst op een situatie lang voor er hier dijken waren. Men heeft in de W. wel godennamen menen te vinden (Wanswerd of Wodanswerd), maar dit zijn speculaties. Werd en terp zullen op den duur wel ongeveer dezelfde betekenis gekregen hebben. De W. werden gewoonlijk niet met persoons- of geslachtsnamen gevormd. W. komen voor in het ganse kustgebied tot benoorden de Elbe. Tot in de late M.E. kwam het woord werd in zijn bijzondere betekenis in een veel groter taalgebied voor dan thans, nu het ten dele door het jongere terp verdrongen is.

Zie Compendium: Hoe de Friezen heten en waar zij wonen (met

kaart).

Zie: Bijdr. tot de gesch. en oudheidkunde, inz. van de prov. Groningen X (1873), I e.v.; Nomina Geographica Neerlandica IV (Leiden 1899); Moerman, 264-266.

WERE, z Stefgong; zie Compendium: Het Friese recht.

WERELDTAAL. Het streven naar een W. trok in Frl. sterk de aandacht, vooral in Fr.-gezinde kringen, die in een W. een bescherming der kleine talen zagen. Bekende Fr. esperantisten zijn Dreves Uitterdijk*; W. P. Cnossen: Yn Fryslân Fr., dêrbûten Esperanto; C. Hettema, schrijver van *Fr. tael en wrâldtael* (1933), en van het leerboek *Esperanto for de Friezen* (2 dln., 1933-37); S. S. de Jong.

WERF. Wrsch. oorspronkelijk een (aan het water) opgeworpen hoogte (vgl. de Noordfr. Warfen). Men kende vroeger molen- en houtwerven. De betekenis 'gerechtsplaats' ontwikkelde zich hieruit (vgl. Stellingwerf, Schoterwerf). z Warf.

Zie: Fr. Plaknammen I, 101-102.

WERKHUIS. Een tussenvorm tussen armhuizen* enerzijds en tucht*- of spinhuizen anderzijds. Er was verplichting tot arbeid voor hen die arm en tevens werkloos waren. Het principe van werkverschaffing en daardoor kostwinning ligt al in de naam van het 17de-eeuwse gestichtstype: tucht-én W.

Op basis van vrijwilligheid der betrokkenen geschiedde dit echter eerst in de 18de- en 19de-eeuwse W.en of 'werkinrichtingen voor armen'. Sommige Fr. armhuizen waren tevens W.en, terwijl de spinhuizen van Workum, Bolsward, Sneek en Harlingen dit type het zuiverst vertegenwoordigden, in tegenstelling met het Hollandse 'spinhuis', dat een vrouwengevangenis was. Het Leeuwarder tuchthuis was daarentegen wel tevens W. Te Franeker was het armhuis tevens W. 'om allerlei handwerken in te oefenen'. Te Harlingen kreeg het W. bij de oprichting dadelijk de naam van spinhuis, spinfabriek en katoen- en hennepspinnerij, waarin ook kinderen en oudere minderjarigen, die anders bedelden, te werk gesteld werden 'om tot de gewoonte van een eerlijken arbeid opgeleid te worden'. Te Bolsward heette het W. werk- of spinhuis; het bestond van 1796-1870. Te Lwd. was een dergelijk initiatief al eerder genomen door de oprichting van het *stads-W.* aan de Hoek, waar ook het spinnen de voornaamste arbeid was, totdat er 1715 tevens een zijdeweverij werd ondergebracht, alles voor werkverschaffing, in loonarbeid en ter bestrijding van de bedelarij. Zelfs in dorpen als Heerenveen en Balk vond men reeds voor 1700 W.en of spinhuizen. In 1834 werd het Leeuwarder W. verbouwd en uitgebreid voor ten minste 200 personen, die er konden spinnen, weven en andere arbeid verrichten. Te Sneek werd het 1746 aldaar, in het Klein Zuideind opgerichte Stadsspinhuis eveneens door spinbazen geëxploiteerd. Eerst werd er zeildoeksgaren gesponnen; in 1769 verzocht men de bont- en boezelreders om de wollen garens in het spinhuis te laten spinnen. Te Workum is 1757 de gasthuiskerk tot spinhuis en stadspakhuis verbouwd.

Zie: W. C. Mees, De Werkinrichtingen voor armen uit een

staathuishoudkundig oogpunt beschouwd (Rotterdam 1844); A. Hallema, Oude Gestichtstypen (Lochem 1941); Econ. Hist. Jaarb. XXVI (1952-54).

WERKLOOSHEID. Door de verhoudingsgewijs geringe industrialisatie* van Frl. valt de seizoen-W. — door landbouw en bouwnijverheid - sterk op. Ze bedraagt in Frl. ca. 5-6 pct. van de beroepsbevolking (Nederland ca. 3 pct.). Conjunctuur-W. kan zich in Frl. geducht doen gevoelen, al lag in de jaren 30 het W.s-percentage van ca. 12 iets onder het Nederlandse (ca. 14).

De gevoeligheid komt deels door de aanwezigheid van nevenvestigingen, deels doordat bij laagconjunctuur de normale afstroming van arbeidskrachten stilstaat. Deze afstroming is zeer belangrijk voor de arbeidsmarkt; het weidegebied met geringe toeneming van het aantal arbeidsplaatsen heeft in Frl. altijd de minste W. In de jaren 30 concentreerde de W. zich in Frl. in het zandgrondgebied en de stad Lwd. Na W.O. II was de W. aanvankelijk in het hele land laag. Een snelle stijging in 1952 deed ook in Frl. haar invloed gelden. Door een gunstige ontwikkeling der conjunctuur daalde de W. later weer. Aangezien Frl. weinig in deze ontwikkeling deelt, zijn de cijfers der W. hier sedert 1947 steeds ongunstiger dan de landelijke; in 1957 -landelijk het gunstigste jaar na W.O. II - was in Frl. 3,6 pct. van de manlijke beroepsbevolking werkloos tegen 1,2 pct. over het hele land. De W. doet zich thans vooral voor op het zand van O.-Frl. Op 28.3.1958 in Frl. 7,5 pct. van de manlijke beroepsbevolking. In tien gemeenten was het percentage boven de 10 pct. z Arbeidsmarkt, Werkverschaffing.

Zie: De Arbeidsmarktbeschrijvingen van het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid (Den Haag); Leeuw. Cour. (9.4.1958).

WERKPLAATSEN **VOOR**
MINDERVERALIDEN, z Min-dervalidenzorg.

WERKTUIGENCOÖPERATIES. Coöperaties die landbouwmachines en/of landbouwwerktuigen (bijv. dorsmachines, tractoren) exploiteren. In Frl. waren in 1956 11 W. werkzaam met 900 leden, die gezamenlijk over ca. 7500 ha grond beschikten. De W. zijn voor algemene belangenbehartiging aangesloten bij de Fr. Bond van Land- en Tuinbouwwerktuigen Exploiterende Coöperaties te Lwd. Deze bond is aangesloten bij de landelijke Federatie van Land- en Tuinbouwwerktuigen Exploiterende Coöperatie (F.L.E.C.).

WERKVERSCHAFFING. In de 19de en het begin van de 20ste eeuw vond hier en daar W. aan werklozen plaats, dank zij gem. en particuliere initiatieven (keien kloppen, wegenverbetering, vlasbraken, enz.). Later ging men over tot ontginning van woeste gronden, vooral in O.-Frl. Tijdens de crisisjaren vóór W.O. II nam deze vorm van W. een zeer grote vlucht. Het woord W. is

verdwenen. Naarmate echter de stand van de arbeidsmarkt daartoe aanleiding geeft, worden met rijkssteun zgn. aanvullende werken uitgevoerd. Deze bestaan behalve uit ontginningen bijv. uit landaanwinning, wegeaanleg en -verbetering, ruilverkavelingswerken, herontginningen, aanleg van sportvelden, ijsbanen, zwembaden, begraafplaatsen. Door de relatief grote werkloosheid had deze verruiming der werkgelegenheid in Frl. ook na W.O. II een zekere betekenis, z Arbeidsmarkt, Werkhuis, Werkloosheid.

Zie: Th. Westerhoff, De directe mogelijkheden der W. bij de werkloosheidsbestrijding (Zwolle 1938).

WERP. Wrsch. aangewassen land buiten een waterkering (zee of binnendijk).

Naam van percelen land, o.a. N. van Folsgara, aan weerszijden van de dorpsgrens van Dronrijp en Baijum (de Werpen), bij Holwerd (de Worpen), buurschap de W. onder Wirdum. Hier ook de *W.ster*-dijk(-weg) en *W.ster*-vaart.

Zie: Fr. Plaknammen I, 100-101; Moerman, 274.

WERP, Douwe Johannes van der, predikant (Uithuizen 13.4.1811-Muskegon, Michigan, 1.4.1876). Afgescheiden oefenaar*, die 1844 geordend werd en in Frl. werkte. Vertrok 1864 naar Amerika.

Zie: N.B.W. X, 1171-1172.

WESBONK, Eelke Sippes, boer (Lwd. 13.6.1876-26.9.1937). Veefokker uit geref. kring, kwam in de jaren 30 sterk naar voren in de Bond van Landpachters*, brak met de A.R.P. Tot 1935 te Winsum. Schreef o.a. de brochures *De Needklok* (1930); *Gewogen en te licht bevonden?* (1932).

WESER. Rivier in N.W.-Duitsland. Stroomt langs Bremen. In de M.E. oostgrens van het Fr. gebied. z Groot Friesland, Zwin.

WESPENDIEF (Fr.: *hunichfalk*, *wapsebiter*). Vogel. Doortrekker.

WESSELING, Petrus, veelzijdig geleerde (Steinfurt 7.1.1692-Utrecht 9.11.1764). Prorektor en rector te Middelburg (1717), hoogl. te Franeker in geschiedenis en welsprekendheid (1723) en oosterse talen (1729), te Utrecht (1735), waar hij ook nog Grieks gaf en verder juridische colleges.

Zie: Boelens I, 2de dl., 407-413.

WESTDONGERADEEL (Fr.: *Westdongeradiel*). Gem. in het noordoosten. Ze vormde vroeger met de buurgem. Oostdongeradeel één grietenij 'De Dongherdiel' (z Dongerdeel). Tijdens de Republiek de derde grietenij van Oostergo.

De gem. telt 14 dorpen: Betterwerd, Bornwerd, Brantgum, Foudgum, Hantum, Hantumhuizen, Hantumeruitburen, Hiaure, Holwerd, Nes, Raard, Ternaard, Waaksens, Wierum. Hoofdplaats is Ternaard. Voor de Gemeentekaart → Oostdongeradeel.

WAPEN. 'Zijnde van lazuur, beladen met een golvende bande van zilver, van de linker naar de

rechterbenedenhoek nederdalende. Het schild gedekt met een gouden kroon.' In het wapen van Oostdongeradeel is een rechterschuimbalk aangebracht, (→ Grietenij wapens).

BEVOLKING. In 1714 telde W. 3064 inw., in 1860 7078, 1900 7511, 1939 7449 en op 1.1.1958 7366 inw. De gem. heeft een groot vertrekoverschot. Van 1947-55 emigreerden 424 personen, bovendien was er nog een vertrekoverschot van 919 personen met binnenlandse bestemming. In 1957 ging de bevolking met 182 personen achteruit.

TAAL. De schoolkinderen spraken in 1955 voor 99 pct. Fr.

KERKELIJK EN POLITIEK LEVEN. Ned. herv. 46,4 pct.; geref. kerken 35,7, ger. kerk art. 31 K.O. 2, chr. geref. 0,8, ger. gem. 0,4, doopsgez. 4,6, r.k. 0,4, geen kerkgenootschap 9,4 pct. (cijfers volkstelling 1947). Tweede-kamerverkiezingen 1956: K.V.P. 20, P.v.d.A. 1084, A.R.P. 1438, C.H.U. 1070, V.V.D. 291, C.P.N. 73, S.G.P. 26, G.P.V. 50, Nat. Unie 5, Ned. Opp. Unie 12 stemmen.

De gemeenteraad telt 13 leden: 5 A.R.P., 4 C.H.U., 3 P.v.d.A., 1 V.V.D (1958).

VORM EN LIGGING. De gem. heeft ongeveer de vorm van een trapezium: de Waddenkust in het noorden vormt de lange evenwijdige zijde (lengte ca. 16 km) de Dokkumer Ee in het zuiden de korte (ca. 4 km lang). Ten noorden van de Ee liggen echter drie stukken, die tot Dantumadeel behoren. Het zijn oude bezittingen van het klooster Klaarkamp*. De grens met Ferwerderadeel vormt de schuine zijde in het westen, het oude riviertje de Peasens vormt de grens in het oosten. De opp. is ca. 66 km².

Aan de kust liggen drie polders, van W. naar O.: De West-Holwerder polder (bedijkt in 1580, 252 ha), de Oost-Holwerderpolder (bedijkt in 1580, 232 ha) en de Ternaarderpolder (bedijkt in 1590, 176 ha). Voor deze polders liggen uitgestrekte buitendijkse gronden en eveneens verder oostwaarts vanaf de Spaanse Paal (ten noorden van Ternaard) tot voorbij Wierum. Een deel van deze gronden is reeds bekaad. De landaanwinning wordt hier krachtig voortgezet: in aanleg is een gebied van ca. 1750 ha. De Oude Dijk vanaf Dijkslotte (W. van Holwerd) tot de Spaanse Paal is nu Slaperdijk, evenals de opdijken tussen de polders.

HOOGTE VAN DE BODEM EN AFWATERING. De bodem ligt in het noorden langs de kust het hoogst, evenals in de naburige gemeenten (tot 1,5 m + N.A.P.). In het zuidwesten bij de grens met Ferwerderadeel liggen enkele stukken beneden N.A.P. Namen als Hantumer Legen, de Kolken bij Foudgum wijzen ook op laaggelegen gronden. De gem. vormt met Oostdongeradeel een afzonderlijke boezem, die zijn water loost op de Lauwerszee bij Ezumazijl. De afwatering van de twee Dongeradelen is zeer lang onbevredigend geweest. Het twistpunt tussen beide gemeenten was de afvoer van het overtollige water van W. door de Jaarlasloot van de Peasens naar de Zuider Ee. In 1820 kwamen tot een overeenstemming door de oprichting van de polder van Oostdongeradeel en W. Een definitieve oplossing is eerst gevonden door de stichting van een elektrisch gemaal te Ezumazijl in 1931.

De drie polders aan de kust hebben rechtstreekse afwatering op zee. De voornaamste waterschappen zijn de polder Het Hantumerleeg en de Foudgumer Kolken. De zeedijk is in beheer bij het Waterschap De Contributie Zeedijken van W. en bij de drie genoemde zeepolders.

GRONDSOORTEN EN BODEMGEBRUIK. De bodem van W. bestaat uit jonge zeeklei, langs de kust lichte klei en zavelgronden, verder landwaarts zware kleigrond, die ten slotte knippig wordt. Onder de lichte kleigronden ligt blauw zeezand, onder de zwaardere gronden hier en daar veen. De zavelgronden langs de kust worden gebruikt als bouwland, de zware kleigronden als grasland, het zijn de 'mieden*', de graslanden van de bouwhoeven. In bijna geheel W. hebben de percelen een onregelmatige vorm, wat tot uiting komt in het bochtige wegenpatroon. In de nieuwe polders en in het gedeelte tussen Wierum-Nes—Moddergat hebben de kavels een rechthoekige vorm. Voor het laatstgenoemde gebied ziet S. F. Kuipers hierin een bewijs van een vroegere inham der zee.

Met akkerbouwgewassen waren beteeld 2141 ha. (37,7 pct. van de cultuurgrond). Het grasland had een opp. van 3730 ha (61,5 pct.), tuinbouwgewassen in de volle grond 117 ha. Veestapel: aantal runderen 8427, landbouwpaarden 540, schapen 4327, varkens 326, hoenders 5742 (cijfers C.B.S., 1956).

BEROEPSSTRUCTUUR. De voornaamste bestaansbron is veeteelt en landbouw met daarnaast in Nes nog tuinbouw, in de agrarische bedrijven waren in 1947 1688 personen werkzaam. De industrie is van geringe betekenis: een zuivelfabriek te Betterwerd en een carrosseriefabriek te Holwerd. Er waren 92 personen werkzaam in de industriebedrijven met meer dan tien man personeel. Totaal waren er in 1950 in industrie en ambacht werkzaam 517, in de handel 366 en in verkeer en Horecabedrijven 121 personen.

VERKEER. De spoorlijn Lwd.—Stiens-Holwerd—Dokkum, het vroegere lokaaltreintje of 'Um-expres', wordt alleen nog gebruikt voor goederenvervoer, vooral aardappelen in het oogstseizoen. Het belangrijkste wegverkeer gaat naar Holwerd over Brantgum naar Dokkum en van Holwerd over Ternaard naar Metslawier. In het vakantieseizoen is er een druk verkeer van Lwd. naar de 'Dam' te Holwerd (veerboot naar Ameland), z Ameland. Het personenvervoer wordt verzorgd door de bussen van de N.O.F.* te Dokkum. Het vervoer door de dorpsvaarten is teniet gegaan door de opkomst van de vrachtauto's. D., W.

Zie: S. F. Kuipers, Ien en oar oer de groun fen East Dongeradiel (z.j.); Repert., 216; Reg. Leeuw. Cour., 46.

WESTDONGERADEEL, De Contributie Zeedijken van, is een zeewaterend waterschap grotendeels in W. van ruim 5900 ha.

De in onderhoud zijnde zeewering loopt van Peasens tot de W.

Armdijk van de West-Holwerderpolder. De dijk achter dit waterschap en de Oost-Holwerder- en Ternaarderpolder is Slaperdijk geworden. Voor het O. deel van de dijk liggen kwelders en zomerpolders (z Oostdongeradeel, De Contributie zeedijken van). Eerste waterschapsreglement in 1853.

WESTENBERG, Johannes Ortwinus, jurist (Neuenhaus, Duitsland, 28.5.1667-Leiden 30.6.1737). Hoogl. te Steinfurt (1688), ook in de geschiedenis en welsprekendheid, Harderwijk (1694), Franeker (1716), Leiden (1723). Uitnemend docent en jurist. Zijn leerboeken zijn dikwijls herdrukt.

Zie: Boelens I, 2de dl., 387-391.

WESTENDORP, George, 16de-eeuws jurist, diende 1569-89 de Spaanse koning in het noorden. Streed naast Verdugo* tegen Willem* Lodewijk. Liet een dagboek na over de jaren 1566-78.

Zie: N.B.W. III, 1410.

WESTER. Familie van hardrijders op de schaats uit Eernewoude, uit een geslacht van vissers en rietsnijders.

Kinderen van drie broers: Harrit, Tietje en Sjoerdje *Popkes W.*; Lutske *Wiebes W.*: Rinse, Tietje, Harrit, Piebe en Gelske *Gerrits W.* In later jaren ook een zoon van Rinse: Gerrit *Rinses W.* Successen in wedstrijden van paren (onder elkaar) en afzonderlijk (1885-1905). De bekendste van de vrouwen: Lutske W. (Eernewoude 1870-Oostermeer 20.1.1912) heeft ook veel gereden met Wierd Velstra uit Oudkerk, z Velstra.

Zie: J. H. Rijpkema, Hardrijders en hardrijdsters in vroeger en later jaren (1936); D. M. v. d. Woude, Vrouwen in de hardrijdersbaan (Assen ²1948).

WESTER, Cornelis, schilder (Bergum 7.2.1809-Lwd. 15.4.1870). Leerling van Tj. Ernstman* en W. B. v. d. Kooi*. Portretten en genre.

WESTER, Jan Gerard, boekhandelaar (Lwd. 13.6. 1847-3.2.1937). Auctionaris en amanuensis bij Rijksarchief en Prov. Bibliotheek.

WESTERBIERUM. Een verdrinken plaats aan de kust van Barradeel, z Oosterbierum, Verdrinken plaatsen.

Zie: T.K.N.A.G. 2de ser. XLII (1925), 386-391; XLIII (1926), 74-75.

WESTERGEEST (Fr.: *Westergeast*; z Geest). Dorp (160 inw.) in het noordwesten van Kollumerland, aan de Swemmer (bekend viswater). Herv. kerk van kort na 1200, toren in 1807 verlaagd, noord- en zuidingang, fragmenten van gewelfschilderingen bij de restauratie in 1957 hersteld. Kruidendrogerij en een grasdrogerij.

Zie: Hepkema Memories, 332; V.A. (1898), 48-53; Reg. Leeuw. Cour., 59.

WESTERGO. Westelijke go* in de staatsrechtelijke indeling* van Westerlauwers-Frl., kern van het tweede der Zeven Fr. Zeelanden*, oorspronkelijk gelegen tussen Middelzee* en Zuiderzee.

De omvang van W. is in de loop van de tijd toegenomen: de kern vormden de districten Froneckere* (later Franeker Vijfdelen*) en

Wildinghe* (later Wonseradeel); na het verdwijnen van Sudergo* is daaraan echter de hele Zuidwesthoek toegevoegd als een derde district* onder de verzamelnaam Waghenbrugghen*, met als kern het latere Wymbritseradeel. Hiervan zijn weer afgestaan resp. Doniawerstal en Gaasterland aan de Zevenwouden*. Na 1500 is W. gefixeerd op de Vijfdelen, Wonseradeel, Wymbritseradeel en Hemelumer Oldeferd.

WESTERGO'S IJSELMEERDIJKEN (W.IJ.). Waterschap tot onderhoud van de IJselmeerwering van even Z. van Makkum tot het Rode Klif (ruim 43000 ha).

Ontstaan uit de samenvoeging (1935-36) van de zeewerende waterschappen Hemelumer Oldeferd en aanhorige zeedijken, Wonseradeel Zuiderzeedijken, Wymbritseradeels c.a. contributiezeedijken en het Workumer Nieuwland. Sluizen te Workum, Hindeloopen en Stavoren in onderhoud bij de gemeenten. Behalve de vroegere zeewering onderhoudt het waterschap de Slaperdijk om het Workumer Nieuwland. De werken voor de zgn. binnenlandse waterstand (bemaling, wegen) in het gebied van laatstgenoemde polder zijn bij de samenvoeging niet naar W.IJ. overgegaan, maar gekomen bij liet Workumer Nieuwland, dat als zeewerend waterschap verdween, maar als boezemwaterschap herleefde. Voor het wapen → Zeewerend Waterschap.

Zie: IJsselmeerdijken(1956)

WESTERLAUWERS. De taal die W. van de Lauwers gesproken werd en wordt (z Oosterlauwers). Men spreekt van W.e Friezen om de Friezen in Nederland te onderscheiden van de Noord- en Oostfriezen in Duitsland, van de Groningers (in de M.E. Friezen) en de Westfriezen in N.-Holland.

WESTERMAN, Adam, theoloog (?-Workum ca. 1635). Predikant (1600-ca. 1635) in Gaast c.a., Staveren, Oosterlittens en Workum.

Schreef een boek over de 'jaermerckten', tegen de kermissen* (1628), en een *Grote Christelijke zeevaart*. (1653), een zeepostille, waaraan een beschrijving van Staveren is toegevoegd, z Friso pro libertate mortem appetit

Zie: N.B.W. VII, 1308.

WESTERMANN, Gerardus Josephus Bernardus, schilder (Lwd. 25.12.1880-). Opleiding J. H. Jurrens* en Rijksacademie Beeldende Kunsten Amsterdam. Werkte in Frl., Limburg, Brabant enz. Maakte ook illustraties. Romantisch schilder van figuur en landschap, o.m. scènes uit het 19de-eeuwse boerenleven; paarden. Woont te Amsterdam.

Zie: Mak v. Waay, Lex. Ned. schilder- en beeldhouwkunst (1944).

WESTERMEER (Fr.: *Westermar*). Vroeger kerkdorp in Haskerland, O. van Joure, waarvan het sinds 1954, toen het als administratieve eenheid werd opgeheven, deel uitmaakt.

Hoewel W. in 1811 slechts 94 inw. had, was 'de rike toer fan Westermar' bekend wegens zijn (kerkelijk) grondbezit. Deze toren met korte spits (13de-eeuws) staat als restant van de kerk

op het oude stuk van het kerkhof. Bij de toren twee monumentale zerken (1955) voor de scheepsbouwers E. en A. Holtrop* van der Zee. W. was het dorp waaronder de buurschap Joure ressorteerde, die zich (sedert 1466 weekmarkt*) tot vlek* opwerkte. Joure werd pas 1644 door de kerk tot dorp.

Zie: Hepkema Memories, 265.

WESTER-NIJKERK (Fr.: *Nijtsjerk*; 'Wester' vanwege het andere Nijkerk in Oostdongeradeel). Dorp (327 inw.) vlakbij Marrum in Ferwerderadeel. Wrsch. ontstaan bij nieuwe parochievorming door de Jeppema's. Herv. kerk en zuivelfabriek.

Zie: Hepkema Memories, 132; Stim (19.4.1946).

WESTERS, Johanaes, priester (Hantum 9.5.1811-Joure 1.10.1881). Was o.a. pastoor op Ameland (1842-52), te Woudsend en te Joure (1858-81). Vermaard schaatsenrijder, vooral bekend doordat hij jan. 1850 op een ijsschots 84 uur in de Waddenzee rondreef met drie leerlingen van de Amelander zeevaartschool, van wie later een overleed door bevriezing.

Zie: A. B. de Jong, Kath. Joure (Groningen 1941), 50-58.

WESTERSCHELLING (plaatselijk *West, Skylge*). Hoofdplaats van Terschelling (1992 inw.), met karakter van een havenstadje; vele straten en stegen. Door de hoge ligging met hoge duinen, Dellewal* en Brandaris* pp de achtergrond, is het gezicht op W. ui': zee fraai. Belangrijkste haven van de Waddeneilanden, bij elk tij bereikbaar voor schepen tot 6 m diepgang. → Terschelling.

Herv., geref. en doopsgez. kerk; openb. en chr. lagere school; zeevaartschool (Willem Barentszschool). Het loodswezen was vroeger belangrijker. Door de brand van 1666, waarbij alleen de Brandaris, de herv. kerk en het raadhuis gespaard bleven, ontbreken oudere gebouwen. Enige fraaie trapgevels van 1650-1700. In het Behouden Huis de oudheidkamer. Natuurhistorisch Museum met zeewater-aquaria. Tehuis voor bejaarden 'Avondrood'. z Doeksen, G.; Kustverlichting; Reddingwezen; Scheepvaartonderwijs; Tot, D.; Willem Barentz.

WESTERWIRD. Mogelijk een klooster van 'bagijnen' tussen Jorwerd en Beers. Bij een overstroming in 1287 verdronken er 30. W. werd toen een uithof* van de norbertijnen.

Zie: N. Backmund, *Monasticon Praemonstratense II* (Straubing 1952), 240-241.

WESTER ZANDING (Fr.: *Westersân*). Voormalig meer, W. van Oudega (Smallingerland), drooggemaakt 1920-21-.

Groot ca. 40 ha, laagste terreinhoogte ca. 1,20 m —N.A.P. W.Z. wordt bemalen door een windmotor, bij windstilte en veel waterbezwaar door ruwoliemotor. De meerpolder vormt onderbemaling in het waterschap Eernewoude c.a.; dit legde het meer droog. Z Zand.

WESTFRIESLAND. Historisch (klei)landschap in het N. van N.-Holland. Oudtijds woonden er tussen Vlie en Zwin Friezen. Het gebied ging aan de graven van Holland verloren. Floris V werd in 1289 als heer erkend. In 1297 beslissende slag bij Vronen. Het ontstaan der Zuiderzee hielp mee

scheiding te brengen tussen de Friezen O. en W. van het Vlie. De drie Westfr. steden zijn Hoorn, Enkhuizen en Medemblik. W. was vanouds verdeeld in vier districten of ambachten (Drechterland, Hoogwouderambacht, Geestmerambacht, Schager- en Niedorper koggen). In het dialect zijn volgens sommigen nog Oudfr. resten te herkennen, anderen ontkennen dit.

Zie: M. de Jong Hsz, *Westfryslân* (1929); A. de Goede, *Westfr. rechtsgesch.*, 3 dln. (Utrecht 1940-48); Een Fr. substraat in N.Holland? (Amsterdam 1942); C. Kerkmeyer- De Regt, *Gesch. van W.* (Leiden 1943).

WESTGERMAANS, z Ingvaeoons.

WESTHEM (Fr.: *Westhim*; z Hem). Terpdorp (191 inw.) in Wymbritseradeel, W.Z.W. van Sneek. Vroeger onder W. ook Blauwhuis. Herv. kerk met 14de-eeuwse zadeldaktoeren. Veeteelt.

Zie: Hepkema *Memories*, 239; I.H. XIX (1937), 235-238.

WEST-HOLWERDERPOLDER. Vroeger: Westerpolder-zeedijken onder Holwerd. Zeewerend waterschap in Westdongeradeel (252 ha), z Oost-Holwerderpolder. Afwatering op de prov. boezem.

WESTINDISCHE COMPAGNIE (W.I.C.). Evenmin als bij de Verenigde* Oostindische Compagnie kreeg Frl. in de W.I.C. (1621-1798) veel invloed. Er kwam geen kamer in Frl., wel te Groningen, ook voor de Fr. belangen.

Deze bevoorrechtting hinderde de Friezen evenzeer als het octrooi der Noordse Compagnie of Groenlandse Visserij (walvisvaart* en -vangst, 1614-42). Frl. wilde deze visserij en de handel op beide Indien voor alle Nederlanders opengesteld zien zonder enige protectie. Het kwam tot oprichting van een Visserijcompagnie der Friezen met octrooi (1634). Ook streed men voor een aparte kamer der W.J.C. te Harlingen of Lwd. (1609, 19 en '20). Amsterdam schoof in 1621 bij de oprichting der W.I.C. Frl. dat een negenkamerstelsel had voorgesteld, op zij. Amsterdam schreef voor bijna f 3 miljoen in (gezamenlijk bedrijfskapitaal f 7 miljoen). De Staten-Generaal bemiddelden tevergeefs. Groningen werd als kamer aangewezen. Ook bij de verlenging van het octrooi in 1647 was er vruchteloos Fr. verzet.

Zie: De West Indische Gids XV (1933-34), 81-96.

WESTRA. Harlings geslacht, afstammend van Lolke Jarighs (begin 18de eeuw). De Drentse tak heet na huwelijk met een Van Holthe, W. v. Holthe.

Zie: Ned. Patr. XVIII (1928-29), 251-259.

WESTRA, Jacob, voordrager (Dronrijp 15.3.1887—). Gaf 1911-51 Fr. Winterjounenocht*. Tevens violist en dansmeester.

Zie: Heerenv. Koerier (15.11.1951).

WESTRA, Willem, onderwijzer (Arum 18.4.1862-Lwd. 21.2.1923). Werkte te Franeker; oprichter en voorzitter van de Ned. Kaatsbond (1897). Te Franeker is voor hem een monument opgericht, z Kaatsen.

Zie: Leeuw. Cour. (22. en 26.2.1923); Slj. en Rj. (1923), 93-94.

WESTSTELLINGWERF. Gem. in het zuidoosten, een der Stellingwerven (vgl. onder Geschiedenis), oudtijds de tiende grietenij van

Zevenwouden. Behalve de hoofdplaats Wolvega behoren er 21 dorpen toe: Wolvega en Noordwolde zijn het grootst. In volgorde van grootte komen daarna Steggerda, Buil, Monnike-buren, Blesdijke, Oldeholtpa(de), Oldetrine, Sonnega, Scherpenzeel, Spanga, Nijetrine, Oldelamer, Nijelamer, Oldeholtwolde, Ter Idserd, Nijeholt-wolde, Nijeholtpa(de), Finkega, de Hoeve, de Blesse, Peperga.

GEMEENTEWAPEN. Een griffioen*, met het hoofd achterwaarts gedraaid en tussen voor- en achterpoten een bal met vijf puntige ster. De ster en het veld van het wapen zijn zilver, de griffioen is van keel (een soort rood). Wapenschild gedekt met gouden kroon. Er zijn geen dorpswapens, noch een gemeentevlag. → Grietenijwapens.

BEVOLKING. Had W. in 1714 3592 inw., in 1796 4828, in 1860 was het aantal opgelopen tot 12092. Nu (1958) zijn er 20348. D.w.z. een verdubbeling in honderd jaar. De laatste tijd gaat de groei langzaam, is er zelfs achteruitgang. Van de natuurlijke bevolkingsaanwas zoekt 75 pct. een bestaan buiten de gem. De bewoners 'verouderen' dus. **TAAL**. Uit de in 1955 gehouden taalenquête van het schoolgaande kind blijkt dat in W. 90 pct. Stellingwerfs*, een Saksisch dialect dus, spreekt en 10 pct. Fries (→ Stellingwerfs).

KERKELIJK EN POLITIEK LEVEN. Van de bevolking behoorde tot de Ned. herv. kerk 46,9 pct., de geref. 6,4, de doopsgez. 0,9, de r.k. 11 pct.; niet bij een kerkgenootschap aangesloten waren 32,5 pct. Het aantal roomsen is vooral aanzienlijk in de plaatsen Steggerda, Wolvega, de Blesse-Blesdijke-Peperga. Het aantal onkerkelijken is groot in Noordwolde, Wolvega, Buil, Oldeholtpa.

Bij de tweede-kamerverkiezing van 1956 werden in W. door 11453 personen geldige stemmen uitgebracht. Hiervan stemden op de K.V.P. 1179, op de P.v.d.A. 6230, A.R.P. 788, C.H.U. 1298, V.V.D. 1356, C.P.N. 549, S.G.P. 14, G.P.V. 13, Nat. Unie 15, Oppos. Unie 11 personen. De gemeenteraad bestaat (1958) uit 19 personen: 9 P.v.d.A., 4 A.R.P. en C.H.U., 3 V.V.D., 2 K.V.P., 1 C.P.N.

VORM EN LIGGING. De gem. heeft de vorm van een parallelogram met lengtediagonaal van ca. 31 km en breedtediagonaal van ca. 13 km. Hoofdplaats Wolvega bijna op het snijpunt. Alle dorpen binnen een afstand van 15 km van de hoofdplaats. Met Opsterland en Ooststellingwerf een der grootste gemeenten van Nederland. Opp. ruim 22000 ha.

De grenzen werden reeds vroeg door natuurlijke omstandigheden bepaald. In het noorden de nu gekanaliseerde Tjonger of Kuinder en de bovenloop van Linde, in het westen en zuiden afgegraven hoogveen (Buil, Noordwolde), kolonievvaart van Noordwolde en benedenloop Linde, de oostgrens met Ooststellingwerf is loodrecht getrokken op de rivierloop van Tjonger en Linde en is zeer kort. Aan de noordgrens gem. Heerenveen, Haskerland, Lemsterland, aan west- en zuidgrens Drente en Overijssel, aan

oostgrens Ooststellingwerf. HOOGTE VAN DE BODEM EN AFWATERING. O. W. is uitloper van het Drents plateau. Zandruggen tussen Tjonger en Linde en Overijsselse grens. Tussen Tjonger en Linde een rij plaatsen, tussen Linde en Overijsselse grens (vroeger hoogveengebied) eveneens. De noordhoek en het gebied van Oldelamer bestaan uit laagveen. In de Grote Veenpolder in het westen aan de noordrand veel jonge zeeklei (moerasklei). De Scheene verdeelt de W. helft in tweeën. Bij de oostgrens is W. het hoogst (Tronde, 5 m). De bodem daalt naar het westen (Wolvega ca. 1 m + N.A.P.). In de Grote Veenpolder 1 m —N.A.P. De Tjonger en Linde, beide gekanaliseerd en door schutsluizen in panden verdeeld, zijn waterstaatkundig de hoofdafvoerwegen. Een tiental waterschappen watert hier op af (samen bijna de hele opp. der gem.). Via Tjongerkanaal en langs Helomavaart komt het water op de Fr. boezem.

GRONDSOORTEN. Diluviale ondergrond komt in W. nergens aan de opp. Keileemhoudende lagen liggen vaak dicht onder de bouwvoor. Leem wordt door erosie van de riviertjes ook naar de benedenloop gebracht. Zo ontstaat goede kwaliteit grond, vooral in het oosten langs riviertjes en ook op zandgronden. Goede grond is er ook in het westen bij Slijkenburg. In het westen en noorden veel laagveen. In 'westhoek' is dit laagveen ingepolderd: Grote Veenpolder (in 1841 reeds 500 ha, in 1884 1720 ha, in 1920 2000 ha verveend. In de jaren 1870-80 werd de vervening gestaakt). In W. nog ca. 2000 ha woeste grond. In het costen nog heide. Schaars bevolkt zijn Tjongervallei N. van Wolvega en Lindevallei van de Hoeve tot de westgrens. In het westen nog grote petten en plassen (ca. 450 ha riet), gedeeltelijk natuurmonument, maar ook geschikt voor ontginning (Scheenekavel met 500 ha petgaten, Grachtkavel, N. Scheene langs Gracht, met 265 ha, waterschap Oldelamer met 230 ha en in de Lindevallei 525 ha). Hoogveen is geheel vergraven, van de vroeger grote bossen zijn nog slechts enkele restanten over (265 ha).

GEbruik VAN DE BODEM. Cultuurgrond is of op het water gewonnen, of uit bos en heide ontstaan. Weiland (17482 ha) overweegt. Verbouwd worden (740 ha bouwland) aardappelen, rogge, haver, voerbieten, knollen. Slechts 7 ha worden gebruikt voor tuinbouw. Er zijn vele runderen (ca. 33500) en varkens (9480). Wolvega heeft grootste varkensmarkt van Frl.

Van het inkomen, dat in 1950 f 1034 per hoofd van de bevolking bedroeg, kwam uit de sector van de landbouw 50,7 pct., uit die van de nijverheid 24,2 en uit de sector van de handel 8,2 pct. In 1947 waren in de landbouw werkzaam 4190 personen, in 1950 in de industrie met het ambacht 2275, in het verkeer met Horecabedrijven 303, en in de handel 853 personen. Men telde in 1950 197 winkels, waarin 446 personen werkten. De boerenstand is over het algemeen een midden- en kleine boerenstand. De agrarische industrie is vrij omvangrijk. Zuivelfabrieken te Monnikéburen, Steggerda, Wolvega. In Wolvega heeft men een agrarische groothandel, die 76 bedrijven omvat, waarin 267 personen. Als industriële centra kunnen genoemd worden Wolvega en Noordwolde, dat naast een confectiefabriek

rietvlechtindustrie heeft, verdeeld over verschillende bedrijven met ca. 300 man personeel. Daarnaast een rijksrietvlechtschool*, thans ambachtsschool enz.

GESCHIEDENIS. Oorspronkelijk waren de Stellingwerven deel van het vierde Zeeland*. In de M.E. waren ze deel van Drente en stonden ze onder de bisschop van Utrecht, tegen wie ze vaak stredden om de eigen zelfstandigheid te bewaren, en aan wie ze Kuinre verloren. De naam zal ontleend zijn aan stelling* (en) en werf*, de rechters (of verbonden Saksen), die op hoge 'warfdelen' het recht bewaarden. Voor 1328 scheidden de 12 parochies zich af van Drente, in 1504 werden ze opgenomen in het Fr. rechtsverband der Zevenwouden*, in 1517 komen er drie delen: Schoterland, Stellingwerf-Oosteinde en -Westeinde. Het grietmanschap werd in 1517 erfelijk in de familie van de Saksisch gezinde edelman Lyckle* Eables, wiens burcht Friesburg te Nijeholtpa door Geldersen werd verwoest. Na hem regeert het geslacht Lycklama* à Nyeholt lang over Ooststellingwerf en W. en later over Opsterland en Utingeradeel. Bij de inval der Fransen en Munstersen in 1672-73 had de gem. veel te verduren (z. Galen, C. B. van; Aylva, H. W. van; Johan Maurits; Schansen). Van 1640-1850 heeft o.a. de familie Heioma onder Buil en Noordwolde (Oosterse en Westerse Veld) veen geëxploiteerd. In de 18de eeuw woonde de grietmansfamilie Van Haren* op Lindenoord te Wolvega. Pieter Stuyvesant*, de stichter van Nieuw Amsterdam, werd in Scherpenzeel geboren. De bewoners zijn van Saksische oorsprong met 19de-eeuwse Hollandse inwijking uit de kolonies te Frederiksoord in Buil en Noordwolde, met een Fr. inwijking in Wolvega en de N.-dorpen, een Overijsselse immigratie in de grote Veenpolder. W., H. G. W. V. D.

Zie: J. H. Popping, Schetsen uit Frl. (1892); idem, Gesch. aantekeningen (1920); H. J. Popping, Stellingwerf en omstreken door de M.E. (Ooststellingwerf 23.11.1928 tot 8.3.1929); B. Oosten, Een veenpolderbevolking, sociografie van de grote Veenpolder van W. (1947); T. H. Oosterwijk, De vrije natie der Stellingwerven (Assen 1952); Algra, De Historie I (Monnikéburen, Scherpenzeel, Wolvega); Hepkema Memories, 508; Reg. Leeuw. Cour., 58; Repert., 212.

WESTVLIeland. In de 18de eeuw door verstuiwing en kustafslag ondergegaan dorp op de Vliehors. z. Vlieland. Het had ook een wapen; → Dorpswapens.

WET-CALS. Wet van 20.5.1955 tot regeling van het onderwijs in de Fr. taal en het gebruik van die taal of een streektaal als voertaal bij het lager onderwijs (Stbl. 225). Hierbij is de Fr. taal met name onder letter w als facultatief vak opgenomen in art. 2 van de Lager-onderwijswet-1920. z. Wet-Slotemaker de Bruine.

Art. 3 zegt: Daar, waar naast de Nederlandse taal de Fr. taal of

een streektaal in levend gebruik is, kan liet leerplan bepalen, dat ten hoogste tot in het derde leerjaar de Fr. taal of die streektaal mede als voertaal bij het onderwijs wordt gebezigd. Door deze wet is de mogelijkheid tot tweetalig lager onderwijs niet meer beperkt tot de zgn. proefscholen. Gemeente- en schoolbesturen kunnen hun scholen omzetten in Fr. scholen*, waar lezen, schrijven en rekenen worden aangeleerd in de moedertaal. De wet geeft ook aan, wie als bevoegde lesgevers bij het L.O. gelden (toevoeging aan art. 55 van de Kweekschoolwet). Er wordt opgemerkt: *a.* voor het lesgeven in het facultatieve leervak *w* (Fr. taal) is de bevoegdheid Fr. L.O. vereist (z. Akte, Fryske). *b.* art. 2 opent de gelegenheid om bij de lessen in de Nederlandse taal en het lezen enige kennis bij te brengen van de Fr. taal. Hiertoe is de bevoegdheid Fr. L.O. niet vereist, *c.* wil men volgens art. 3 tweede lid de Fr. taal als voertaal bij het onderwijs gebruiken, dan moet dit in het leerplan worden vermeld. De bevoegdheid Fr. L.O. is dan voor de leerkracht niet vereist.

WETERING (Fr.: *wjittering*), *a.* oude waternaam met de betekenis van ried*; *b.* brede tocht* of hoofdwatgang, tot afwatering van een complex gronden.

Zie: Moerman, 261.

WETSENS (Fr.: idem; ens*-naam). Klein terpdorp (119 inw.) in Oostdongeradeel, N.O. van Dokkum. Herv. kerk zonder toren.

Zie: Leeuw. Cour. (21.2.1948).

WET-SLOTEMAKER DE BRUÏNE. Wet van 22.5. 1937; gaf facultatieve toelating van het Fries op de lagere school.

In art. 2 der L.O.-wet werd deze clausule opgenomen: 'Daar, waar naast de Nederlandse taal een streektaal in levend gebruik is, kan onder lezen en Nederlandse taal enige kennis van die streektaal begrepen zijn.' In 1938 bleek het Fr. reeds op 100 lagere scholen te zijn ingevoerd als leervak voor de hoogste klassen. Buiten Frl. is tot nu toe nog te weinig gebruik gemaakt van de hier geboden mogelijkheid, z. Onderwijs in het Fries, Wet-Cals.

WETTEN. De oude Fr. *W.*, ontstaan sedert de zode eeuw, behoren tot de rijkste van de Germaanse volken. Sommige waren voor een groot, andere voor een beperkt gebied bestemd; Germaanse en Romeins-canonieke elementen staan naast elkaar. K. von Richthofen* gaf in zijn *Fr. Rechtsquellen* (Berlijn 1840) de meeste uit. Tevoren hadden P. Wierdsma* en P. Brantsma* veel uitgegeven (*Oude Fr. W.*, 1782), terwijl ook M. de Haan Hettema* een uitgave verzorgde (1846). T. D. Wiarda* moet ook worden vermeld. Een nieuwe uitgave in de Oudfr. taal- en rechtsbronnen vordert gestaag (Den Haag 1943 e.v.).

Zie Compendium: Het Fr. Recht, Wandeling door de Fr. lettertuin.

WETTERHOUN (waterhond). Een oeroude Fr. hond, die men vroeger eigenlijk nergens anders zag dan in Frl. In 1942 als rashond erkend. Jan Bos uit Lwd. legde zich erop toe deze prima gebruikshond te fokken. Als gevolg hiervan werd *W.* verspreid en wordt er thans door jagers, zelfs in Zweden, met

succes mee op waterwild gejaagd.

Voor de jacht op schadelijk gedierte als ratten, wezels, hamsters, bunzingen en zelfs vossen, is *W.* een onvermoeide jager. Voorheen, toen de otterjacht geoorloofd was, viel *W.* onbevreesd dit gevaarlijke dier aan. Wanneer het de otter gelukte zijn aanvaller onder water te trekken, verdronk de hond daarbij. Als het *W.* gelukte om met bliksemsnelle grepen de keel van de otter te pakken te krijgen, was diens lot beslist, omdat in deze situatie *W.* niet meer loslaat. Onder de mensen is *W.* een hond met een lief karakter, absoluut betrouwbaar bij kinderen en intelligent; zeer geschikt als huishond.

De raspunten zijn: fors gebouwde hond met droog hoofd, brede schedel en snuit, weinig maar goed zichtbare stop, sterk scharend gebit. Oor behoorlijk laag aangezet; oorschelp niet te lang, wordt vlak langs het hoofd gedragen. De beharing van het oor is krul, behalve het onderste ongeveer derde deel, dat met kort haar is bezet. Neus zwart bij zwarte, zwartbonte of blauwschimmel beharing; voor een bruine of bruinwitte beharing is de neus bruin. De ogen zijn donkerbruin bij eerstgenoemde kleuren; voor bruine of bruinwitte beharing mag het oog lichter zijn. Het lichaam, met goed geronde ribben, is zeer krachtig; massaal, met brede borst, die niet dieper mag zijn dan tot de ellebogen. Vanwege de brede borst staan de voorbenen vrij ver van elkaar. De staart behoort met een spiraal over de rug te worden gedragen, wat helaas sporadisch voorkomt. Beharing: overal bezet met stevige krullen, behalve het hoofd, de voorzijde van de benen en het onderste deel van de oren. Kleur: zwart, zwart-wit, bruin, bruin-wit of blauwschimmel; driekleuren zijn ongewenst. Hoogte van de reuen 54-58 cm, een forse reu van 60 cm wordt graag gezien; teven iets kleiner. Het type van *W.* is dat van een niet te lange hond, zodat hij van opzij zo vierkant mogelijk lijkt, z. Stabijhoun.

Zie: Leeuw. Cour. (25.1.1958).

WEVEN. De terpen* hebben veel herinneringen aan de huisweverij der oude Friezen opgeleverd. Gevonden zijn o.a. weefzwaarden van hout en walvisbeen, gewichten van gebakken klei, vele spinsteentjes*, spinklosjes, weefspillen, weefplaatjes* ('Brettchen').

WEXALIA. Misschien in de 13de eeuw een naam "voor Terschelling.

Zie: Nederl. Archievenblad XXVII (1918/19), 141-142; G. Knop Schylgeralân (Leiden 1946), 2-4.

WEIJ, Jouke van der, bibliothecaris (Workum 2.6.1879-Amsterdam 31.5.1942). Bibliothecaris van het Davidsfonds te Gent. Vluchtte in 1915 naar Nederland, vestigde zich te Amsterdam. Stichtte in 1917 met T. Brandsma* en Joh. Rypma* It Roomsk* Fr. Boun, waarvan hij de eerste voorzitter werd.

Zie: De Kath. Fries VII (1955), nr. 3; VIII (1956), nr. 4; Repert., 161.

WEYNMA, Pieter Sakes, arbeider (Rien 1811-Lwd. 6.7.1837). Wegens een opzienbarende gif moord op zijn vrouw ter dood veroordeeld en opgehangen.

Zie: J. v. Leeuwen, Verhaal van den giftmoord door P. S. W— (1837).

WEZEL (Fr.: *wezeling*, *fytse wezel*, *weasling*). Een kleine marterachtige. In Frl. zeer algemeen, komt zelfs op open terreinen in de steden voor. Verschilt van hermelijn door ontbreken van zwarte staartpunt en doordat het winterkleed niet wit is, maar lichter bruin.

WIAERDA, Hendrik, klerk ter secretarie van Schoterland (begin 18de eeuw). Schreef 1733: *Naauwkeurige verhandelingen van de eerste uytvindingen*

Zie: V.A. (1891), 125-129.

WIARDA. Hoofdelingengeslacht van W.-state, Goutum. De bekendste tak sinds reformatie in Oostfrl. Ook takken in Westerlauwers-Frl.

Zie: Stb. I, 405; II, 280; E. A. v. Beresteyn, Geneal. Repert. (Den Haag 1948), 335.

—, **Tilemann Dothias**, Duits rechtshistoricus (Emden 18.10.1746-Aurich 7.3.1826). Te beschouwen als voorloper van K. von Richthofen*. Stamde uit een Westerlauwers-Fr. geslacht. De tak waaruit hij gesproken is, week in de 16de eeuw naar Oostfrl. uit. Jarenlang eerste secretaris van het land Aurich. z. Wetten.

Wrk.: Ostfriesische Geschichte, 9 dln. (1789-98); Asegabuch, ein altfriesisches Gesetzbuch (1805).

Zie: Emd. Jahrb. V (1882), 98-128; Wumkes, Bodders, 402-406.

—, **Tjomme Oenes**. In 15de eeuw vooraanstaand Fr. edelman, woonde met zijn vrouw Ath Bonninga op W.-state te Goutum. Zij stichtten in 1462 het klooster Groendijk* bij Sneek, gaven land aan Sint-, Anthonygasthuis te Lwd. en stichtten ca. 1472 het klooster Galilea* N. van Lwd. Zij stierf 1472, hij 1473.

Zie: Eekhoff, Gesch. beschr. I, 98; Oudfr. oork. I, passim.

WIARDA, Pieter, boekdrukker (Lwd. 6.6.1775-12. 4.1845). Zaak aan de Wortelhaven te Lwd. Ca. 1838 opgevolgd door P. Burggraaff.

Zie: W. Eekhoff, Stedelijke Bibliotheek (1870), 448.

WICHEREN, Jan Joeke Gabriël van, schilder (Lwd. 29.3.1808—8.10.1897). Leerling van W. B. v. d. Kooi* en Otto de Boer*, werkte te Groningen (1829-38). Was ongehuwd. Werk in Fr. Museum en stadhuis Lwd.

Zie: Cat. 100 j. Fr. Schilderk.

WICHT, Matthias von, Duits jurist (Aurich 24.3.1694-17.4.1778). Bekleedde verschillende openbare functies in Oostfrl., was o.m. landsyndicus van de drie Oostfr. standen, na 1751 Regierings- en Konsistorialrat in Aurich. Bekend door de uitgave van het *Ostfr. Landrecht* (1746).

WIDUKIND (Wittekind). Saksisch hoofdman uit Westfalen, verzette zich tegen Karel* de Grote (782) en werd gesteund door de Friezen. Definitief verslagen in 785, wrsch. daarna tot het christendom bekeerd en leenman van Karel.

WIEDEMA, Yme, onderwijzer (Blessum 20.2.1880—Lwd. 15.11.1936). Jarenlang schoolhoofd te Menaldum. Schreef, vroeg

gepensioneerd, in gaaf Fr. een paar bittere boeken tegen de Jongfr. beweging: *It eigene* (1934); *De klokken fen it Fr. Hiem* (1937).

Zie: Piebenga (1957), 224.

WIEGERSMA, Meint, leraar (Bovenknijpe 6.12.1888-). Leraar R.H.B.S., later lyceum Drachten (1919-53), gymnasium Assen (1914-44). Voorzitter van It Fr. Gea* sinds oprichting in 1930, voorzitter Openb. Leeszaal en Bibliotheek en Oudheidkamer Drachten, lid dagelijks bestuur Fr. Akademy*, lid algemeen bestuur Ver. tot Behoud van Natuurmonumenten en Bond Heemschut. Bewerkte tweede druk van J. Botke*s *Fen Fryslâns groun*, schreef artikelen over aardrijkskunde en natuurbescherming.

Zie: Repert., 161.

WIEL, a. Een poel, meestal bijna rond en dikwijls diep, ontstaan bij dijkdoorbraak.

Het middelpunt van een W. bevindt zich veelal in het hart van de dijk. De herstelde dijk wordt buiten om het W. gelegd. Om de inham van de kust tussen Laaksum en het Mimserklif is bijv. 1633 een afsluitdijk aangelegd, die W.-dijk heet. z. Wielpolder, Wielsterzjil. b. Door overstroming ontstane meren: Grote en Kleine W., Langweerder W. z. Brekken, Kolk.

Zie: Binnendijken en Slieperdijken; Moerman, 257; Schönfeld, Waternamen, 233 e.v.

WIELANT, Thomas, zilversmid (Lwd. okt. 1688-mei 1769). Hopman, keurmeester van het gilde (1718, 1728); vroedschap (1730), schepen (1753-56, 1765-68).

WIELEN, Gerrit van der, architect (Tietjerk 11.1.1707-Lwd. 5.5.1858). Stadsarchitect van Lwd. (1813-43). Bouwde het politiebureau (1806), Zalen Van der W. (later Schaaf) (1810), het huidige gebouw van vrijzinnig hervormden in de Weerd (ca. 1810-20), de synagoge* en de kazerne (na de brand van 1860 volgens het oude plan weer opgebouwd).

Zie: Vr. F. XXXVII (1943), 161; Leeuw. Cour. (11.4.1958).

WIELEN, Hendrik Gerardus Wilhelmus van der, sociograaf (Utrecht 1.7.1903-). Promoveerde te Amsterdam op *Een Fr. landbouwveenkolonie* (Opsterland) (1930). In 1931 bestuurslid van de Ver. tot Stichting van Volkshogescholen, hoofdlerder Volkshogeschool* Allardsoog (1932-40, 1945-49). Algemeen secretaris Ned. Unie (1940-41), waarnemend burgemeester van Opsterland (1945-46), landelijk leider der volkshogescholen na 1949. Voorzitter Fr. Kultuerried*, voorzitter Regionale* Omroep Noord-Oost, ondervoorzitter Fr. Akademy*.

Wrk.: Frl. door de eeuwen heen (13 afl.) (1937 e.v.); Gesch., doel en wezen der volkshogeschoolbeweging (Amsterdam 1956).

Zie: Repert., 161.

WIELEN, Jarich van der (Lwd. 24.1.1880-7.7.1950). Na in de wereld te hebben rondgezworven vestigde hij zich 1920 te Bakkeveen. 'Oom Jarich' werd daar voorbereider en stichter van de Volkshogeschool* Allardsoog

(1932). Lid gemeenteraad van Opsterland en wethouder.

Zie: Leeuw. Cour. (6.1.; 8, 12.7.1950).

WIELEWAAL (Fr.: *gielegou, goudlyster*). Zomervogel. Vrij algemeen in parken, tuinen en bossen, ook wel op de klei.

WIELING, Abraham, jurist-classicus (Hamm nov. 1693-Utrecht 10.1.1746). Leraar aan de Latijnse School te Gouda (1721), prorektor te Amsterdam (1722), hoogl. in de rechten te Franeker (1727), te Utrecht (1739). Beschermeling van Van Bijnkershoek. Vruchtbaar publicist. Aan zijn orthodoxie werd getwijfeld op grond van zijn stellingen over het kerkelijk gezag en de Mozaïsche wetgeving.

Zie: Boeles I, 2de dl., 423-428.

WIELINGA, Ipe (Epeus), Leeuwarder magistraat († 1718). Was bij zijn huwelijk in 1665 weibel van het krijgsgerecht, in 1666 notaris, werd 1675 vroedmante Lwd., burgemeester 1686-1710 en sedert 1688 vaak gedeputeerde. Zijn gelijknamige kleinzoon raad Hof v. Frl. Andere leden van het geslacht te Lwd. op regeringsposten. Uitgestorven in 1785.

Zie: Nav. (1931), 273; (1932), 65 e hs. geneal. Op Gem. Arch. Lwd.

WIELPOLDER (ook: *De Wiel*). Polder W. van het Mimserklif (z Wiel), aangelegd 1632 (100 ha). De daarna aangelegde polderdijk langs de Zuiderzee zal wel in dezelfde richting hebben gelopen als een vroeger weggeslagen of doorgebroken waterkeering. Hierachter een inlager, 'Alddyk' genaamd, die als Slaperdijk* fungeerde. Het waterschap W. van 1854 is 1869-70 verenigd met Frl.s grootste zeewerende waterschap De Zeven grietenijen en (de) Stad Sloten.

Zie: Binnendijken en Slieperdijken I, 396-398; II, 157.

WIELRENNEN. Tak van sport, die al vele jaren door betrekkelijk weinigen in Frl. beoefend wordt. Drie verenigingen (Lwd., Drachten en Heerenveen) met ca. 50 wedstrijdenrenners.

WIELSMA, Cornelis, onderwijzer (Joure 1845—Grouw 2.2.1922). Lange jaren een centrale figuur te Grouw. Een der beste, humoristisch-satirische, volksschrijvers* (kindergedichten, rijmen, voordrachten); voorzitter Selskip* 1844 (1903-13).

Zie: Leeuw. Cour. (3.4.1.1922); LH. VIII (1926), no e.v.; Wumkes, Bodders, 612; Tinkboek Selskip, 177-178.

WIELSTERZIJL. Brug N. van Weidum in de planweg* Marsum-Oosterwierum over de Jorwerder-vaart, oudtijds een zijl in de W. Middelseedijk.

WIEMERS, Jan, biljarter (Dokkum 25.3.1876-). Blonk tussen 1915-20 uit. Bekend als 'de leeuw van Dokkum'. Kampioen van Nederland in 45/2 (1916-18).

WIER. Tot Westerlauwers-Frl. beperkte benaming voor een kunstmatig opgeworpen hoogte,

kleiner doch steiler dan een terp. z Terpen.

De *W.en*, die doorgaans niet meer dan een enkele hoeve konden dragen, maar later wel eens de kern werden van een gehucht of dorp, komen hoofdzakelijk voor in de lage kleistreken, die aan veen- en zandgebieden grenzen en gewoonlijk pas in de latere M.E. in ontginning werden gebracht. Verscheidene dorpen en gehuchten in de greidstreken Z. van de Middellzee ontleen er hun naam aan. Een bijzondere categorie vormen de '*hege W.en*' die wel tot 10 m reikten. Volgens sommigen zouden ze dienen om het vege lijf te redden, wanneer het zeewater opkwam. Tegen deze opvatting kan worden ingebracht, dat deze hoogten (vroeger ook: 'berg') in de 11de en 12de eeuw ontstaan zijn en dat ze op hun kruin een houten of stenen toren droegen, van waar men tegenweer kon bieden. Aangezien de meeste van de ca. 200 bergjes, die Westerlauwers-Frl. eenmaal telde (thans hoogstens vijf), aan of bij de oude zeedijken gevonden zijn, zal aan het gevaar van zeeroverrij gedacht moeten worden. Overigens denke men bij de Fr. bergjes aan de Zeeuwse (ook: hillen), vooral op Walcheren.

Zie Compendium: Hoe de Friezen heten en waar zij wonen.

Zie: Vr. F. XXXIX (1948), 49-63; B. XI (1949), 174-182.

WIER (Fr.: idem). Dorp in Menaldumadeel (271 inw.). Landbouw. Herv. kerk. Toren met astronomisch uurwerk. Bij W. lag Lauta-State, resp. bewoond door de geslachten Lauta, Hiddema en Van Knijff, afgebrand in 1748. In W. werden K. J. v. d. Akker* en S. K. Bakker* geboren.

Zie: Leeuw. Cour. (11.4.1881); Repert., 216.

WIER, Harmen Willems, schilder (?-Lwd. 29.6.1650). Trouwde in 1620 te Lwd., getuigde 1649 met W. de Geest* in een testament; prov. landschapsschilder, schilderde ook portretten. Werk in Fr. Museum.

Zie: A. Wassenbergh, De portretkunst in Frl. in de 17de eeuw (Den Haag 1949).

WIERSD, Grote, z Grote Pier, Grote Wierd.

WIERSD SMA, Douwe (Dominicus), medicus (Lwd. apr. 1732-1757). Bekwaam botanicus, kort voor zijn vroege dood tot hoogl. te Sint-Petersburg benoemd. Broer van Petrus W.

Zie: v. d. Aa XX, 192.

WIERSD SMA, Petrus, jurist (Lwd. ged. 11.9.1729-31.12.1811). Procureur-postulant bij het stedelijk nedergerecht te Lwd. (1749), toegelaten als notarius publicus (1751), auditeur militair bij de krijgsraad (1775). Ontving opdracht van de Staten-Generaal tot samenstelling van een militair strafwetboek (1795), tot medewerking aan een burgerlijk en strafwetboek voor de Bataafse republiek (1798). Secretaris van het departementaal bestuur (1802), assessor van de landdrost van Frl. (1807). Als rechtsgeleerde verwierf hij blijvende verdiensten door de uitgave (met P. Brantsma*) van de *Oude Fr. Wetten*, 2 stukken (1782-88).

Zie: N.B.W. III, 1421-1422; Repert., 286; Estr. XVIII; Ts. v. Rechtsgesch. XXV (1957), 211-273.

WIERSDIJK. Dijk aan de zeezijde. Een van zeewier vervaardigde muur, aan de binnenzijde

steunend tegen een grondlichaam. Wordt niet meer toegepast.

WIERN, D. van, pseud. van D. H. Kiestra*.

WIERENGA. Familie van kortebaannrijders op de schaats uit Baard.

Frieda (Baard 14.3.1926-, nu F. Miedema-W., te Franeker), Wabe (Baard 21.8.1919-), Martha (Baard 10.6.1935-, nu Lwd.). Frieda rijdt sedert 1940-41, Wabe sedert 1945-46 en Martha sedert 1947-48. De laatste was meisjeskampioen van Frl. (1950-51), kampioen van Frl. (1955-56), van Nederland (1953-54 en 1955-56).

WIERINGA, Klaas Gerrits, z Klaas Kunst.

WIERINGA, Nicolaas, schilder (?-Lwd. 1681). Sinds 1650 prov. landschapsschilder, wrsch. opvolger van H. W. Wier*. Schilderde portretten, bijbelse taferelen en landschappen. Werk in Fr. Museum.

Zie: Oude Kunst (1918), 33-45, in; A. Wassenbergh, De portretkunst in Frl. in de 17de eeuw (Den Haag 1949).

WIERINGA, Nicolaas Jarichides. In de iyde eeuw subconector te Harlingen. Vertaler van Boccacini, Rabelais, Barclai, Leti e.a. In zijn werk zijn Fr. elementen.

Zie: Onze Taaltuin V, 379-384; C. L. Thijssen-Schoute, N. J. W. (Assen 1939).

WIER-NAMEN, z Wier; zie ook Compendium: Hoe de Friezen heten en waar zij wonen.

WIERSMA, Alle Dirk, wiskundige (Hallum 1800-67). Hij en zijn broer Dirk (1804—60), bijgenaamd 'de buurmannen', waren arbeiders in de Hallumerhoek, die door hun bijzondere wiskundeaanleg opvielen, z Wiskundigen.

Zie: V.A. (1885), 195-210.

WIERSMA, Ids, schilder, etser, illustrator (Brantgum 21.6.1878-). Opleiding: lessen van F. Jansen, Haagse Academie. Aan deze inrichting is hij later leraar geweest. Werkte in Frl., Den Haag, Amsterdam enz. Maakte vooral landschappen waarin invloed van de 17de-eeuwers blijkt. Illustreerde o.a. de *Rimen** en *Teltsjes*. Zijn tekeningen van het landbouwbedrijf ca. 1900 op Staniasstate* hebben al documentaire waarde.

Zie: Leeuw. Cour. (18.6.1938); Repert., 286.

WIERSMA, Jacobus Pieters, letterkundige (Hallum 19.1.1894-). Fr. correspondent voor diverse niet-Fr. kranten, medewerker aan Fr. tijdschriften, ijverde voor Fr. zang en toneel. Schreef toneelstukken, gedenkboeken, romans, z Toneel.

Wrk.: De Fr. heide yn kultuer (1926); Fr. mythen en sagen (1937); Fr. sagen (1939); Vijftig jaar Elfstedentochten (1940); Sjongspul Roaitske (1941); Wylgesyske (1944); Kriich tsjin frjemdfolk (1946); Fr. Volkssprookjes (1948); Âldfaers groun, byld fan in tiidrek 1860-1940 (1948); Frl. verciert met duysent vreughden (1951); Lyoeske, roman (1953); Th. M. Th. v. Weideren Rengers (1955).

Zie: Repert., 161-163.

WIERSMA Johannes Cornelis, theoloog (Lwd.

1702-21.10.1795). Was 65 jaar predikant, waarvan 54 jaar te Jelsum. Bekend door zijn aantekeningen (handschrift), die ons een blik gunnen in het leven van een dominee-boer-financier uit de 18de eeuw. Bestreed de tolerante J. Stinstra*, die sociniaan werd geacht. z Socinianisme, Tolerantie.

Zie: Vr. F. XXIII (1915), 46-81; XXV (1917), 1-31.

WIERSTRA, Pieter Jeltas, godsdienstonderwijzer (Marrum 18.12.1864—). Werkte te Echten (1899-1904) en Amsterdam (sedert 1904). Nu rustend. Schreef in 'Sljucht en Rjucht', nam het initiatief voor een gedenksteen op het graf van Foeke* Sjoerds (1913), over wie hij schreef in de 'Leeuwarder Courant' (1921). In *Met Kerstmis thuis* (Amsterdam 1919) vertelt hij van twee Marrumer emigrantengezinnen, die op de Noordzee omkwamen (1889).

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 25.

WIERUM (Fr.: idem; misschien onechte um*-naam; z Wier). Dorp (726 inw.) in het noordoosten van Westdongeradeel. Herv. en geref. kerk, lagere school op geref. grondslag en voor chr. volksonderwijs. Oud vissersdorp. Op de tufstenen toren een tweemaster als windvaan. Geboorteplaats van Liudger*(?). Op 1.12.1893 werd de vissersvloot door een ramp getroffen, waarbij 13 personen verdronken. Hiervoor monument met Fr. gedicht van D. A. Tamminga. → Landaanwinning.

Zie: Repert., 217.

WIEUWERD (Fr.: idem; de gewijde werd*?). Dorp in Baarderadeel (218 inw.). Kerkelijk en cultureel één met Britswerd. Vermaard vanwege zijn grafkelder, met nog vier niet-vergane lijken. Blijkens een onderzoek in 1951 is de mummificatie gevolg van uitdroging. Hier stond Thetinga-State, centrum der labadisten*, ca. 1733 gesloopt. Coöp. zuivelfabriek. In de terp is 1866 een schat van Frankische gouden sieraden gevonden, die grotendeels in Leiden wordt bewaard, z Deventer, H. van; Meryan, M.S.; Zilver-smidskunst.

Zie: Repert., 217; Reg. Leeuw. Cour., 59; J. Hepkema, W. en zijn historie (1932).

WIGBERT, (Wickbert). Angelsaksisch zendeling, die 686-687 het Frl. van Redbad* bezocht. Hij bleef twee jaar en keerde, toen hij geen succes had, moedeloos terug. Na hem kwam Willibrord*.

Zie: Boeles II, 273.

WIGERI, Elias, jurist (Wolvega 2.2.1730-Lwd. 15.4. 1791). Hoogl. te Franeker (1755), procureurgeneraal bij het Hof van Frl. (1780).

Zie: Boeles I, 2de dl., 535-537.

WIGERI, Petrus, theoloog (Lwd. 1710-Sneek 10.3. 1800). Lang predikant te Oosthem (1741-99). Vooraanstaand, tolerant man, die veel schreef (o.a. tegen C. Blom*, 1763), Fries kende, almanakken samenstelde. Beviend met P.C. Scheltema*.

Zie: Diest Lorgion, 251-263; N.B.W. IV, 1457-1458.

WIGERI, Wigerus, boekhandelaar (ca. 1717-21.1. 1803). Sedert 1750 te Lwd. 'in de Rotterdamsche Erasmus' op de Kelders.

Zie: N.B.W. IV, 1457.

WIGERSMA, Servaas, koopman-penningkundige (Lwd. 12.5.1857-8.2.1912). Had een hoeden- en pettenwinkel in het Naauw, was amateur-numismaat en bestuurslid van het Fr. Genootschap* (1898-1912), waar hij het werk van J. Dirks* voortzette. Publiceerde belangrijke studies over Fr. penningen en middeleeuwse munten.

Zie: Ts. voor Munt- en penningk. XX (1912), 140-153; Vr. F. XXI (1913), 401-415; Leeuw. Cour. (9, 12, 13.2.1912); Repert., 163.

WIGMANA, Gerardus Petrus, schilder (Workum 1673-Amsterdam 22.5.1741). Bezocht in 1699 Parijs en Rome, werd 'de Fr. Raphaël' genoemd. Leermeester van de dochters van prinses Henriëtte* Amalia van Anhalt. Werk in Fr. Museum en in stadhuis Dokkum.

Zie: Eekhoff, Kunstverz., 60, 199, 307.

WIKEL, ook: Wijckel (Fr.: idem). Oud komdorp in Gaasterland (900 inw.). Buurschappen: Wikeleree-buurt en Bargebek aan de weg naar Balk. Herv. en geref. kerk. Twee chr. lagere scholen. Veeteelt vooral in de lage polders, landbouw op de hogere zanden. Station voor Kunstmatige* Inseminatie. In de herv. kerk (oorspronkelijk ca. 1400) het marmeren praalgraf van M. v. Coehoorn*. Vroeger vele buitens, o.a. Meerzicht, Zorgvliet. z Meerenstein.

Zie: Algra, De Historici, 218-224; Reg. Leeuw. Cour., 59-60; Repert., 217.

WIKKE (Fr.: *wikje*). Plant. Ringel-W. vaak als onkruid op zand. Vierzaad-W. sporadisch gevonden. Vogel-W. is talrijk op vochtige plaatsen. Hegge-W. plaatselijk op klei en op zand. Voeder-W. vaak aan wegen enz. Lathyrus-W. nogal veel in de duinen.

WILDE, Jan Willems van der, schilder (Leiden 1586-Lwd. 1636). Werd in 1617 burger van Lwd., schilderde stillevens.

Werk in Fr. Museum.

Zie: Th. u. B.; Leids Jaarb. (1919).

WILDE EEND (Fr.: *wylde ein*). Vogel. Zeer algemeen, ook tam of verwilderd, waardoor allerlei bonte variaties zijn ontstaan.

Op enkele plaatsen in Frl. bestaan verenigingen van houders van halftamme dorpseenden, die regelingen treffen voor het uitleggen van broedkorven, waaruit de eerste eieren weggenomen worden. In de herfst kunnen de eenden schade toebrengen aan de graanvelden, z Eendenknuppelen, Eendenkooi.

WILDE HYACINT (Fr.: *wylde hyasint*). Plant op Vlieland en Terschelling en verder in de stinsflora*.

WILDE LANTAARN. Lichtverschijnsel van gevarieerde oorsprong (moerasgas, vuurvliegjes, sint-elmsvuur). Het werd uitgelegd als: dolende

zielen, aanwijzer van een schat, voorspeller van dood, voorteken van toekomstige huizen. Alleen in Broek onder Akkerwoude is de naam 'vals landmeters' opgetekend, die elders in Nederland meer gebruikelijk is.

Zie: H. G. v. d. Veen, De bitsjoende wrâld ef De nije wylde Lanteame (1880).

WILDEMARKT (Fr.: *Wyldemerk*; buurschap onder Harich en dicht bij Kippenburg, Gaasterland). Nog in de 19de eeuw paardenmarkt en kermis, wel in verband gebracht met een heidens feest. P. van G(h)emmenich* (1746) echter verstaat in een gedicht onder een W. het plaatsen van 'veel tenten op het veld' bij een dorpskermis. Aan de W. van Kippenburg is een cholera-legende verbonden, door D. A. Tamminga* dichterlijk bewerkt. Tussen Kippenburg en Rijs is een Ambonezenkamp* 'Wyldemerk' van 312 zielen, met eigen moskee. In de buurt was het klooster Spitaai*.

Zie: Hepkema Memories, 489; Repert., 217.

WILDE SLA (Fr.: *wylde slaed*). Plant. Soms op de Harlinger haventerreinen en andere aanvoerplaatsen.

WILDE VAART, z Binnenscheepvaart, Stoombootmaatschappijen.

WILDE ZWAAN (Fr.: *gûlswan, kloekswan*). Wintergast in klein aantal (o.a. op het IJsselmeer).

WILDINGHE. Een der oude districten* van Westergo*. W. omvatte wrsch. eerst ook Bolsward (in 1489 nog genoemd 'dyo tolifte deel van Woldenzera auld deel') en Oldenvrede (Workum en Hindeloopen). Volgens het gewone proces van stedenvorming* hebben deze zich uit het district losgemaakt, maar verder vond geen verbrokkeling plaats, zodat W. niet, zoals Froneckere*, in delen is uiteengevallen, doch bijeenbleef in de grote grietenij Wonseradeel.

Zie: Repert., 217.

WILDSCHADECOMMISSIE. Ingesteld bij de jachtwet, o.a. om advies uit te brengen omtrent vergoeding van wildschade en voorkoming en bestrijding daarvan. De voorzitter en de twee leden der commissie worden door de minister benoemd. Er zijn in Frl. drie W.s, één in N., één in W.- en één in O.-Frl.

WILDTS, Hendrik, visser (Sneek 7.9.1802-Lwd. 18.9. 1887), Kommandeur op de laatste Harlinger walvisvaarder De Dirkje Adema (1859-65). z Walvisvaart.

Zie: Leeuw. Cour. (28.8.1957).

WILD ZWIJN (Fr.: *wylde baerch*). Vóór 1800 een regelmatige bewoner van de diluviale streken van Nederland, ook in Frl. In de terpen* zijn veel skeletdelen gevonden. In de loop van de 19de eeuw op de meeste plaatsen uitgeroeid. In 1888 werd nog een exemplaar bij Beetsterzwaag bemachtigd. Na W.O. II is het dier opnieuw Frl. (Fochtelo) binnengedrongen.

WILFRIED. Angelsaksisch bisschop (van York, 7de eeuw); geloof sprediker. Onderweg naar Rome om herstel van rechten te vragen, bracht hij 678-679 een halfjaar bij koning Aldgils* door en predikte met succes zijn geloof. Wrsch. landde W. te Dorestad, dat toen Fr. was. Tevergeefs eiste de Neustriër Ebroïn zijn uitlevering.

Zie: Earebondel Wumkes, 24-37; Boeles II, 273.

WILG (Fr.: *tuylich*). Boom. Diverse W.e-soorten vindt men in Frl. veelvuldig, wild en aangeplant. De meest algemene soorten zijn wel: amandel-W., kraak-W., schiet-W., kat-W., grauwe W., kruip-W., en geoorde W. Water-W, komt vrij vaak voor, maar is in het waterland lang niet zo algemeen als grauwe W. Laurier-W, groeit op Schiermonnikoog en misschien in het zuidoosten. Bittere W. is sporadisch. Op de klei is W. minder talrijk dan elders, maar men ziet hem er dikwijls aangeplant. Verscheiden bastaarden zijn eens of meermalen aangetroffen.

WILHELMUS FREDERICI (Willem Frederiks), politicus (Groningen ca. 1455—3.8.1527). Na studie te Keulen vele jaren met R. Agricola* in Italië, promoveerde in 1475 te Ferrara in de medicijnen. Nam deel aan de Aduarder kring; als persona van St.-Maarten was hij onder de pastoors de eerste, als staatsman nauw betrokken bij de expansie van Groningen* naar het westen en de bedreiging door de Saksische hertogen ca. 1498.

Wrk.: De Frisiorum situ, origine... uitgegeven in: W. Zuidema, W. F-, persona van St.-Maarten te Groningen en de Groningse staatkunde van zijn tijd (Groningen 1888).

WILKER THES NIJA LONDES (willekeur van het nieuwe land). Statuut van het onder het district* de Leppa* (de Z. niogene* van Oostergo) ressorterende deel der ingedijkte Middelzee; opgesteld door de grietmannen van de Leppa (1242). Er is een Oudfr. tekst overgeleverd in Codex* Unia. z Willekeur.

Zie: Vr. F. XIV (1881), 433-443; M. P. v. Buijtenen, De Leppa (1944), 12-16.

WILLEHAD. Angelsaksisch zendeling (Northumbrië ca. 740-Blexen, in Duitsland, 8.11.789). Werkte 772-779 in Frl., Groningen en Drente (o.a. te Dokkum, bisschop van Bremen 787). Moest bij de opstand van Widukind* vluchten. Na hem komt Liudger* in het gebied bij de Weser*.

Zie: Ostfreesland Kalender (1957).

WILLEKEUR (Oudfr.: *Wilker(e)*). Wat goedgevonden, besloten is. De verordeningen van meer of minder autonome gemeenschappen (gilden, delen, grietenijen) heten W. Uit het Frl. der M.E. zijn bekend:

Willekeur van de Upstalboom, z Upstalboom-statuut.

Willekeur van de Vijf Delen. Overeenkomsten voor het district De Vijf* Delen uit de 13de of 14de eeuw. Overgeleverd in de Oudfr. handschriften

Druk*, Jus* Municipale en Codex* Unia.

Tekst: Richthofen, Rechtsquellen, 474-475; M. Hettema, Oudfr. wetten II, 149-156.

Zie: G. Overdiep en J. C. Tjessinga, Rechtsomgang van Franekeradeel (1950), 145-151.

Willekeur van Utingeradeel. In 1450 opgesteld door rechters en volk van Utingeradeel, vergaderd te Nes. De geestelijken hebben volgens deze W.en een aanzienlijke macht in wereldse zaken.

Tekst: Oudfr. oork. II, nr. 29.

Willekeur van Wildinghe. In 1379 voor het Z. deel van het district* Wildinghe* opgesteld door de daar gelegen dorpen. Sterk verwant met een in Codex* Furmerius overgeleverde W. voor het ten zuidoosten aansluitende gebied.

Tekst: Oudfr. oork. II, nr. 2.

Willekeur van Wymbritseradeel. In 1404 door de geestelijken van Wymbritseradeel voor dit gebied opgesteld. Betreffen het wereldlijk recht en vertonen, in tegenstelling tot de meeste gelijktijdige W.en, een duidelijk romano-canonistische inslag. Overgeleverd in het Oudfr. handschrift Jus* Municipale, z Wilker, Wynyma Wilkerren.

Tekst: M. Hettema, Oudfr. wetten II, 290-298.

WILLEM. Naam van verschillende graven van Holland.

— **I** (?-4.2.1222). Jongere broer van Dirk VII, krachtens het condominium* aangesteld tot graaf in Frl. (1197). Trad krachtig op tegen Kuinre en bisschop Dietrich*, zonder een einde aan hun macht te maken. Na de dood van Dirk VII (4.11.1203) vermeersterde W. Holland, maar moest zijn deel van het condominium aan de bisschop in pand geven (1204). Nam deel aan de kruistocht naar Damiate*.

Zie: I. H. Gosses, Verspreide geschriften (Groningen 1946), 324-225; Vr. F. XLII (1955), 7-13.

— **II** (1227—Hoogwoud 28.1.1256). In 1247 door vijanden van keizer Frederik II tot Duits koning gekozen. Kreeg bij de verovering van de kroningsstad Aken* hulp van Fr. 'kruisvaarders'. Hij zou daarvoor het 'Karelsprivilege' bevestigd hebben (3.11.1248). z Vrijheid.

Zie: Emd. Jahrb. XXXIII (1953), 5-35.

— **III** (ca. 1286-Valenciennes 8.6.1337). Graaf sinds 1304. Bezat in 1308 Staveren, kreeg in 1310 de huldiging van Westergo, maar zonder veel effect, hoewel Keizer Lodewijk, zijn schoonzoon, de Friezen beval hem te gehoorzamen (1314, 1330). De herleving van de Upstalboom* (1323) was tegen hem gericht; door kaapvaart en diplomatie wist de graaf het verbond te verlammen, zodat er in 1328 een schikking kwam.

Zie: Emd. Jahrb. XXXIII (1953), 5-35.

— **IV** (ca. 1317—Scharl 26.9.1345). Driest gokker en vechter. Kreeg 1338 de huldiging van Staveren, maar zijn schouten in Harlingen en Westergo hadden geen gezag. In 1345 ondernam hij een aanval op Frl. waarbij zijn oom Jan* van

Beaumont de hoofdaanval op Staveren leidde. Zelf ondernam W. een afleidingsmanoeuvre bij Warns, waarbij hij sneuvelde, z Warns.

Zie: S. A. Waller Zeper, Jan van Henegouwen (Den Haag 1914) 258-266.

— **V**, (1333—Le Quesney 1389). In 1346 regent in Holland, trad 1351-58 als graaf op. De oorlog van W. IV zette hij voort als kaperoorlog, tot in 1348 een vrede voor 20 jaar werd gesloten. De huldiging van Staveren had geen betekenis.

— **VI** (Den Haag 5.4.1365—Bouchain 31.5.1417). Als graaf van Oostervant de feitelijke leider van de tochten van zijn vader Albrecht* van Beieren. In 1404 werd hij graaf en behield Staveren tot 1414.

WILLEM I, de Zwijger, prins van Oranje, graaf van Nassau (1533-84). Stadhouder van Frl. van 11.6.1580-10.7.1584. Volgde Rennenberg* op, benoemde als plaatsvervanger Bernard de Merode*. De prins kreeg hier te maken met vele ruzies tussen Hoi* en gedeputeerden*, tussen de landen (goën) en de door het Hof gesteunde steden in de Statenvergadering, tussen de gedeputeerden onderling. Bij zijn bezoek aan Frl. (apr. 1581) gaf hij een ordonnantie (vgl. *Chthb.* IV, 241 e.v.), waarbij de geref. godsdienst alleen getolereerd werd. Bovendien maakte hij een grondslag voor de eenheid en regelde de geschillen (provisieel reglement). Vlak voor zijn dood onderhield burgemeester R. Ulenburgh* hem over nieuwe moeilijkheden.

Zie: J. W. Berkelbach v. d. Sprenkel, Oranje en de vestiging van de Ned. Staat (Amsterdam 1946); Reg. Leeuw. Cour., 41; Repert., 286; Rondom de Oldehoeve, 103-107.

WILLEM IV Karel Hendrik Friso, prins van Oranje en Nassau (Lwd. 1.9.1711—Den Haag 22.10.1751). Zoon van Johan* Willem Friso, bezocht de hogescholen van Franeker en Utrecht, kreeg van zijn moeder een verstandige opvoeding. Sprak en schreef verschillende talen, beoefende geschiedenis en staatsrecht. Beminnelijk en meegaand van aard, conservatief in zijn opvattingen.

In 1729 in Gelre, Drente en Groningen als stadhouder erkend, in 1731 in Frl. Woonde te Lwd. of op het Loo, had een zwakke gezondheid. Hij was geliefd. In 1734 trouwde hij de dochter van George II van Engeland, Anna* van Hannover. In Holland en elders verzette men zich tegen de gedachte, dat hij stadhouder zou worden. W. pleitte ook niet voor zich zelf. Hij kreeg door erfenissen in Duitsland vrij veel macht, werd prins van Oranje en Nassau genoemd. De opheffing van het markizaat Vere en Missingen accepteerde hij en ook weigerde hij in 1742 om luitenant-generaal te worden. Bij de Franse inval in 1747 ontstaat een volksbeweging (z Pachttersoproer), die tot zijn verheffing leidt. Hij wordt de eerste erfstadhouder der Verenigde Nederlanden, ook kapitein- en admiraal-generaal. Maar het volk verwachtte meer dan hij geven kon. Het 'Reglement* reformatoir', dat Frl. kreeg, liet de oligarchie* bestaan. Lwd. was sedert geen echte hofstad meer. De Fr. hofadel* ging met W. naar Den Haag. W. was van nature niet geneigd tot ingrijpende maatregelen. Zijn vroege dood sloeg alle verwachtingen de bodem in. Zijn zoon Willem (v) volgde hem op onder voogdij

van Anna van Hannover. → Nassau.

Zie: A. A. Kleyn, De stadhouders v. Frl. (Nijkerk 1904), 153-199; N.B.W. I, 1554-1556; C. J. Guibal, Democratie en oligarchie... (Assen 1934); Repert., 286-287; De Fr. tak der Nassau's, Cat. Tent. Lwd. 21 mrt.-30 apr. 1958.

WILLEM V, prins van Oranje en Nassau (Den Haag 8.3.1748-Brunswijk 9.4.1806). Zoon van W. IV. Stond na de vroege dood van zijn vader eerst onder voogdij van zijn moeder Anna* van Hannover (tot 1759), daarna onder die van Lodewijk Ernst hertog van Brunswijk*. Zijn opvoeding was goed, maar zijn aard conservatief-koppig. Na zijn meerderjarigheid (1766) bleef hij aan de leiband van Brunswijk lopen.

Hij vroeg en kreeg in Frl. een instructie, waarover hij slecht te spreken was. Hij huwde in 1767 Frederica Sophia Wilhelmina van Pruisen. Het paar bracht 1773 bezoek aan Frl. De ontevredenheid groeide ook hier. Men keerde zich tegen de 'premiers*' en vooral tegen Brunswijk. De Fr. hofadel* moest het tegen deze afleggen. In Frl. gaan aristocraten* en democraten* eerst te zamen. Na 1780 (oorlog met Engeland) stijgt de spanning. De zwakheid van de Republiek wordt duidelijk. Patriotten* en prinsgezinden komen tegenover elkaar te staan. Het lukt Amsterdam met Fr. regenten om Brunswijk te verwijderen (1784); ook W. wordt niet meer gespaard (vele pamfletten). Er komen exercitiegenootschappen. Men eist het recht op eigen magistraatsbestelling*. In 1787 komt er een tegenregering te Franeker (z Beyma C. L. van). Door ingrijpen van Friedrich Wilhelm II, de broer van de prinses wordt de 'orde' hersteld. Vele patriotten moeten vluchten (z Saint-Omer). W. heeft echter het pleit verloren. Een bezoek in 1791 wekt weinig enthousiasme. Herstel blijkt niet mogelijk, de oorlog met Frankrijk (sedert 1792) verloopt ongelukkig. Begin 1795 moet het prinselijk gezin naar Engeland vluchten. Al blijft er Oranjeliefde leven (; Kollumer Oproer), men aanvaardt ten slotte de situatie. De Engels-Russische aanval (1799) wekt nauwelijks weerklink. Na 1801 komen ook hier weer aanhangers van de prins in de regering, maar deze sterft vergeten in 1806. z Franse tijd; → Nassau.

Zie: N.B.W. I, 1356-1360; Reg. Leeuw. Cour., 41; De Fr. tak der Nassaus, Cat. Tent. Lwd. 21 mrt.-30 apr. 1958.

WILLEM BARENTZ (Formerum?, op Terschelling, ca. 1550-op zee 20.6.1597). Cartograaf, die met Plancius o.a. een kaart van het Middellandse-Zeegebied gaf. Deelnemer aan de drie tochten (1594-97) 'om de Noord'. Vooral de laatste tocht is bekend door de overwintering op Nova Zembla in 'het behouden huys'. De zeevaartschool op Terschelling heet naar W.B.

Zie: l'Honoré Naber, Reizen van W. B... en anderen naar het Noorden (Werken Linschoten-ver. 1917); De Vlag in Top, Jubileum-uitgave 75-jarig bestaan W. B.-school op Terschelling (1951).

WILLEM FREDERIK, graaf, na 1654 vorst van Nassau-Dietz, stadhouder van Frl., Groningen en Drente (Arnhem 7.8.1613-Lwd. 21/31.10.1664). Tweede zoon van Ernst* Casimir. Studeerde te Franeker, maar was 1629 reeds in het leger van

Frederik Hendrik; werd ritmeester. Bij het sneuvelen van zijn broer Hendrik* Casimir I (1640) volgde hij deze op als stadhouder van Frl. Frederik Hendrik trachtte ook het noorden onder zich te krijgen, maar slaagde alleen in Groningen en Drente (z. Veltdriel, J. P.). Zo ontstond er verwijdering tussen de twee stadhouders, die eerst ophield toen W.F. de survivance* in Frl. aan zijn neef Willem liet geven (1641).

Toen hielpen de Staten-Generaal W.F. ook bij zijn moeilijkheden (recht op magistraatsbestelling). W.F. hielp bij Hulst (1645). Met zijn neef Willem II werkte hij nauw samen. Hij bereidde de verrassing van Amsterdam voor en haalde zich daardoor de durende vijandschap van deze stad en de Staatsgezinden op de hals. In 1650 kreeg hij alleen het stadhouderschap in Groningen en Drente en niet in Overijsel. Hij komt dan mee aan het hoofd van de Oranjepartij, maar heeft vaak conflicten met Amalia van Solms, die het huwelijk met Albertine* Agnes eerst tegenhield (2.5.1652). Men verdacht hem zijn eigen belang te zoeken. W.F. werkte voor de verheffing van de latere Willem in en kwam door D. v. Ruyven* achter verschillende staatsgeheimen. Hij bezocht de latere Karel II te Aken (sept. 1654). De verhouding tot Johan de Witt verbeterde eerst langzamerhand. In 1655 werd W.F. luitenant-gouverneur van Overijsel. In het laatst van zijn leven stond hij Johan de Witt terzijde. Hij overleed te Lwd. Door een pistoolschot uit zijn eigen wapen. Zijn begrafenis had met veel praal plaats (z. Carré, F). W.F. werd opgevolgd door zijn zoon Hendrik* Casimir II onder voogdij van Albertine* Agnes. → Nassau.

Zie: G. Boëtius, Het godtsaligh leven en sterven van... W. F. (1665); A. A. Kleyn, De stadhouders van Frl. (Nijkerk 1904), 90-112; N.B.W. I, 1573-1575; Reg. Leeuw. Cour., 41; Repert., 286-287; De Fr. tak der Nassau's, Cat. Tent. Lwd. 21 mrt.-30 apr. 1958.

WILLEM LODEWIJK (Wilhelm Ludwig), graaf van Nassau, heer van Beilstein (Dillenburg 13.3.1560-Lwd. 31.5.1620). Oudste zoon van graaf Jan de Oude, te zamen met o.a. Maurits opgevoed te Dillenburg, Siegen en Heidelberg. W.L. was klein en hooggeschouderd, had geen martiaal voorkomen. Hij kwam in 1577 naar de Nederlanden, trad 1579 in Staatse dienst.

Na Rennenberg*'s afval (1580) kwam W.L. naar het noorden en voerde 14 jaar lang een guerrilla-oorlog tegen Verdugo*. Bij Coevorden gewond (1580) en sedert mank. In 1581 gouverneur naast Bernard de Merode*. In 1584 eerst luitenant-gouverneur en kolonel der ruitery, dan (16.10.1584) 'absoluut gouverneur en kapitein-generaal'. W.L. heeft veel voor Frl. gedaan. Hij streed krachtig tegen Spanje en ook (met K. Roorda*) tegen Leicester. Hij huwde 25.11. 1587 Anna* van Saksen die hij reeds het volgende jaar verloor. Vurig calvinist, richtte de hogeschool te Franeker mede op (1585). Hij steunde Maurits zeer en studeerde krijgskunde (z. Legerhervormingen). Binnenslands kon hij de ultra-Friezen als K. Roorda de baas (z. Hasselter kwestie), terwijl hij Verdugo* in Groningen deed buigen (1594). W.L. wordt dan ook stadhouder van Groningen en Drente (1596) en voert daar het calvinisme in (z. Alting, M.). In de strijd tussen Maurits en Oldenbarnevelt trachtte hij te bemiddelen. Hij werkte voor het

twaaalfjarig bestand (1609-21), verzette zich tegen de geloofsstrijd, maar vroeg ten slotte krachtige maatregelen. Hij was voor een Nationale Synode, maar tegen de executie van Oldenbarnevelt. De stichting der hogescholen te Herboni (1609) en Groningen (1614) is aan hem te danken. Zijn lijfspreuk was 'Wills Gott mit Ehren'. De Friezen noemden hem 'Us Heit' (Onze Vader). Op het Hofplein te Lwd. is voor W.L. in 1906 een standbeeld opgericht. → Nassau.

Zie: L. H. Wagenaar, Het leven van graaf W. L. (1904); N.B.W. I, 1575-1578 (met lit.); Reg. Leeuw. Cour., 41-42; Repert., 287; De Fr. tak der Nassau's, Cat. Tent. Lwd. 21 mrt.-30 apr. 1958.

WILLIBRORD. Angelsaksisch zendeling (Northumb-brië ca. 658-Echternach 7.11.739). Leerling van Wilfried, kwam 690 in Z.-Frl. (Utrecht), waar Pippijn* Redbad* had verslagen. Hij kon niet veel beginnen, behalve dan in 'Fresia* citerior'. Reisde in 695 naar Rome en werd 22.11.695 door paus Sergius tot aartsbisschop der Friezen benoemd. Utrecht* werd zijn residentie. Hier werd het verwoeste kerkje van Dagobert* herbouwd en een school gesticht. Op een reis van Denemarken (ca. 698) bezocht hij Fositesland*. Na de verovering van Utrecht door Redbad trok hij 714-719 naar Echternach. In 719 weer terug, samenwerking met Bonifatius* (719-722). In 739 stierf W. in Echternach. Grondlegger van het bisdom Utrecht, welks grenzen eerst niet vaststaan. In Frl. zijn herinneringen aan W. De kerken te Holwerd en Goïnga waren aan hem gewijd. Bovendien was er een W.-dobbe te Buren op Ameland en een W.-fontein te Wolsum.

Zie: G. Verbist, Saint W. (Bruges 1939); T. Brandsma, Herinneringen aan Sint W. in Frl. (1939); Boeles II, 274-286; Reg. Leeuw. Cour., 42; Repert., 286.

WILMAN, Theodorus, theoloog (Niekerk ca. 1655-Birdaard 1715). Schrijver van boeken over de Openbaring. Stelde de wereldondergang op sept. 1718.

Zie: v. d. Aa XX, 290; Romein, Naamlijst, 469; Cuperus I, 159; II, 115.

WILSTERVANGST (Fr.: *wilsterje*, *wilsterfange*, *-fiappe*). Wilster is de Fr. naam voor pluvier en in het bijzonder voor goudpluvier. De enige vogel die (met enkele ganzesoorten) nog met trek- of slagnetten mag worden gevangen.

De vangst mag jaarlijks, van 1.11 tot 31.12, slechts worden bedreven door personen die a. in het bezit zijn van een bijzondere jachtakte, volgens art. 79 van de Jachtwet; b. kunnen aantonen dat zij beschikken over een, aan de gestelde eisen voldoende jachtterrein (ten minste 1 ha); c. die jacht hebben uitgeoefend in het tijdvak van 1.7.1946-1.7.1951. De vleugels van de netten mogen niet langer zijn dan 25 en niet breder dan 3 1/2 m, terwijl de mazen geen groter lengte of breedte mogen hebben dan 3 cm. De vanger staat achter een 'skûle'. Als lokkers worden gebruikt een 'gebroekte' kievit, die door trekken aan een touw omhoog fladdert, en enige opgezette of 'dummy' pluvieren ('stolten' genaamd), terwijl de 'wilsterflapper' (-vanger) de overvliegende vogels tracht te lokken door met een 'wilsterfluitje'

hun roep na te bootsen. *Dy't wilsterfange wol, moat fuitsje kinne*. De vangsten lopen sterk uiteen, maar kunnen 100 en meer per dag zijn. De vangst gaat grotendeels naar Engeland, z Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie.

WILTINCK (van Dwingel), **Gerardus**. Bernardijner abt van Gerkesklooster* (1542-61). Streed, evenals zijn jongere broer abt Eiso W. van Klaarkamp* (1560-70), voor de vrijheid van de kerk. Abt Gerardus had tijdens zijn bestuur allerlei problemen op te lossen, was ook Statenlid en een vooraanstaand man in kerk en staat.

Zie: N.B.W. V, 1135-1137.

WILTSJE. Mansnaam. *W'. stiet efter de doar* (bij kinderen : Die van willen spreekt wordt buiten gezet). *Gleone W.* (ook: *gleone Douwe* of *gleone Jan*), ironisch voor meel in kokend water geroerd, tot het gaar is. z Spijs en drank.

WIMERTS. Waternaam met duistere betekenis. Prov. vaarwater Woudsend—Nijezijl. Het Z. deel wordt Nauwe W. genoemd, het N. deel Wijde W. Ook de vaart Nijezijl—Bolsward heet wel W.

Zie: Fr. Plaknammen IX, 3-5; Schönfeld, Waternamen, 20; Moerman, 269.

WINALDUM (Fr.: *Winaem*, uit geslachtsnaam; um*-naam). Dorp in Barradeel (650 inw.). Land- en tuinbouw. Ned. herv. kerk met mooie kansel. Openb. lagere school, z Runenschrift, Zilver-smidskunst.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 60; Repert., 217.

WINDE (Fr.: *klimmer*). Plant. Algemeen is de haag-W. De akker- W. op de eilanden, in bouwland vooral op klei en langs spoorlijnen. De zee-W, niet algemeen op de eilanden, komt voor op het Rode klif en op de zeedijk bij Harlingen.

WINDELMERE. Plaatsaanduiding in Thet Freske Rum* en Tractatus* Alvini (Wendelmeer). Wrsch.: Middellandse Zee.

WINDSMA, Rein Baukes, onderwijzer (Bolsward 26.6.1801—Wolsum 22.8.1862). Met steun van H. W. C. A. Visser* onderwijzer geworden, kwam hij als zodanig te Wolsum (1829-62), waar hij ook kerkelijke functies waarnam. Beviend met H. v. Berkum*. Zijn Fr. staat onder invloed van Gysbert* Japicx en de romantiek. Kr is werk bij van blijvende aard. Ook Hollands werk.

Wrk.: Fr. Blom-koerke (1829); Friez'ne blommekrânze (1833); Blêdden uwt myn Schrieuwboek (1847).

Zie: Piebenga (1957), 101-102; Repert., 287.

WINDWIJZER. Als W. op de toren fungeert ook in Frl. meestal de haan. Enkele plaatsen hebben een paard* op de toren, Wierum een schip. Op oude huizen en boerderijen vindt men hier en daar aardige, zelfontworpen of gemaakte W.s, bijv. op Ameland.

Zie: Hobby (juni 1949).

WINIA (Wingia), **Doitse**. Secretaris van Lwd., die zich in 1566 tegen de afkondiging van het koninklijk verbod der nieuwe leer verzette en

deswege moest vluchten.

Zie: N.B.W. V, 1140-1141.

WINKEL. Hoek. Komt voor in verschillende boerderijnamen (Wier, Irnsum, Kimsward), z Hoeknamen.

Zie: Moerman, 270-271.

WINKEL, Simon, theoloog (Beemster 25.8.1870-Heerenveen 16.9.1956). Herv. predikant te Dronrijp (1896-1904), Franeker (1907-12), Terband (1912-42). Een der socialistische predikanten van de Blijde*-Wereldgroep. Lid van prov. kerkbestuur en synode der herv. kerk.

Zie: Leeuw. Cour. (17.9.1956).

WINKELHAAKBOERPERIJ (ook Hoek- of Bildt-boerderij). Bij boerderij* van dit type maken de nok van voorhuis en hals een rechte hoek met die van het bedrijfsgebouwe. Komt op Het Bildt veel voor. In 1948 waren er 33.

Zie: LH. XX (1938), 221-225; B. XVII (1955), 2-8.

WINKELMAN, Jacob (Gorredijk 10.5.1892-Amsterdam 26.4.1952). Gemeenteambtenaar in Amsterdam, tijdens W.O. II hoofd van de distributiedienst. Lang leider van het Boun* fan Fr. selskippen om utens; redacteur van 'It Heitelan*', werkte voor onderwijs* in het Fr., schreef voor het Fr. toneel*.

Zie: Leeuw. Cour. (10.4.1948; 28.4.1952); Repert., 164; Piebenga (1957), 293.

WINKELNERING. De gedwongen W. was in de 19de, begin 20ste eeuw een op arbeiders uitgeoefende dwang om hun winkelwaren bij de werkgever te betrekken. Vooral berucht geworden in het laatst van de 19de eeuw in de lage verveningen*. De veenbazen pasten daar de W. toe onder bedreiging met ontslag. Voordien, in 18de en eerste deel 19de eeuw werd de W. zonder protest aanvaard.

WINKELS, z Detailhandel.

WINKLER, Johan, medicus (Lwd. 12.9.1840-Haarlem 11.3.1916). Werkte als dokter te Lwd. (1865-75); wijdde zich daarna te Haarlem aan taalkundige, oudheidkundige en folkloristische studies. Hield zich bezig met het Oera* Linda Boek en met de studie van geslachts- en eigennamen. Pleitte voor het behoud van het Oudfr. karakter.

Wrk.: Alg. Ned. en Fr. dialecticon, 2 dln. (1874); De Ned. geslachtsnamen... (1885); Oud Nederland (1888); Studiën in Ned. namenkunde (1900); Lijst van Fr. eigennamen (4de dl. van W. Dijkstra: Fr. Woordenboek, 1896-1911).

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 42; Repert., 164, 165, 287, 288; Piebenga (1957), 123-124.

WINKLER PRINS, Antony, theoloog (Voorst 30.1.1817-Voorburg 4.1.1908). Zijn vader woonde een tijdlang als arts op Schiermonnikoog. W.P. studeerde wis- en natuurkunde, letteren en theologie. Kwam als doopsgez. predikant te Tjalleberd (1841-50), waar hij, optimist van nature, zich gaf aan de volksoontwikkeling. Lid van het Fr.

Genootschap*, trouwde 1847 Hendrika Rensina, dochter van S. F. Klijnsma*. Werkte op allerlei gebied (letterkundig: *De Vlinder*, 1844-48; journalistiek: redactielid 'Prov.* Fr. Courant'; aardrijkskundig: boekje over Schiermonnikoog, 1868). Werd te Veendam (1850-82) de ontwerper-schrijver van de *Geïllustreerde Encyclopedie* (de 'W.P.'), waarvan de eerste drukken door hem verzorgd zijn.

Zie: Levensber. Letterk. (1909), 172 e.v. (met bibl.); H. A. Lunshof, *Leven zonder demon* (Amsterdam 1950); Repert., 124.

WINNINGHE, z Oostergo.

WINSEMIUS, Jan Pieters, rechtsgeleerde (Lwd. 1.8. 1908—). Promoveerde op *De historische ontwikkeling van het Water staatsrecht in Frl.* (1947), schreef verschillende rechtshistorische artikelen.

Zie: Repert., 165.

WINSEMIUS, **Menelaus**, medicus (Lwd. 6.2.1591-Franeker 15.5.1639). Arts in Lwd. (1614), hoogl. te Franeker (1616). Trok veel leerlingen, droeg zorg voor de hortus*.

Zie: Ned. Ts. v. Geneesk. LXXX (1936), 3559; N.B.W. X, 1220.

WINSEMIUS, **Pier**, geschiedschrijver (Lwd. 1586-Franeker 2.11.1644). Na studie aan verschillende universiteiten (o.a. Duitse) promotie te Caen (1611). Vestigde zich als advocaat te Lwd., volgde 5.12.1616 B. Furmerius* op als historieschrijver van Frl. Verzorgde een uitgave van Hamconius*' *Frisia* en een derde deel van Furmerius' *Annales*. Zijn hoofdwerken - er zijn nog negen kleinere historiegeschriftjes - bevatten gegevens die elders niet vermeld worden. Hoogl. in Franeker in welsprekendheid en geschiedenis (1638). → Hogeschool.

Wrk.: *Chronique ofte hist. geschiedenisse van Vrieslant, beginnende vanden jaere nae des werelts scheppinghe 3635, ende loopende tot den jare nae de gheboorte Christi 1622* (1622); *Historiarum ab excessu Caroli V Caesaris, sive rerum sub Philippo II, per Frisiam gestarum libri septem*; 2 boeken (1629); boeken III en IV (1633); te zamen in zeven boeken (1646).

Zie: Boeles I, 2de dl., 151-156; N.B.W. X, 1224-1225.

WINSEMIUS, **Pieter Bernardusz** (Minnertsgea 29.12.1883—). Voorzitter van de Kristl. Fr. Parseforiening (1928-41). Schreef o.a. artikelen in 'De Stim* fan Fryslân'.

Wrk.: Fr. Doarpstuorren (1929); Minnertsgea, bydr. ta syn skiednis (1952).

Zie: Repert., 165.

WINSUM (Fr.: idem; wrsch. um*-naam met mansnaam Winse). Grootste dorp van Baarderadeel (803 inw.). In W.O. II begon de W.er boerenzoon L. S. Miedema* de fabricage van landbouwwagens en transporteurs. Het bedrijf bloeit, is thans gedeeltelijk ondergebracht in de voormalige zuivelfabriek, en heeft uitbreiding van het dorp meegebracht. Bejaardenwoningen. Groene-Kruisgebouw. 'Baeije-muoisjild*'. W. ging in 1586,

door Spaanse hand, in vlammen op. Kerkelijk gecombineerd met Baard. Herv. kerk. Openb. kleuterschool; openb. en chr. nat. lagere school.

Zie: Hepkema Memories. 149; Repert., 217; Algra, *De Historie II*, 269-281.

WINTER, z Elfstedentochten, Hardrijden, Schaatsenrijden, IJssport.

WINTER, **Feijo Udo**, medicus (Emden 6.8.1713-Franeker 28.1.1772). Arts te Franeker, bij het leger te velde en aan het Hof (1745), prelector (1755) en hoogl. (1760) te Franeker.

Zie: Boeles I, 2de dl., 537-539.

WINTER, **Frederik**, medicus (Udem, bij Kleef, 7.5.1712-Leiden 16.11.1760). Lijfarts van de prins van Oranje (1737), hoogl. te Herborn (1740), te Franeker (1744; ook in scheikunde), Leiden (1747). Bekend om zijn studies over de irritabiliteit der spiervezels.

Zie: Boeles I, 2de dl., 484-487; Bijdr. Gesch. Geneesk. XXI (1941).

WINTER, **Jules** (Gilles) de, schilder (Lwd. 1650-Amsterdam 1720). Van hem zijn genrestukken bekend.

Zie: Eekhoff, *Kunstverz.* (1875), 306.

WINTERAKONIET (Fr.: *Ayttablomke*). Op enkele plaatsen (Swichum, Rauwerd) in de stinsflora*. z Aytta-bloempjes.

WINTERGROEN (Fr.: *pearelblom*). Plant. Rondbladig W. algemeen in de duinen, ook op een enkele plaats in moeras gevonden. Klein W. op de eilanden, minder algemeen, op een enkele plaats in bosgebied. Eenbloemig W. heet ca. 1850 bij Appelscha gevonden.

WINTERJOUNENOCHT

(Winteravondgenoegen). Van 1860-ca. 1914 zijn op vele plaatsen in Frl. 's winters samenkomsten gehouden met voordrachten tot nut en genoegen. Meestal nodigden de kasteleins, ook wel een groep dorpsnotabelen, de sprekers uit.

Het W. begon in 1860, toen W. Dijkstra* en T. G. v. d. Meulen* de boer op gingen. Zij deden dit uit materiële en ideële overwegingen, 's Zomers schreven zij hun voordrachten om de Fr. taal te dienen en de Friezen op te voeren. De sprekers waren 'vrijzinnige oefenaars*' (J. P. Wiersma), vol verlichtingsidealen, die zich keerden tegen kerkelijke en sociale misstanden. Het rechtzinnig volksdeel verzette zich tegen het W., dat vrijwel hetzelfde publiek trok als Nuts*-en Protestantenvonds*-samenkomsten.

In de eerste periode (1860-90) stonden de sprekers in een kathedor; er was weinig concurrentie van toneel, muziek of zang. In die tijd traden o.a. op W. Dijkstra, T. G. v. d. Meulen, G. Colmjon*, A. Boonemmer* en J. Sytema*. W. Dijkstra heeft het meer dan 25 jaar volgehouden. Door het werk van deze sprekers zijn de liefde voor het amateurtoneel (z Toneel) en de leeslust toegenomen. Er verschenen bundels met voordrachten.

Na ca. 1890 komt er verandering. M. Rozenga* en S. Molenaar*

gaven toneelspel met muziek en zang. De combinatie L. Krips*-S. Molenaar heeft dit gedaan van 1904-26. Ook moeten worden genoemd H. E. Kylstra*, Sj. de Zee* en B. S. Hylkema*. Na 1914 wordt er meer gevraagd. Men verwijt de mensen van het W. dat zij zich te veel bij het publiek aanpasten. Jongfr. en Nijfr. toaniel willen meer kunst brengen. De 'petearen' (gesprekken) van Gysbert Japicx worden opnieuw ontdekt. De tijd van de samenspraken schijnt, behalve in orthodoxe kring, waar het verzet tegen het toneel lang bleef bestaan, voorbij, z Toneel.

Zie: Slj en Rj. (1939), 232 e.v.; Wumkes, Paden IV, 548-550; Tsj. (1951), 109-118; Piebenga (1957), 121, 138.

WINTERKONING (Fr.: *tomke*, *duumke*). Standvogeltje, ook doortrekker. Zingt hoogliggend fanfareliedje, ook in de winter.

WINTERPOLDER. Polder met dijken van zodanige hoogte, dat hoge winterstanden op de Fr. boezem* kunnen worden gekeerd. In Frl. ligt de kruin van de W.-dijken in de regel 0,9 + Z.P.

WINTERTALING (Fr.: *krik*, *krikje*, *piptjilling*). Kleinste eendesoot, vrij gewone broedvogel, speciaal in Z.O.-Frl., ook op de eilanden. Verder doortrekker en overwintenaar.

WINTERWEG, z Zomerweg.

WIRDUM (Fr.: idem; onechte um*-naam: op de werden, op de hoogten). Dorp in het zuiden der gem. Lwd., aan de spoorlijn Lwd.—Zwolle (996 inw.). Herv. en geref. kerk, herv. evangelisatielokaal; openb. kleuterschool, openb. en chr. nat. lagere school. Aan de Overijsselse straatweg Barrahuis*. Bijnaam der Wirdumers *tuorkefretters* (torenopeters), daar van de 13de-eeuwse kruiskerk een der twee tuf stenen torens te gelde is gemaakt (18de eeuw). De huidige toren is van ca. 1800. Zuivelfabriek. Voor het wapen → Dorpswapens.

Zie: Hepkema Memories, 107; Repert., 217; Algra, De Historie III, 114-127.

WIRTH, Herman Felix, Duits filoloog van Nederlandse afkomst (Utrecht 6.5.1885—). Bekend door fantastische werken over de voorgeschiedenis der Ariërs, waarin hij het Fr. volk een grote plaats toekent: *Der Aufgang der Menschheit* (1928, ²1934), *Die Heilige Urschrift der Menschheit*, 2 dln. (1931-36). Het uilebord* is volgens W. een oud cultussymbool. W. verdedigde de echtheid van grote stukken van het Oera* Linda Boek (*Die Ura Linda Chronik*, 1933). Zijn onwetenschappelijke 'Blut-und Boden'-theorieën hadden een tijdlang invloed.

Zie: Wumkes, Paden II, 482-485; Reg. Leeuw. Cour., 42.

WISKE. Lage weidegrond, marsch* (vgl. Duits: *Wiese*). Wij hebben nu nog Gr. en Kl. W. met W.-brug bij Achlum, de Workumer en de Koudumer W. Vgl. ook de familienaam Terwisga (Terwisscha v. Scheltinga).

Zie: Fr. Plaknammen I, 102-103; Moerman, 271.

WISKUNDIGEN. De oude bewering, dat Friezen een bijzondere aanleg voor de exacte vakken zouden hebben, is moeilijk te bewijzen (z Frisia non

cantat, ratiocinatur). Wel worden uit de 16de-18de eeuw vele Friezen genoemd, die in dezen uitblonken: Peter Jacobsz v. Thabor*, Rembertus Dodonaeus*, Gemma* Frisius, Sixtus v. Hemminga* (16de eeuw), Bern. Schotanus*, J. Phoc. Holwarda*, de Fulleniussen*, Menno baron v. Coehoorn* (17de eeuw), Willem Loré*, Nic. Ypey*, Jac. Pierson Tholen*, Corn. Ekama* (18de eeuw).

Op twee na waren alle Franeker hoogleraren in de wiskunde Friezen. Het aantal van hen die zich als autodidact bezighielden met wiskunde en astronomie is in Frl. vrij groot: Wytse Foppes (Dongjuma* J. Klaas* Kunst, J. H. Knoop*, J. P. v. d. Bildt*, B. Eisma v. d. Bildt*, Arjen* Roelofs, Eise Eisinga*, O. S. Bangma*, A. en D. Wiersma* S. J. Rienks*, W. v. Peyma*, B. T. Miedema*. Deze actieve 'leken'-belangstelling blijft overigens niet tot de exacte wetenschappen beperkt, maar is op allerlei terrein aanwijsbaar, ook nu nog. Het is een der dragende krachten van de Fr. Akademy*. z Sneepers.

Zie: V.A. (1854), 76-96; (1860) 3-16; (1885) 195-210; (1889) 54-67; Planetariumboek Eise Eisinga (1928); Leeuw. Cour. (9.3.1957).

WISSELBOUW. Landbouwstelsel waarbij men, in het laatste jaar van een 'normale' vruchtwisseling*, klaver (meestal met gras) zaait om het bouwland enige jaren tot weide te maken. Omgekeerd wordt eigenlijk weiland in W. gescheurd tot tijdelijk bouwland. De W. in Frl. is voortgekomen uit de in de 18de eeuw al toegepaste 'rust' voor bouwland, in de vorm van kunstweide of nieuwwand*: een jaar weide tussen de bouwomlopen door, i.p.v. braakland*.

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landb. I, 299, 615-619.

WISSENBACH, Johannes Jacobus, jurist (Fronhausen, in Duitsland, 1607—Franeker 16.2.1665). Bracht opschudding in de geleerde wereld door zijn *Emblemata Triboniani* (1633), hoogl. te Franeker (1640), leermeester van U. Huber*.

Zie: Boeles I, 2de dl., 181-184; N.B.W. III (1440).

WITH, De, Oorspronkelijk Deens geslacht. Jens Nielsen True (1715-81), commandeur Oostindische retourvloot, later kolonel en kapitein-ter-zee, huwde in 1750 een weduwe uit Dokkum, kocht 1758 Stania-State* te Oenkerk en noemde zich Jan de With. Zijn nazaten (Van Haersma de W., Minnema de W.) bekleedden in de 19de eeuw notabele functies in Frl.

Zie: Ned. Adelsboek (1953); Ned. Patr. XXI (1933-34).

WITMARSUM (Fr.: *Wytmarsum*; urn*-naam). Terpdorp, hoofdplaats van Wonseradeel, N.W. van Bolsward (1627 inw.). Enkele buurschappen, o.a. Vliet. Herv., geref., r.k. en doopsgez. kerk. Openb. en chr. lagere school. Openb. uloschool. Landbouw en veeteelt; zuivelfabriek.

Vele terpvondsten uit verschillende perioden: munten en vaatwerk. Enkele malen betrokken in de twisten tussen Schieringers en Vetkopers.

Geboorteplaats van Menno* Simons, monument te Vliet. Herv. kerk uit de 17de eeuw, modern gebouw i.p.v. het oude slot der Aylva*'s. In 1880 is het grietenijhuis van Bolsward naar W. verplaatst. Sinds 1902 hier een augustijnenklposter. z Vinea Domini. → Dorpswapens, Menno Simons.

Zie: Hepkema Memories, 166; Reg. Leeuw. Cour., 60; Algra, De Historie I, 177-187.

WITSIUS, Herman, theoloog (Enkhuizen 12.2.1636-Leiden 22.10.1708). Predikant te Lwd. (1668-75), waar hij de labadisten* bestreed en pleitte voor strenge levenstucht. Hoogl. te Franeker (1675-80). Bestreed het cartesianisme*, maar stond tussen voetianen en coccejanen in. C. Vitringa* Sr. is zijn leerling. In 1680 naar Utrecht, later naar Leiden.

Zie: J. v. Genderen, H. W. (Den Haag 1953).

WITTE JUFFER (W.j.). Spookverschijning. Verhalen over ontmoetingen met een W.j. (soms twee) op eenzame plaatsen zijn talrijk. Aan een W.j. werd ook toegeschreven, dat het hek van Bennemastate te Hardegarijp (thans tehuis voor Ouden van dagen) 's morgens altijd weer openstond. Een enkele maal wordt een zwarte* juffer genoemd.

WITTENHUYTS, Augustinus O., theoloog. Predikant te Haskerdijken (1664-86), werd, na herhaaldelijk geschorst te zijn, afgezet wegens zijn laakbare levenswandel. In 1677 publiceerde hij het merkwaardige: *De verderflykheit des oorloghs...* Vertaalde ook uit het Engels.

WITTEVEEN. Geslacht uit Noordwolde. Stamvader Frerick Jans († 1733) aldaar stelling*. Telde in de 18de en 19de eeuw predikanten, ambtenaren, notarissen, burgemeesters enz.

Zie: Vorsterman v. Oyen, Stam- en Wapenboek III, 356; J. C. H. Matile, Hist. ... aantekeningen betr. het adellijk geslacht Stapert (1895), 63; Suppl. (1914), 157; v. d. Aa XII, 125; N.B.W. IV, 1479; X, 1233; Romein, Naamlijst, 49, 69, 137, 150, 383, 633; Aanv. 47, 82; Ned. Leeuw XLIX (1931), 191.

WITTEVEEN, Arjen, architect (Oudega, Wymbritse-radeel, 8.9.1894-Lwd. 10.11.1952). Voorman van het Roomsk* Fr. Boun, pleiter voor verantwoorde boerderijbouw en landschapbescherming. Bouwde o.a. kerken te Sloten en Huizum.

Wrk.: De landelijke Fr. arbeiderswoning in verleden en toekomst (1946); Fr. boukunst en wat der mei mank is (1948).

Zie: Repert., 165.

WITTEVEEN, Cornelis, theoloog (Lemmer?-Harderwijk 20.6.1846). Predikant te Boornbergum, Garijp en Oosthem (1814-34), daarna te Harderwijk. Rechtzinnig predikant, maar tegen de Afscheiding*. Schreef o.a.: *Wat zal ik gelooven?* (1830, ²1834) en *Bijbeloefeningen* (1831).

Zie: N.B.W. IV, 1479.

WITTEVEEN, Jacobus Nicolaas (Metslawier 10.5. 1821—Lwd. 23.3.1915). Landeigenaar, lid Prov. Staten sedert 1859, lid Ged. Staten (1875-

1909). Bestuurslid in kerkelijke, landbouw- en waterschapsbesturen, ijverde voor doeltreffende zeedijken.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 42.

WITTE WEG. Deels O.-W. lopende weg N.W. van Stiens, tussen Hoge Herenweg en Stiensers Hogedijk.

WITVEEN (Fr.: *It Wytfean*). Voormalig hoogveen- en heidegebied O. van Oostermeer, waar o.a. doopsgez. Zwitserse vluchtelingen ca. 1620 een nederzetting stichtten.

WIVEDEI (Vrouwedag). Kraamvisite. Tot in de 19de eeuw belangrijk. De vrouwen brachten geschenken mee. Voor de kraamvrouw was dit *popbisjen* (bekijken van de baby) een beproeving. Een beschrijving van een 18de-eeuwse W. in E. Meinerts, *It libben fen Aagtje Ysbrants of dy Frieske boerinne* (1779).

Zie: W. Dijkstra, Uit Frl.'s Volksleven I (1895), 216 e.v.; J. H. Brouwer, *It libben fen Aagtje Ysbrants of dy Frieske boerinne* (1954).

WOBBINGABRUG (Wobbynga breggha). Te W. zetelde in de 15de eeuw het grietenij gerecht van Utingeradeel. Niet te lokaliseren.

WOELMUIZEN (Fr.: *wrotmûzen*). Kleine knaagdieren. In Frl. bekend: aardmuis (Fr.: *ierdmûs*) bij Lwd., Bergum, Joure, Wollega, Oldeholtspade, Lemmer, Nijemirdum, Noordoostpolder; noordse W. (Fr.: *rottekop*), vindplaatsen Oenkerk, Lwd., Rijperkerk, Eernewoude, Drachten, Sneek, Uitwellingerga, Lemmer, Kippenburg, Nijemirdum, Mokkebank; rosse W., bij Olterterp en Wollega, z Veldmuis, Woelrat.

Zie: Zoölogische med. XXV (1945).

WOELRAT (Fr.: *weterrôt*). Graaft gangen in de grond, vreet aan wortels der gewassen en kan daardoor in boomkwekerijen en jonge aanplantingen hinderlijk worden. In Frl. zeer algemeen.

Zie: F. H. v. d. Brink, Zoogdierengids (Amsterdam 1955).

WOESTING. In de M.E. het verbranden of afbreken van een huis van iemand, die verraad ten opzichte van de stam had gepleegd. De naam van de vredeloze (bijv. een onrechtvaardige rechter) moest van de aardbodem verdwijnen. W. droeg een sterk sacraal karakter, z Vredeloosheid.

WOGMA, Joannes, onderwijzer (Lwd. ca. 1580—Amsterdam ca. 1630). Onderbrak medische studie in Franeker en ging in 1603 als ziekentrooster naar Indië. Werd schoolmeester op Ambon (1607), gebruikte de schoolboekjes die hij uit Frl. had meegenomen. Trouwde een Ambonese vrouw, bleef tot zijn dood onderwijs geven en evangeliseren op Ambon. Eerste onderwijzer in Indonesië.

Zie: J. Mooi, Gesch. der Prot. Kerk in Ned. Indië (Batavia 1923).

WOLF. Hondachtig roofdier. In de 17de eeuw

vormden de wolven voor het Fr. platteland nog een zodanige plaag, dat de Staten 20.3.1615 een 'Instructie voor den houtvester' vaststelden, 'waarnaar de wolvenjagt zou worden gehouden'.

Zij hield in, dat de 'grietsluyden' in de O. helft der prov. werd opgedragen ingezetenen te bevelen, op boete van vijf goudguldens, zich te zijner tijd voorzien van een goed geweer, ten minste een verrejager (springstok met ijzeren punt, die als spiets kon worden gebruikt) of een vork, en proviand voor vier dagen, te begeven naar plaatsen die hun zouden worden aangewezen. Slechts zieken en ouden van dagen werden vrijgesteld. In verschillende plaatsnamen komt ook uit, dat de W. hier vroeger voorkwam. Het 'wolveland' is bijv. een stuk land, waar een W. is doodgeslagen. Tot het eind van de 17de eeuw in geen geval zeldzaam. In 1737 loofden de Prov. Staten nog een premie van f 150 uit op het vangen van een wolf, welk bedrag Albert Harms te Wollega in 1712 ook is uitbetaald. Men neemt aan dat dit de laatste W. in Frl. was (in Nederland ca. 1850).

WOLFEDERATIE, Coöperatieve Nederlandse, officieel: Coöp. Ned. Wolafzetver. (C.N.W.), gevestigd te Alkmaar. Afdeling Frl. te Lwd. Van de ruim 50000 leden van de C.N.W. ressorteren ruim 11000 onder de Afdeling Frl., die een omzet heeft van ca. 100000 kg wol.

WOLFF, Salomon (Sam) de, econoom (Sneek 13.8. 1878—). Na gymnasium Sneek en aanvankelijke medicijnenstudie, strijdbare figuur in de socialistische beweging. Vele en velerlei publikaties, o.a. een crisistheorie. Medeoprichter van Poale Zion (zionistische socialisten). In *Voor het land van Belofte* (Amsterdam 1954) jeugdherinneringen aan Sneek, aan de Fr. omgeving en het joodse milieu waarin hij opgroeide.

WOLFSKLAUW (Fr.: *wolvepoat*). Plant. Denne-W. is bekend van één plaats bij Bakkeveen. De kleine W. groeit op enige plaatsen (Blesse, Bakkeveen) in droge heide, moeras-W. op verscheidene plaatsen in O.-Frl. bij heideplasjes e.d., ook op enkele eilanden. Grote W. ook op eilanden en nog hier en daar op heide in het zuidoosten, stekende W. in enkele dennenbossen in O.-Frl. en op Schiermonnikoog.

WOLFSMELK (Fr.: *duveldrek*). Plant. Kroontjeskruid het meest op bouwland op zand en veen, maar ook op klei niet onbekend, tuin-W. het meest op klei, moeras-W. nog in enkele moerasrestanten, meest bij Heerenveen en meer Z. Zee-W. op de Bosplaat. Heksenmelk hier en daar zeer veel langs spoorlijnen. Kleine W. komt sporadisch voor, terwijl kruisbladige W. wel verwilderd of adventief* is gevonden.

WOLFSPOOT (Fr.: *wolvenettel*). Plant. Aan sloten enz., weinig op klei, veel op zand en veen.

WOLHANDKRAB of Chinese krab. In 1931 het eerst in Nederland waargenomen. In 1932 verspreidde ze zich ook sterk in Frl. Hier een aantal jaren zeer talrijk. Bezorgde de binnenvissers veel last, omdat ze in groot aantal in de fuiken kwam.

Tijdverlies en beschadiging van het vistuig* waren het gevolg. Geleidelijk is de plaag in het noorden verdwenen, maar af en toe worden nog enkele exemplaren gevangen, meest in het IJsselmeer.

Zie: L. F. Kamps, *De Chinese W. in Ned.* (Groningen 1937).

WOLHARIGE NEUSHOORN. Van deze uitgestorven diersoort uit de ijstijd (tijdgenoot van de mammoet) zijn enkele resten in de Noordoostpolder gevonden.

WOLLEGAAST. Boezemwaterschap* in Doniawer-stal, Gaasterland, Lemsterland, Sloten en Wymbrit-seradeel, van 1650 ha. Opgericht 1916. Doel: de waterstand te regelen en vaarten te onderhouden. In 1952 ingrijpende ruilverkaveling*.

WOLLEGRAS (Fr.: *moark*). Plant. Veenpluis nog algemeen in moerasige streken. Eenarig W. alleen in het zuidoosten; veel bij Fochtelo.

WOLSUM (Fr.: idem, um*-naam). Terpdorp in Wymbritseradeel, Z.O. van Bolsward (237 inw.). Buurschappen: Wolsumerketting, Vijfhuis, Jouswerd en Remswerd. Herv. kerk. Veeteelt. Willibrord*-fontein.

Zie: Hepkema Memories, 212; Wumkes Paden, I, 54-56; Repert., 217.

WOLTER GEERTSZ. Fr. watergeus, sept. 1571 te Groningen ter dood gebracht.

Zie: N.B.W. IX, 273.

WOLTERS, Anthonie Johannes, musicus (Rhenen 11.4.1854-Dokkum 31.7.1916). Leider van het Dokkumer muziekleven: Gaf met de schutterijmuziek concerten in en buiten Dokkum; concorderend organist; pedagoog. Zijn potpourri van Fr. liederen is veel gespeeld.

Wrk.: Fr. Grienmank, op. 35 voor harmonie- en fanfarekorps; in 1911 verscheen een bewerking voor piano; koorwerken.

WOLVEGA (Fr.: *Wolvegea*, wolvestreek; z Wolf). Hoofdplaats van Weststellingwerf (6024 inw.). Herv., r.k., geref. en doopsgez. kerk. Twee openb., een geref., een r.k. en een chr. lagere school. Openb. uloschool, handelsavondschoon, landbouwhuishoudschool, lagere landbouwschool; openb., chr. en r.k. kleuterschool, B.L.O.-school. Taal ca. 90 pct. Stellingwerfs, 10 pct. Fr. Grootste varkensmarkt van Frl., exportslachterijen, coöp. zuivelfabriek, Rivellafabriek, Frico-pakhuizen. Textiel-, carrosserie-, metaalfabrieken. De oude stins der Van Harens* leeft voort in Lindenoord. Monument voor Pieter Stuyvesant*.

Zie: Hepkema Memories, 511; Leeuw. Cour. (2.11., 20.12.1934; 11.6.1955); Repert., 218; Algra, *De Historie I*, 239-245.

WOMMELS (Fr.: idem; ens*-naam). Hoofddorp van Hennaarderadeel (1391 inw.). Veeteelt; zuivel- en lederwarenfabriek, fabricage van bliksemafleiders en landbouwwerktuigen. Herv. en geref. kerk; een openb. en twee chr. lagere scholen, chr. nat. uloschool, bijz. neutrale kleuterschool. In herv. kerk o.a. fraaie herenbank met wapens. Rusthuis 'Nij-Stapert'. Te W. wordt jaarlijks de

Freulepartij* gehouden. In de terp is Romeins aardewerk gevonden. → Buurschap, Dijkhuis.

Zie: Hepkema Memories, 155-157; Repert., 218; Algra, De Historie II, 244-254.

WONDERDOEND BEELD (W.b.). In de Fr. overlevering der M.E., zoals deze in kronieken is vastgelegd, zijn W.b.en bekend uit Staveren (1284), Bolsward (16de eeuw), Lwd. (begin 16de eeuw), alle van Maria. Van deze beelden zijn bewaard en worden vereerd die te Lwd. (O.L. Vrouw van Lwd.) en Bolsward (O.L. Vrouw van Sevenwouden). z Bedevaart, Leaffrouwedei.

WONDKLAVER (Fr.: *wounklaver*). Plant. In de droge duinen van de eilanden, vooral op Terschelling veel.

WONING. Van de boer (Fr.: *wente*). De eisen gesteld aan de *boeren-W.* zijn de laatste 50 jaar veranderd. Over het algemeen leven boeren sober, ook thans nog. Ca. 1900 sliep men nog algemeen in bedsteden. Voor de boer en zijn gezin lagen de bedsteden, die met deuren konden worden gesloten, in de woonkamer. In de mooie kamer vond men bedsteden voor gasten.

Op de bouwkosten spaarde men zo slaapkamers uit. Vrouwelijke dienstboden hadden bedsteden in gang of keuken, de knechten meestal in een koestal, uitgebouwd in de tasvakken. Al deze slaapplekken konden met deuren worden gesloten. In het algemeen bestond in de kamers één wand (Fr.: *it bedskud*) uit twee bedsteden, met ertussen een diepe kast voor glaswerk en voorraden. De bedsteden hadden dubbele deuren, de kast een enkele deur. Eén bedstede bood slaapplek aan twee personen. Voor een jong kind was er vaak een krib, aan het voeteneind van een bedstede, soms draaibaar naar de kamer toe. Soms waren kinderslaapplekken onder het bed van de ouders gemaakt (bijv. in het Poptaslot*). Dikwijls lag een kleine kelder onder de bedsteden. Bedsteden zijn voor het grootste deel in onbruik geraakt, worden vaak als kast gebruikt. In oude boerderijen is het soms moeilijk in de behoefte aan slaapkamers te voorzien. In nieuwe boerderijen worden algemeen slaapkamers gebouwd zonder bedsteden.

De W. van een *nieuwe boerderij* omvat in het algemeen a. een zitkamer (Fr.: *sitkamer*) met daarnaast b. óf 1. een woonkeuken (*wenkoken*), waar het eten wordt bereid en dat als dagelijks woonvertrek dienst doet, óf 2. een woonkamer (*wenkamer*) met een kleine keuken (*lytse koken*) (deze laatste is te klein voor het plaatsen van tafel en stoelen. In de woonkamer wordt dus gegeten), óf 3. een woonkamer met een iets grotere keuken, een eetkeuken (*ytkeuken*) (de keuze van 1, 2 of 3 is persoonlijk en hangt niet af van de grootte van het bedrijf); c. een spoelplaats (*poeskoken*), bij voorkeur met een deur naar de plaats waar wordt gekookt en waar aanrecht en gootsteen zijn; d. slaapkamers (*sliepkamers*), meestal op de verdieping; e. badgelegenheid, stortbad (*brûs*) of een bad (*bad*); f. watercloset (*spielhúske*).

Wanneer de W. is ingebouwd onder het dak van de grote schuur

(*stjelp*) is deze met een steenbrandmuur van het bedrijfsgedeelte gescheiden. Deze brandmuur wordt opgetrokken tot het dak en de pannen worden in de specie van de muur gelegd. Houtverbindingen mogen niet door de brandmuur doorlopen. Bij uitgebouwde W.en wordt de achterste gevel van het voorhuis (*binhús*) als brandgevel uitgevoerd. Deuren in de brandgevel moeten brandwerend zijn bekleed.

De inrichting van de W. is de laatste 50 jaar ook aanzienlijk veranderd. Voor de zuivelfabrieken bestonden had de boerin het druk met de boter- (en kaas)bereiding. De inrichting van de W. was sober. Sedert heeft men getracht de boeren-W. zoveel mogelijk in te richten als het stadse burgerhuis. Het was hierop niet gebouwd, en gaf dus veel werk. Pas sedert er minder huishoudelijke hulp beschikbaar is en de boerin belangstelling krijgt voor zaken van algemeen belang, zoekt men het meer in sobere, stijlvolle inrichting. Ook tracht bijv. de Bond van Plattelandsvrouwen op dit gebied een voorlichting te geven, die noch het eigen karakter van de boeren-W., noch moderne opvattingen van lucht, rust en ruimte te kort doet. De reiniging van huis en huisraad is in Frl. omstandig, de persoonlijke hygiëne laat nog wel te wensen over. Ondanks alle voorlichting is het geregeld gebruik van bad of douche nog uitzondering, z Boerderij.

Zie: G. J. A. Bouma, Pleatseboek (Amsterdam 1949, ook Hollandse uitgave).

Van de arbeider. De monumentale, en door hun variërende inrichting interessante boerderijen, hebben onder de agrarische W.en altijd veel aandacht gekregen. Er is echter ook in de W.en der landarbeiders groot verschil tussen de nog niet zo lang verdwenen heidehut en de onverwoestbaar sterke zgn. een-kamer-W. ergens op de hoge klei, tussen deze en de moderne - niet steeds solide — W. in het nieuwe buitenbuurtje, een huis als in de stad. Te veel wordt de oude arbeiders-W. gezien als minderwaardig en onhygiënisch. Maar het arbeidershuis moet ruimte hebben voor de was, een bleekveld, een hoek tuin voor de groente, plaats voor een bank en een paar vruchtbomen. Als het nieuwe huis dit alles mist, is het - met slaapkamers en al - minder dan het oude.

Het 'eenkamerhuis' had een zolder, waarop velen zich slaapruijnte of -kamers hebben gemaakt, het had vaak behoorlijk plaats voor het (vele) natte werk. De inrichting van het woudhuisje en van de tegen de dijk opgebouwde Bildtse arbeidershuizen had in zijn eenvoud een zelfde stijl, die rust gaf. Bij de mei-verhuizingen stond alles gauw weer op zijn plaats: de bedsteden opgemaakt, de hangklok naast de deur, de lappenbank* tussen de ramen, de tafel er voor, links en rechts vaders en moeders 'rieten' (eigenlijk tenen) stoel, een paar visitestoelen tegen het bedschut, kabinet of linnenkast weer in elkaar gezet, de mat op de vloer, het bonte wasdoek over de tafel, en daarover - als alles was opgeruimd — het rood-met-zwarte wollen tafelkleed, erop het theeblad en het altijd brandende lichtje. Het was gezellig en als alles stond en hing was men weer thuis.

Bij de bouw van nieuwe arbeiders-W. en wordt soms vergeten dat het landarbeiders-W.en zijn met eigen eisen, dat men er

bovendien pas thuis zal zijn als de eigen stijl van de bewoning is gevonden. z Spitkeet, Vervening, Volkshuisvesting.

Zie: A. Witteveen, De landelijke Fr. arbeiders-W, in verleden en toekomst (1946).

WONS (Fr.: *Wûns*; ens*-naam). Terpdorp in Wonseradeel W.N.W. van Bolsward, aan de weg naar Makkum (406 inw.). Herv. en geref. kerk, chr. lagere school, veeteelt. Wrsch. de oude rechtplaats van Wonseradeel. Herv. kerk uit 1723. z Weerstal.

Zie: Hepkema Memories, 202; Reg. Leeuw. Cour., 60; Fr. Dagbl. (12, 18.7., 4.8.1956).

WONSERADEEL (Fr.: *Wûnseradiel*). Gem. in het westen, vroeger de eerste grietenij van Westergo.

NAAM. De naam komt van het dorp Wons, waar wrsch. op de Wonser Weerstal* een oude rechtplaats was. Wons heette in de 14de eeuw Woldens en de grietenij Woldenzeradeel. Ook is er sprake van Wyldinghe. Woldens gaat terug op Woldingi, Weldingi, een ens*-naam.

Tot W. behoren de volgende 27 dorpen: Allingawier Arum, Burgwerd, Dedgum, Eksmorra, Ferwoude, Gaast, Greonterp, Hartwerd, Hichtum, Hieslum, Idsegabuizen, Kimsward, Kornwerd, Kornwerder-zand, Lollum, Longerhou, Makkum, Parrega, Piaam, Pingjum, Schettens, Schraard, Surich, Tjerkwerd, Witmarsum en Wons.

WAPEN. 'Zijnde van lazuur, beladen met een lopend hert in natuurlijke kleuren op een groene grond. Het schild gedekt door een gouden kroon'. (→ Grietenijwapens). De gemeente vlag heeft eveneens een blauw fond, waaroverheen een horizontale baan de oorspronkelijke tweedeling van de gem. door de Marne aangeeft.

BEVOLKING. In 1714 telde W. 7483 inw., 1796 6989, 1848 9270 en in 1880 12863 inw. De grootste stijging is dus in de 19de eeuw gekomen. Sederdien schommelt het bevolkingsaantal om de 13000. Op 1.1.1958 12976. Het vertrekoverschot overtreft het geboortensaldo. Tussen 1947-55 zijn 1105 personen geëmigreerd.

TAAL. In 1955 sprak 98 pct. van de schoolkinderen Fries. Makkum heeft een kleine Hollands sprekende groep.

KERKELIJK EN POLITIEK LEVEN. De verdeling naar gezindten was in 1947 als volgt: Ned. herv. 47,3 pct., geref. 27,5, r.k. 9,6, doopsgez. 1,8, geen kerkgenootschap 13,1 pct. Het dorp Greonterp is geheel, Makkum ten dele r.k. De onkerkelijkheid is het grootst in de 'bouwstreek'. De stemmenverdeling bij de kamerverkiezing in 1956 was als volgt: P.v.d.A. 28,4 pct., C.H.U. 27,1, A.R.P. 25,6, K.V.P. 8,7, V.V.D. 6,8, C.P.N. 1,7, overige partijen 1,7 pct. De zetelverdeling in de gemeenteraad werd in 1958 als volgt: C.H.U. 5, A.R.P. 4, P.v.d.A. 3, V.V.D. 2, K.V.P. 1.

GRENZEN EN OPPERVLAKTE. W. wordt begrensd aan de westzijde door het IJselmeer, in het noorden door Barradeel, in het

noordoosten door Franekeradeel en Hennaarderadeel, in het oosten en zuidoosten door Wijmbritseradeel en aan de zuidzijde door Workum; tegen Wymbritseradeel aan ligt Bolsward vrijwel geheel omsloten door grondgebied van W. De opp. van W. bedraagt 15 719 ha, waarvan (1956) 13693 ha agrarische grond. Het overige is meest water (vnl. IJselmeer). Afgezien van Bolsward, dat als een 'schiereiland' in W. binnendringt, heeft de gem. de vorm van een driehoek met als hoeken de zeedijk 2 km Z. van Harlingen, het midden van de westzijde van de Workumerwaard en het wegenknooppunt de Kliuw (2 km O. van Hartwerd). De zijde langs de kust is ca. 19 km, de twee andere zijden zijn elk ca. 15 km in rechte lijn. De grens met Workum loopt door het lage land tussen Workum en Ferwoude en door het vroegere Workumermeer. De grens met Wymbritseradeel loopt langs de noordwestzijde van de Oudegaaster Brekken, tussen Greonterp en Blauwhuis door, om Bolsward heen, naar een punt O. van Bolsward, waar de Marne-Broeredijk als Middelzeedijk naar de Kliuw doorliep. Door de vroegere Middelzee, evenwijdig met de dijk, loopt de grens, tot zij bij de Kliuw afbuigt naar het noordwesten door de Oude-Riedslenk, om voorbij Lollum de Slachtedijk te volgen. Het laatste deel gaat grillig verlopend W. tussen Arum en Achlum door naar de zeedijk N.W. van Kimsward.

HOOGTE BODEM EN AFWATERING. De nullijn loopt in het zuiden dicht langs de zeedijk achter Ferwoude, Gaast, Piaam en Makkum, om dan oostwaarts af te buigen en, zeer grillig, langs Schraard en Longerhou in de richting Bolsward te lopen. In het lage zuidoosten liggen de droogmakerijen Makkumermeer en Parregaastermeer — 2,1 m Workumermeer — 2,7 m en Sensmeer — 2 m. Het 'oude land' ernaast ligt op hoogten tussen 0 en — 1 m. Het vroegere kwelderland N. van de nullijn ligt meest tussen 0,5 en 1 m. De oude slenken liggen lager. De afwatering vindt plaats naar Harlingen via de Harlingervaart, naar Makkum langs Makkumervaart, Grote en Kleine Zijlroede, Melkvaart en Van Panhuyskanaal, door vele kleinere sloten naar o.a. de Oudegaaster Brekken en via de Wimerts of Bolswardervaart naar Nijezijl, waar het water naar zuiden en noorden de hoofduitwateringspunten van de Fr. boezem kan bereiken. Makkum heeft door de aanleg van de Afsluitdijk veel van zijn betekenis verloren doordat de gewenste laagwaterstanden nu ontbreken. De belangrijkste waterschappen zijn: do Arumerpolder, Arumer-Achlumer- en Kimswarderpolders, De Beveiliging, Eemswoude, Eksmorra c.a., Makkumer- en Parregaasterpolders, Pingjum, Ruigelollum, De Weeren en een aantal andere van minder dan 500 ha.

BODEM. Deze bestaat overal uit jonge zeeklei van zeer verschillende kwaliteit. De hogere kleiruggen langs de kust zijn vaak vrij licht; in het daarachter gelegen binnenland, waar via de Middelzee uit het noorden brak water binnenkwam, werd zeer zware klei (knipklei) afgezet. Zandiger ruggen lopen weer hier doorheen. De dikte van de kleilaag is eveneens ongelijk. N.W. van de lijn Makkum-Bolsward is de dikte vaak vele meters, Z. van deze lijn, waar het laaggelegen veenpakket bewaard bleef, is soms slechts een laag van enkele decimeters afgezet. In het noorden ligt onder de klei meestal zeezand. De ondergrond wordt overal gevormd door een op 8 of

10, soms wel op 20 m diepte gelegen pleistocene zandlaag.

BODEMGEBRUIK. In 1956 was 13693 ha cultuurgrond; 16,2 pct. hiervan was bouwland, 83,1 weide en 0,7 tuingrond. Het meeste bouwland ligt in de 'Lytse Bouhoeke' bij de dorpen Kimswerd, Witmarsum, Arum en Pingjum. Tuinbouw is er o.a. te Witmarsum en Arum. Z. van deze lijn Bolsward-Makkum is alles weide. De gemiddelde bedrijfsgrootte is 16,15 ha. De veestapel bestond in 1956 uit 23 964 runderen, 1064 paarden, 7311 schapen, 1534 varkens en 12 780 hoenders.

Door de geringe toeneming of zelfs afnemering van de werkgelegenheid in het agrarische bedrijf trekken velen weg.

BESTAANSMIDDELEN. Industrie is gevestigd in Makkum (belangrijke werf voor kustvaarders en aardewerkindustrie), Witmarsum (zuivel) en Surich (conserven). De visserij (Makkum) neemt in betekenis af, al werd in 1950 nog 3,2 pct. van het inkomen van W. in de visserij verdiend. De handel is geheel gericht op het agrarische bedrijf. Als distributiecentrum fungeert Bolsward, dat met alle dorpen goede verbindingen heeft. Belangrijke wegen zijn: Afsluitdijk-Bolsward-Sneek-Heerenveen, Bolsward-Workum-Koudum-Staveren en Bolsward-Witmarsum-Harlingen. Ondanks deze goede verkeersligging is er wrsch. geen industriële toekomst. Alleen te Makkum is een gunstig 'klimaat' voor industrie aanwezig.

GESCHIEDENIS. Op het rijpe kwelderlandschap woonden ook hier in de terpentijd de mensen op hogere gronden langs de vele slenken en geulen. De stijgende zeespiegel dwong hen de bodem plaatselijk op te hogen tot de terpen ontstonden. Vele vondsten spreken van een bewogen historie. Het geometrisch versierde aardewerk* uit de laatste eeuwen v.C. is gevonden te Witmarsum, Arum, Kimswerd, Hichtum en Idsegabuizen. Terra* sigillata en bronzen voorwerpen uit de eerste eeuwen n.C., de Romeinse tijd, werden gevonden te Kimswerd en Arum en ook te Makkum en Idsegabuizen. Zgn. Angelsaksisch vaatwerk uit de 5de tot en met de 8ste eeuw is aangetroffen te Kimswerd, Arum en Witmarsum. Gouden munten uit deze eeuwen (Romeinse munten of Germaanse imitaties daarvan) stammen uit Arum, Witmarsum, Lollum en Kornwerd. Alle vondsten wijzen op afwisseling van eigen ontwikkelingen en vreemde invloeden. Het agrarische bestaan leverde produkten voor de handel.

In de 10de eeuw begint de bedijking. Vroeg bedijkt is het als een eiland tussen slenken gelegen gebied van Witmarsum-Hartwerd, waarbij in de ringdijk werden opgenomen de terpen van Hemert, Burgwerd en Bolsward. Binnen de dijk kwamen te liggen Hichtum en Schettens. De slenk aan de zuid- en westzijde was de Marneslenk, aan de noordoostkant de oude Ried. N.W. van deze oude kern werd het land van Pingjum bedijkt, gelegen binnen de zgn. Pingjumer Halsband. Oud is ook het tegen de Slachtedijk aangedijkte land van Waaksens en Arum. De zeedijk beschermde het lage land in het zuiden, waar de lage ligging afwatering en

bewoning veel moeilijker maakte. De aanleg van de Hemdijken door Eemswouder-, Arkumer-, Eksmorster-, Schraarder- en Rijperahemmen was bedoeld als extrabeveiliging tegen water uit het zuiden bij doorbraken van de zeedijk en ter bescherming tegen het water van het lage merengebied. Met de afsluiting van de Marneslenk en de indijking van de lage gronden daarlangs was het huidige beeld van W. grotendeels ontstaan. De samenvoeging van de hier genoemde gebieden tot uiteindelijk één grietenij, de organisatie van dijkonderhoud en het in cultuur brengen van het land zijn de voornaamste gebeurtenissen van de latere M.E. In dit verband moeten worden genoemd de kloosters, o.a. dat bij Hartwerd (Oldeklooster of Bloemkamp*), Oegeklooster* (N.O. van Bolsward) en één onder Pingjum. Belangrijk was de ontwikkeling van Bolsward, dat als centrum van de grietenij en van een groot deel van Westergo zich losmaakte uit het omringende land, terwijl het tevens bleef fungeren als zetel van het grietenijbestuur. Het zag evenwel geen kans op de naamgeving van W. invloed uit te oefenen, zoals bijv. Franeker deed in Franekeradeel.

In de twisten tussen Schieringers en Vetkopers spelen edelen en boeren van W. mee. Bekend zijn o.a. de geslachten Aylva, Bonga, Donia, Juwama. Witmarsum met de Aylva-stins was meermalen terrein van de strijd. De 'Bourgondische vrede' leidde een vrij rustige periode in. De organisatie van het dijkwezen werd één van de pijlers voor een voorspoedige agrarische ontwikkeling. Meren werden drooggemaakt, o.a. de Sens- en Atzebuurstermeren (1633). Makkum bloeide als. 'stadje' door handel en industrie.

De 19de-eeuwse geschiedenis is die van de landbouw, met opbloei en crisis. Veeteelt wordt het hoofd bestaansmiddel. Drooggelegd werden na 1878 de Workumer- en Parregaastermeren. Zuivelfabrieken ontstonden in Bolsward en in de dorpen. In 1880 wordt het grietenijhuis verplaatst naar Witmarsum. De aanleg van de Afsluitdijk was belangrijk voor de ontsluiting. Kornwerderzand werd het 27ste dorp van de gem. De Wonsstelling en de Afsluitdijk waren in de meidagen van 1940 sleutelstellingen. Na 1945 zijn belangrijke kwesties: mechanisatie en ontvolking. Concentratie in de zuivelindustrie liet slechts de fabriek te Witmarsum over. In Makkum is de scheepsbouw ontwikkeld tot een werkelijk stuwende industrie. G., C. D.

Zie: Leeuw. Cour. (20 en 22.3.1884; 18.12.1954); Hepkema Memories, 157.

WONSERADEELS ZUIDER ZEEDIJKEN. Zeewerend waterschap (sedert 1894) of contributie (sedert het Groot Arbitrament*, 1533). Vóór de afsluiting der Zuiderzee gehouden tot onderhoud van de Z. helft der zeedijken langs Wonseradeel, nl. van de grens met Workum tot Makkum. Daar het onderhoud van ditzelfde vak als 'meerwering' minder zwaar geacht werd, in 1938

gereorganiseerd, met. verlies van zelfstandigheid. De rechten en verplichtingen van W.Z., haast zijn hele dijk (8242 m) en zijn gebied (127 km²) zijn toen overgegaan op het 'meerwerend' waterschap Westergo's* IJsselmeerdijken. Bedoelde dijk werd in 1719 in gemeenmaking* begrepen, wat het dorpsgeviertje onderhoud beëindigde.

Zie: IJsselmeerdijken.

WONS-STELLING,* Kornwerderzand.

WOODBROOKERSBEWEGING (ook: Barchembeweging). Genoemd naar het Engelse quaker*-centrum Woodbrooke. In 1908 in Nederland begonnen, met gebouwen te Barchem. De W. deed een poging om personen van verschillende richting en afkomst bij elkaar te brengen 'in oprecht verlangen naar God'. De Arbeidersgemeenschap (A.G.) der W., een in 1919 opgerichte onderafdeling, wilde de arbeidersbeweging in religieuze geest dienen. Een leidende figuur was W. Banning*. Deze A.G. stichtte in 1937 te Korteheemmen een conferentieoord (z Bakker, D.). Voor de doorbraak in Frl. heeft Korteheemmen geen betekenis gehad. Het werklozenwerk, de onderwijzers- en jeugdcursussen zijn velen ten zegen geweest. Een Noordelijke Commissie regelt thans het werk. z Religieus Socialisme.

Zie: H. J. Wilzen en A. v. Biemen, Samen op weg (Amsterdam 1953).

WOORDENBOEK. In de loop der jaren zijn reeds vele W.en verschenen die de Oud-, Middel- en Nieuw-fr. woordenschat bevatten.

Voor de studie van het Oudfr. zijn van belang :T. D. Wiarda*, *Altfr. Wörterbuch* (Aurich 1786), K. von Richthofen*, *Altfr. Wörterbuch* (Göttingen 1840), M. de Haan Hettema*, *Idioticon Frisicum* (1874), F. Buitenrust Hettema*, *Bijdragen tot het Oudfr. W.* (Leiden 1888), W. L. v. Heiten*, *Zur lexicologie des altwestfriesischen* (Amsterdam 1896), idem, *Zur lexicologie des altostfriesischen* (Amsterdam 1907), F. Holthausen*, *Altfr. Wörterbuch* (Heidelberg 1925), G. A. Nauta*, *Oudfr. Woordenlijst* (Haarlem 1926) en talrijke woordenlijsten op afzonderlijke tekstuitgaven.

Voor het Middelfr. is de voornaamste hulpbron het W. van E. Epkema* op Gysbert Japicx (1824), terwijl de meeste deeltjes uit de Magnusrige woordenlijsten bevatten. Voor het Nieuwfr. komen in aanmerking het W. van W. Dijkstra* (1900-11; het 4de deel, 1898, bevat de naamlijst van Joh. Winkler*) en het tweedelige *Fr. Wurd-boek* (I. Fr.-Nederlands, 1956, II. Nederlands-Fr., 1952), terwijl een groot Fr. W. in voorbereiding is.

WOPKE, Grote,* Vries, W. H. de.

WOPKENS, Thomas, theoloog (?-Harlingen ca. 1760). Doopsgez. predikant te Harlingen (1729-46). Was ook een bekwaam classicus.

Zie: N.B.W. X, 1236-1237.

WORKUM (Fr.: *Warkum*). Gem. en stad in Westergo, aan de weg Bolsward-Staveren en de spoorlijn Lwd.-Staveren. Vroeger de achtste stad in

rang, ligt 3 km O. van het IJsselmeer, aan de vaarweg daarheen van het Hegermeer uit.

NAAM. Oude (14de-eeuwse) vormen zijn: Waldrichem, Wolderkum, Waldrinchem e.d. Deze naam. wordt afgeleid van Waldrikheem (van persoonsnaam Waldriksterk in macht), een um*-naam. Reeds in de 13de eeuw komt ook de samentrekking Waerkum en W. voor.

GEMEENTEWAPEN. Een schild in de lengte doorsneden, de rechterhelft van goud, beladen met een halve zwarte arend, en de linkerhelft zwart, beladen met drie gouden leliën geplaatst twee en een. Het schild gedekt met een gouden kroon. → Stadswapens.

BEVOLKING. Van 2807 inw. in 1714 nam de bevolking geleidelijk toe tot 4150 inw. in 1880. Een lichte teruggang volgt tot 3813 in 1940. pp 1.1.1958 telde W. 3982 inw. Het vertrek naar binnen- en buitenland is aanzienlijk.

TAAL. In 1955 sprak 95 pct. van de schoolkinderen Fries (Zuidhoeks dialect).

KERKELIJK EN POLITIEK LEVEN. De samenstelling naar gezindten was 1.1.1957 als volgt: Ned. herv. 46,8 pct., r.k. 23,5, geref. 17,5, doopsgez. 2,9, baptist 1,6, overigen 0,8, geen kerkgenootschap 6,9 pct. In W. staan herv., geref., r.k., baptisten- en doopsgez. kerken. In Heidenschap nog een geref. kerk. De stemmenverdeling bij de kamerverkiezing in 1956 was: C.H.U. 29,4 pct., P.v.d.A. 24, K.V.P. 23,1, A.R.P. 18,7, V.V.D. 3,7, C.P.N. 0,4, overige partijen 0,7 pct. Zetelverdeling gemeenteraad (1958): 4 C.H.U., 3 K.V.P., 2 P.v.d.A., 2 A.R.P.

ONDERWIJS W. heeft in de stad twee r.k., twee prot. scholen, een openb. lagere school, een prot. chr. ulo-school en een chr. lagere landbouwschool. In Heidenschap (Brandeburen) nog een prot. chr. lagere school.

GRENZEN EN OPPERVLAKTE. W. wordt aan de westzijde begrensd door het IJsselmeer, aan de zuidwestkant door Hindeloopen, aan zuid- en zuidoostzijde door Hemelum Oldeferd, aan noordoost- en noordzijde door Wymbritseradeel en Wonseradeel. De gem. heeft een driehoekige vorm met hoeken bij Hindeloopen, de Grote Gaastmeer en in de W.er Waard. Sloten, dijkjes en wateren (Zandmeer, Vliet en voormalige W.er-meer) vormen de grenzen. Opp. 3306 ha, waarvan in 1956 2922 ha agrarisch. Bebouwd zijn ca. 40 ha, het overige gedeelte is meest water. → Hemelum Oldeferd. **STAD EN LAND**. De stad bestaat uit een ca. 2 km lange straat met een paar korte zijstraatjes en stegen; een bewoonde zijweg loopt naar het station. Een verbreding van de hoofdstraat tot een plein met herv. kerk en Waag vormt het centrum. Het land (vroeger de Klokslag* genoemd) omvat het W.er Nieuwland (bedijkt 1621; opp. 442 ha), het Heidenschap (382 inw.), een waterrijk gebied tussen de stad en de Fluessen, deels onder Hemelum Oldeferd met de woonkern Brandeburen op de grens, de W.er-meerpolder ten dele (1878) en het door peilverlaging na het maken van de Afsluitdijk drooggevallen en omdijkte gebied van de W.er Waard (Z. deel groot 310 ha). Verder het 'oude polderland' rond de stad.

BODEM. Op 5 à 10 m diepte ligt pleistoceen zand. Hierop rust een veenpakket, dat door kleilaagjes wordt onderbroken en overdekt. Het kleidek is van enkele meters in het westen tot enkele decimeters dik in Heidenschap. *W.er* Nieuwland en *W.er* Waard bestaan grotendeels uit jong zeezand en zavelgronden.

HOOGTE VAN DE BODEM EN AFWATERING. Het grootste deel van *W.* ligt tussen + 0,5 m (achter de 'zee'-dijk) en — 1 m (Heidenschap). Het Nieuwland ligt — 0,5 m, de *W.er*-meerpolder — 2,7 m en de Waard ca. N.A.P. Voor de afwatering dienen o.a. Lange en Korte Vliet, Dijkvaart, Dolte en Harsa (Horsa), die verbonden zijn met de meren, de *Fr.* Boezem. De sluis bij *W.* betekent na de afsluiting van de Zuiderzee niet veel meer voor de afwatering; de gunstige laagwaterstanden ontbreken nu immers.

BESTAANSMIDDELEN. Veeteelt is hoofdzaak. Op 156 bedrijven van gemiddeld 18,6 ha werken ca. 450 personen; het aantal runderen bedroeg 1956 2922, naast 1789 schapen, 996 varkens en 8392 hoenders. Dit laatste getal is hoog voor *Z.W.-Frl.* De industrie omvat een grote zuivelfabriek, een grasdrogerij en aardewerkbedrijven, die o.a. sieraardewerk maken. In industrie en ambacht werken ca. 550 personen. Naast kleinhandel bezit *W.*, ook enige groothandel van verzorgende aard.

GESCHIEDENIS. De aanwezigheid van een zeer oud 'West-*W.*' is legendarisch, hoewel niet onmogelijk. In de 14de eeuw is *W.* een stadje aan de uitwatering en vaarweg Vliet-Wymerts. De noordpunt van de gem. ligt nog in het terpengebied, het lage veenland *Z.O.* van de stad zal wel tot in de late *M.E.* schaars bewoond zijn geweest. Evenals Staveren en Hindeloopen ontwikkelde *W.* een aanzienlijke Oostzeehandelen was het welvarend. In de 15de eeuw worden munten geslagen. In de strijd tussen Schieringers en Vetkopers speelt *W.* een grote rol. Als invalspoort voor de Hollanders en als roofterst deed het van zich spreken. Bekend zijn o.a. plundering door de Zwarte* Hoop in 1514-15 en de door Grote* Pier van *W.* uit ondernomen zeeoorlog. De hoge toren van *W.* speelt hierin een rol. *W.* was geen versterkte stad; het was wel omgeven door grachten (Diepe en Droge Dolte). De rust onder de Bourgondiërs en later onder de Republiek bevorderde de welvaart van het platteland. Ontwatering en ontginning vonden plaats. In Heidenschap lag voor de reformatie het voor 1535 verdwenen Sint-Ursulaklooster van kartuizers (nu hier nog Ursulapoel). In de stad was een klooster Mariënakker (tertiarissen of grauwe begijnen), vermeld 1457, na 1579 opgeheven. Ook een gasthuis van begijnen wordt vermeld (1520). De zee- en binnenvisserij bloeiden. Palingvangst en -handel gaven *W.* (evenals Gaastmeer en Heeg) een belangrijke bestaansbron; tot 1914 voeren de palingaken naar de speciale ligplaats in Londen.

Het verzanden van het Zool, de vaargeul van *W.*, was aanleiding tot bedijking van het Nieuwland (1621). Het beoogde doel werd niet bereikt, maar de handel en scheepvaart bleven tot de Franse tijd van betekenis. Trekvaart en -weg naar Bolsward werden in de 17de eeuw aangelegd. Industrie (aardewerk en kalkbranderij) is belangrijk: kerk, raadhuis en Waag getuigen van 17de- en 18de-eeuwse bloei.

Na 1850 valt de nadruk steeds meer op het agrarische bedrijf; de droogmaking van de *W.er*-meer en de bedijking van de Waard (door de stad zelf) geven nieuwe ruimte. De toekomst zal in sterke mate afhangen van eventuele industrialisatie in de Zuidwesthoek.

MONUMENTEN EN OUDHEDEN. De herv. (Sint-Gertrudis) kerk (→ Bouwkunst) is een groot 16de-eeuws bouwwerk bestaande uit hoofd- en zijschepen met dwarspand. Het interieur is 17de-, 18de-eeuws. Preekstoel (1718), orgel (oorspr. 1697), regeringsbanken, en een zestal gildebaren*, o.a. grootschippersbaar uit 1806 (kerkrestauratie voltooid in 1951). De vrijstaande toren heeft op twee vierkante geledingen een piramide met achtkantige houten koepel en peervormige bekroning. Eenvoudige doopsgez. kerk (1694). Het stadhuis heeft een 15de- en een 17de-eeuws deel met in 1725 gebouwde gevel. Interieur 18de-eeuws (gerestaureerd in 1952). De Waag (1650, gerestaureerd in 1923) heeft dakvensters met trapgeveltjes; luifel op houten kolommen. Langs het gedempte hoofdgrachtje (Wimerts) staan nog enkele tientallen 17de-eeuwse trap- en 18de-eeuwse hals gevels. Het voormalige weeshuis (Noord A91) is nu oudheidkamer. G., C. D.

Zie: T. H. Siemelink, *Gesch. van de stad W.* (1903); *Vr. F.* XXVI (1941), 131-148; *Reg. Leeuw. Cour.*, 60; *Repert.*, 218; *Pompebl.* (195°).

WORKUMERHEK. Staket *N.W.* van Workum op de scheiding van de dijk (nu IJselmeerdijk) der vroegere contributie Wonseradeel Zuider Zeedijken en de Workumerdijk. Het hek op de weg op de binnenberm is door een rooster vervangen.

WORKUMERMEER. Voormalig meer *N.O.* van Workum, met de aangrenzende Grote en Kleine Kolk drooggemaakt 1876-79 (z. Makkumermeer). Laagste punt ca. 2,7 m — *N.A.P.*

Een der aan de concessie (1874) verbonden voorwaarden was, de Indijk met de Workumer-Bolswarder-Trekvaart in verbinding te brengen. Stoomgemaal gesticht in Noordoosthoek, vernieuwd in 1902, geëlektrificeerd in 1930. In het westen lag het eilandje Breewar (*Fr.*: *Bréwer*), nu een hoge kop in de meerpolder. Na de droogmaking is de vervening der drooggelegde gronden aangevat; nu bijna voltooid. Sinds 1918 is de *W.*-polder deel van het waterschap de Beveiliging.

WORKUMER NIEUWLAND. Gebied, door de aanleg van een afsluiting (Zoolsdijk, Nieuwlanderdijk) buiten de oude S-vormige zeedijk in 1624 tot stand gekomen (ca. 420 ha). Workum droeg hierin aanzienlijk bij, ook ter verbetering van de vaart naar zijn haven.

Vergunning tot inpoldering of octrooi, is in 1557 door Filips II aan Willem Jansz., burgemeester van Enkhuizen, verleend (deze had 1556 Karel V en de landvoogdes Maria per schip naar Spanje gebracht). Later verkocht Willem Jansz. zijn rechten aan Workum. De polder is ruitvormig, omdat men de polderdijk niet haaks op de gevaarlijkste, meest heersende, wind wou aanleggen. Afspraken met dijkgenoten van de oude dijk, georganiseerd in contributies Wymbritseradeels c.a. Contributie Zeedijken en Hemelumer Oldephaert c.a. Zeedijken, werden doorkruist door een nader bedijkingsplan, doch men is ze nagekomen. Ten laste van de polder bleven 2 van de 3,9 km zeewering en 5,7 km oude dijk, totdat één en ander in 1938 overgenomen is door Westergo's IJsselmeerdijken; daarvan is het W.N. het tweede gebied. Het W.N. is thans een boezemwaterschap, in 1938 in werking getreden ter verzorging van het binnenwater in het gebied van de 1938 opgeheven polder 'Het W.N.'.

WORP van Thabor, z Thabor, Worp van.

WORSTDIJK. Oude binnendijk op de Overijsels-Fr. grens, van Schoterzijl zuidwaarts tot de Zuiderzeedijk. De W. (met de Oude Lindedijk) beschermde Frl. bij doorbraak der Overijsselse dijken. De Statendijk*, aangelegd 1702, nam deze taak over.

WOU, Geert (Gerrit) van. Klokkengieter van Kampen. Werkte samen met zijn stiefzoon Johannes Schonenborch (van 1511-25). Overleden in 1527. Een der grootste klokkengieters van alle tijden, van wie meer dan 120 klokken bekend zijn. Zijn zoon Gert v. W. volgde hem op en werkte van 1528-42 met Johan ter Steghe. Van hen zijn 35 Fr. klokken bekend (1477-1.548).

WOUDA, Dirk Frederik, ingenieur (Noordhorn 5.4. 1880-). Na studie aan de Polytechnische School te Delft, ingenieur bij het waterschap De Regge, daarna ingenieur en hoofdingenieur van de Prov. Waterstaat van Frl., in welke functie hij de bouw van het stoomgemaal bij de Teroelsterhoek W. van Lemmer leidde.

Wrk.: Over de afwatering van Frl. en hare geschiedenis (1951).

Woudagemaal, ir. D. F. Stoomgemaal, gesticht 1920, ter bemaling van Frl.s boezem*. Het gemaal kan 4000 m³ water per minuut verzetten. Het is ca. 75 dagen per jaar in bedrijf en heet naar de ontwerper.

WOUDBOER. Het verschil tussen bouw*-, greid*- en woudboer is in de laatste jaren aanzienlijk kleiner geworden, vooral door het gebruik van kunstmest. Voor de vroegere typering vergelijk men S. Kloosterman*, *De Hoara's fan Hastings* (1921). z Standen, Volkskarakter, Wouden.

WOUDDIJK, a. Vak van de vroegere zeedijk langs de zuidkant van het Dokkumer-Grootdiep van Ter Luine tot Westerburen. Vóór de aanleg van Dokkumer Nieuwe Zijlen in 1729, waardoor de dijk Slaperdijk* werd, kwam het onderhoud ten laste van het dijkgerecht van Kollumerland. De W. is nog vrijwel intact; op de kruin ligt een verharde weg. b.

Vak van de vroegere Zuiderzeedijk, in onderhoud bij de contributie Zeven* Grietenijen en Stad Sloten (de Zevenwouden).

WOUDE, Gosse van der, leraar (Jislum 26.10.1917-). Werkzaam bij het chr. lager onderwijs te Beetgumermolen, Hantumhuizen en Buitenpost. Gaf Fr. les aan geref. gymnasium te Lwd., nu leraar Fr. en Nederlands aan chr. lyceum te Dokkum en chr. kweekschool te Drachten. Redacteur van 'De Pompeblêdden*'. Verzorgde met Kr. Boelens* de opnamen voor een dialectatlas. Opleider Fr. Akte en Fr. M.O.-A.

Wrk.: Dialectatlas van Frl., nr. 15 van de reeks Ned. Dialectatlassen onder redactie van E. Blankaert en W. Pee (Antwerpen 1955).

WOUDEN, De (Fr.: *De Walden*). Algemeen. Het deel van Frl. van Dokkum naar het zuiden wordt de W. genoemd. Voor de meeste plaatsen moet men denken aan laag geboomte, akkermaalshout, of zelfs alleen, aan boomwallen om akkers en weiden (*smuk skaedzjend beamtegrien*, het groen van bomen, dat een prettige schaduw geeft (H. Sytstra, *Wlddsang*)). → Compendium, Het landschap van Friesland. De W. worden onderverdeeld in o.a. Dokkumer W., Tryn*-W., Ige*-W. (ook: Noordwolde), Lage* W., Ting*-W., Rijper*-W. Het Z.O. deel van Frl. heet *Zeven*-W.* (in de loop der tijden variërend). Ook uit vele dorpsnamen blijkt de (vroegere) aanwezigheid van enigerlei vorm van bos: Veen-W., Oranjewoud Kortwolde; buiten het zand bijv. Zwarte Woude. z Woudnamen; zie Compendium: Hoe de Friezen heten en waar zij wonen.

Landbouw. Als landbouwgebied waren de W. vanouds gekenmerkt door gemengd bedrijf (z Bedrijfsvorm), met het accent op akkerbouw: een boer werd getaxeerd naar zijn opp. bouwland, niet naar zijn veestapel. Veehouderij (koeien en heideschappen*, z Schaap) was een wezenlijk element in de woudboerderij om de mestwinning* voor het bouwland. Maar de hoge vervening* heeft de heide beperkt en dalgrond opgeleverd. Dit maakte de veehouderij belangrijker; terpaarde* en kunstmest, en inpoldering van de door lage vervening vergraven mieden* bevorderen deze verschuiving. De landbouw (haast overal sterk afgenomen) staat nu in dienst van de veeteelt: men verbouwt veevoer. Zo is het bedrijfstype in de W. veel gaan lijken op dat in de Greidhoek*. In de W. is echter het kleine bedrijf veel sterker vertegenwoordigd, en berust op niet zo gezonde basis als in de Bouwhoek. z Gardeniers.

Woudenonderzoek. Door het hoge werkloosheidspercentage (z Arbeidersdorpen, Heidedorpen), de daartegen gepropageerde industrialisatie* en de andersoortige moeilijkheden die deze weer meebrengt, zijn de W. met recht probleemgebied* te noemen. Van verschillende zijden tracht men, allereerst door studie en dan door

allerlei activiteit, de snelle veranderingen op te vangen. Toegepast wetenschappelijk onderzoek (gericht op velerlei planning) geschiedt o.m. door het E.T.I.F.*, het Katholiek* Sociaal Kerkelijk Instituut, het Landbouweconomisch Instituut, de Stichting* Frl. voor Maatschappelijk Werk. Diverse structuurrapporten en adviezen zagen reeds het licht. Zuiver wetenschappelijk onderzoek (inventariserend en goeddeels historisch) verricht de Fr. Akademy*, onder de reeds verouderde aanduiding 'Plan-Wâlden', met behulp van o.a. universiteiten en hogescholen en van vele sneupers*. Aan de orde zijn: landschapsvorming, biologie, vroege groepsvorming, sociaal-economische geschiedenis, ontwikkeling van het geestelijk leven, volkskarakter*, dialect* enz.

Klei en zand. Voor de mensen van de klei vormden de bosrijke zandstreken - waar men de horizon heel vaak niet ziet — heel lang een vreemde, wat geheimzinnige wereld waar men een eigen taal sprak (Woudfries) en eigen gebruiken had. J. H. Halbertsma* meende zelfs dat allerlei voorstellingen van geboorte en dood zo met de W. samenhangen: *hja moat nei de Wâlden, in Wâldreis dwaen* (zij moet bevallen); *wâldierde* (eerste ontlasting); Fr. kinderen geloven volgens hem dat moeder naar de W. reist, waar 'hopende kinderen haar uit de takken der bomen toeroepen: neem mij eerst!', totdat zij kiest. Terwijl het kindje haar in de armen springt, trapt moeder in een spijker. Misschien is in het neerzien op de *Wâldtsjers* ook iets van verweer tegen dit 'andere'? *Gjin snoader guod as minsken en dêroan de Wâldtsjers* (Niets snuggerder - en wonderlijker! - dan mensen en vervolgens(!) de Woudlui). Scheldnamen: *wâldpyk* (pytt, kuiken), *wâldsompe* (eigenlijk: een drijftil). Het voorvoegsel *wâld* duidde op achterlijk, minderwaardig, armoedig: *waldkou*, *wâldstoel*, *waldweintsje* (wagentje), z Woudboer.

Volkskunde. Over de volkskunde van de W. is vrij veel bekend. In de 19de eeuw verzamelden H. G. v. d. Veen*, Tsj. G. v. d. Meulen* e.a. vooral gegevens over volksgeloof en volkslied. De artsen Greidanus en Van der Kooi stelden volksgeneeskundig materiaal te boek. In de laatste vijfentwintig jaar hebben A. A. Jaarsma* (o.a. sprookjes) en S. J. v. d. Molen* (o.a. volksgeloof en -gebruiken) heel wat genoteerd. In de W. blijkt veel bewaard te zijn, dat elders lang verdwenen is. De invloed van volkskarakter* en isolement in dezen is niet onderzocht.

Zie: Hepkema Memories, 85, 87; Winkler, Naamlijst, 422; Leeuw. Cour. (14.1.1933); Fr. Plaknammen II, 97-136; Fr. Koerier (5.8. 1952); Repert-, 218-219; Moerman, 274-275; S. J. v. d. Molen, Sykljocht op de Walden (1953); Tariëding en Oerliz, Waldrige nrs. (1956); Leeuw. Cour. (18.1.195 8); J. Hofer, Proeve vaneen typologie van de jeugd... in de Fr. Wouden (diss., Amsterdam 1958).

WOUDFRIES. De benaming voor het in de O. helft van Frl. gesproken dialect*, z Dialectgeografie.

WOUDNAMEN. Bij de vele namen op woud, die Frl. telt, moet gedacht worden aan laag hout op veengrond, akkermaalshout, en niet aan hoog opgaand bos. Als in de Lage* Midden van *wâldeftich* (woudachtig) gesproken wordt, is dat iets anders dan *bosk-eflich* (bosachtig) (z Heide, Kreil). Het gebied der W. is vroeger groter geweest dan de begroeiing van thans uitwijst. Ook op de klei komen W. voor. z Wouden; zie Compendium: Hoe de Friezen heten en waar zij wonen.

Zie: Fr. Plaknammen II, 97-106; Moerman, 274-275.

WOUDREIS, z Kinderboom, Poppetien, Wouden.

WOUDSEND (Fr.: *Wâldsein*, eind van het woud; z Wouden). Komdorp in Wymbritseradeel, Z.Z.W. van Sneek, op het kruispunt van Ee, Noorder Ee, Rakken en Welle (1057 inw.). Herv., geref., doopsgez. en r.k. kerk. Openb. en chr. lagere school. Veeteelt; zuivelfabriek. Verzekeringsbedrijf met landelijke betekenis. Watersport en handel. Van de 18de-eeuwse bloeiperiode, toen scheepsbouw en houtverwerking belangrijk waren, getuigen nog enkele grote huizen met o.a. halsgevels. Gerestaureerde korenmolen.

Ca. 1337 werd hier een klooster van karmelieten* gesticht (H. Maria en Michaël), onder incorporatie* van de parochiekerk. Het klooster bleef klein, raakte na de kloosterhervorming* van 1479 door oorlog, armoede en verloop van paters in zwaar verval, maar rekte na het verbod van de r.k. eredienst zijn bestaan nog tot 1593- In de winter van 1564-65 woonden in de Karmel A.B. Bruynsma* en enige andere jezuïeten*.

Zie: Hepkema Memories, 244; Reg. Leeuw. Cour., 60; Repert., 219; Algra, De Historie III, 280-298; Leeuw. Cour. (3.5.1958).

WOUDSEND c.a. Boezemwaterschap* in Gaasterland, Hemelumer Oldeferd en Wymbritseradeel (2750 ha). Opgericht in 1916. Ook de Veenpolder* Grote Noordwolder* Polder is toen onder het algemeen reglement der boezemwaterschappen gebracht en beide waterschappen zijn opgenomen in het overkoepelend waterschap 'De Drie Gemeenten', dat de gemeenschappelijke bemaling zou verzorgen. Hiervan is echter niets gekomen. 'De Drie Gemeenten' werd 1920 opgeheven. W. moet nu zelf voor zijn bemaling zorgen.

WOUDSTRA, Geesje Mink-, hardrijdster op de schaats (Langweer 24.4.1911-). Won in de winter van 1928-29 meer dan f 2000 aan geld en vele medailles en kunstvoorwerpen. Ook later nog vaak in de baan.

Zie: D. M. v. d. Woude, Vrouwen in de hardrijdersbaan (Assen 1948).

WOUDVAART. Naam van prov. vaarwater van Sneek naar de Witte Brekken (diep 1,7 m) en van het vaartje van Dokkum naar Rinsumageest.

WOUTERSWOUDE (Fr.: *Walterswâld*; samengesteld met mansnaam Wouter). Dorp in de Dokkumer Wouden (964 inw., tegen 197 in 1744), in gem. Dantumadeel. Herv. kerk en twee geref. kerken. Twee chr. scholen; gem. werkplaats voor mindervaliden.

Zie: Hepkema Memories, 353.

WRINGE. Landhek met traditionele vorm, vaak primitief gemaakt met staart (tegenwicht), dat op een der dampalen steunt en daarom draaiend geopend en gesloten kan worden. Thans vnl. in de Wouden*.

WUBBENA, Johannes, filosoof (Leer, Oostfrl., ?-Franeker 31.8.1681). Lector (1664) en hoogl. (1665) te Franeker, ook inspecteur van de Burse* (1666-68). Had grote moeilijkheden met zijn collega's, niet zozeer om zijn enigszins cartesische opvattingen als wel om zijn ergerlijk leven. Op 31.8.1678 geschorst, z Bekker, B.

Zie: Galama, Wijsg. Onderwijs, 105-107.

WUITE. Doopsgez. familie, eerst te Giethoorn, waarvan in het begin van de 19de eeuw sommigen naar Tjalleberd en Luinjeberd trokken als verveners. Deze familie heeft drie doopsgez. predikanten opgeleverd, nl. Jan (Jac. zn.) (Tjalleberd 2.5.1874-Haarlem 5.7.1931), predikant te Stadskanaal (1898), Drachten (1904), Leiden (1912), Bovenknijpe (1925-30); Geert (Jansz.) (Tjalleberd 16.1.1874-Den Haag 21.2.1940), predikant te Staveren (1899), Arnhem (1902), Den Haag (1910-39); en diens zoon Jan Johan Gerard (geboren Staveren 1900-), predikant te Veendam (1927), Zaandarn-Oost (1932) en Utrecht (sinds 1934). —, Jzn., Jan (Tjalleberd 8.3.1877—Den Haag 26.10.1946). Vervener, boer, voorzitter Fr. Mij. van Landbouw (1919-31), lid Prov. Staten, burgemeester van Smallingerland (1930).

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landb. II, 500.

WULEMARUS. Een der 'sapientes' (rechtskenners), die toevoegsels gemaakt hebben op de Lex* Frisionum.

WULFRAM. Frankische zendeling, gestorven voor 704. Volgens de legende moet hij Redbad* bijna hebben gedoopt. W. was bisschop van Sens. Wat hij in het gebied van Willibrord* deed, wordt niet duidelijk.

Zie: Repert., 268.

WULP (Fr.: *wylp*). Vrij gewone broedvogel, ook op de eilanden, niet op de klei. Doortrekker, vaak aan de Waddenkust. Enkele overwinteren. In de trektijd hoort men 's nachts vaak de weemoedige roep.

WUMKES, Geert Aeilco, theoloog (Joure 4.9.1869-Huizum 7.5.1954). Predikant te Hoorn op Terschelling (1894-98), Sneek (1906-24). Bibliothecaris der Prov. Bibliotheek* van Frl. (1924-40). Richtte het Kristlik* Fr. Selskip mee op (1908), was redacteur van 'Yn* ús eigen tael' (1909-

19). Preekte in het Fr. (z Preek, Friese), vertaalde het O.T. en het N.T. (z Bij belvertaling). Voorzitter van de Prov.* Fr. Onderwijsraad (1927).

Schreef vele boeken, brochures en artikelen. De voornaamste boeken zijn: *It Fr. Réveil yn portretten* (1911, ²1938); *Bodderyn de Fr. striid* (1926); *Stads- en Dorpskroniek van Frl.* (2 dln., 1930, '34); *Paden fen Fryslân I-IV* (1932-43). W. was een der voormannen van het Kr. Fr. Selskip en een vurig strijder voor de idealen der Fr. beweging. Zijn grote verdienste is, dat hij op vele kwesties heeft gewezen en velen heeft geënthousiasmeerd, ook tot wetenschappelijk werk. Zijn eigen werk heeft onder een zekere haast geleden. Bij zijn 80ste verjaardag verscheen een *Earebondel* (1950). → Geschiedschrijvers.

Zie: Nei sawntich jier (autobiografie, 1949; met bibl.); Repert., 288; Reg. Leeuw. Cour., 25, 42; B. XVI (1954), 233-239.

WURGEDIJK. Weg, evenwijdig aan het vroegere vaarwater de Wurde, in het Stiensers Oudland tussen Stiens en de boerderij It Stienhûs, aan de Dokkumer Ee.

Zie: Fr. Húsfreon (1851), 29.

WURKFORBÂNNEN (Werkverbanden). De Fr. Akademy* heeft een groot aantal W. opgericht op allerlei terrein. In de W. werken gestudeerde specialisten en sneupers* samen. De studie van de W. is op Frl. en Fr. belangen gericht. De resultaten komen in jaarboeken en -boekjes of. in het tijdschrift van de Fr. Akademy, 'It Beaken*'.
Zie: De iepening fen de Fr. Akademy (Assen 1938), 76-87; Ut 'e smidte fan de Fr. Akademy (sedert 1949).

WYBE ADAM, ingenieur-molenbouwer (Harlingen vóór 1590-Dantzig na 1644). Reeds 1623 te Dantzig ('Adam der Mühlenbauer'); werkte ook te Warschau en Elbing. Legde in 1644 te Dantzig een kabelluchtbaan aan.

Zie: N.B.W. VI, 8-9.

WYBE JANSZ. Burger uit Staveren, kreeg in 1634 van de Fr. Staten octrooi voor een rederij ter Groenlands*- en Straat-Davisvisserij. Richtte op Spitsbergen de Harlinger traankokerij mee op. Gaf zijn naam aan het W.J.-water tussen W.-Spitsbergen en Barentsz- en Edge-eilanden.

Zie: N.B.W. II, 632.

WYBENGA, Albert Jans, ambtenaar Gemeentewerken (Wartena 7.8.1887—Wolvega 5.1.1954). Sedert 1931 te Wolvega. Schreef volkspoëzie (*Maitiidsgrien*, 1911), gedichten, kritieken en artikelen in tijdschriften; postuum de roman *De striid om Keulen* (1956).

Zie: Tsj. (1957), 17-26; J. Wybenga, inleiding *De striid om Keulen*.

WYBENGA, Anders Minnes, gardenier-dichter (Nij-wier 25.10.1881—Ooster Nijkerk 9.4.1948). Een der oprichters van het Kristlik* Fr. Selskip (1908); berijmde de psalmbundel (1923). z Psalmberijming.

Wrk.: Loddespitten (1911); Foar de fust wei (1914); Libbensgong (1936); It soenhús (1937); Ropta, syn mounle en skiednis (1937); (met J. de Haan) In samling Fr. sizwizen (1939);

Stoarm oer Fryslân (z.j.); Ut 'e patriottetiid (z.j.); Ljocht oer it fjild (1950).

Zie: Repert., 168, 288; Leeuw. Cour. (11.9.1948); inleiding Ljocht oer it fjild (1950).

WYBENGA, Jan, leraar (Wartena 17.9.1917-). Zoon van Albert J.W.; hoofdonderwijzer te Sint-Anna Parochie en Wommels; onderwijzer uloschool Franeker, sedert 1956 en '57 leraar rijkskweekschool Groningen en Lwd. Redacteur 'De Tsjerne*' (1953-55); schreef verhalen, kritieken, gedichten (*Amoeben*, 1954). Zijn werk behoort deels tot de 'experimentele' richting.

Zie: Tsj. (1954), 72-77.

WYBENGA, Pieter, journalist (Wirdum 12.2.1912-). Maakte studie van het decentralisatieprobleem en van de Fr. archeologie. Redacteur 'Fr. Dagblad.' Leraar chr. lyceum te Dokkum.

Wrk.: Kort overzicht van het verzet in Frl. (1945); Decentralisatie, een recht en een noodzakelijkheid (1948); (met S. D. Feenstra) Bedrijfsleer van de Middenstand (Groningen (¹²1957)).

Zie: Repert., 168.

WYBENGA, Sybrand, jurist (Franeker 18.6.1804-Harlingen 9.9.1886). Was van 1855-86 lid Tweede Kamer, eerst conservatief, later liberaal.

Zie: N.B.W. V, 1149.

WYBE SJOERDS. Evenals zijn broer Pieter watergeus uit Workum. Week in 1567 naar Oostfrl. uit. Meer vrijbouter dan vrijheidsstrijder. Sonoy liet hem 12.7.1572 te Medemblik ophangen.

Zie: N.B.W. IX, 1036.

WYBE WYBRANDTS (Wybrandi), uurwerkmaker, in 1601 burger te Lwd., komend van Sneek. Ook doopsgez. vermaner.

Wrk.: horloges in Museum Willet-Holthuysen, Amsterdam (ca. 1600).

Zie: Ottema, Gesch. Uurwerkmakersk., 12-14.

WYBINGA, Martinus, jurist (Harlingen ca. 1591—Franeker 18.5.1646). Advocaat aan het Hof en rector van de Latijnse school in Harlingen (1616), hoogl. in de rechten te Franeker (1632).

Zie: Boeles I, 2de dl., 140-142.

WYBRANDI. Doopsgez. geslacht van zakenlieden en landbouwers, van gelijke oorsprong als het predikantengeslacht Van der Ploeg*. Takken noemen zich Blok W. en Tigler W.

Zie: Geneal. Jierb. (1951), 16.

—, **Sjoukje Dirks Tigler**, zangeres (Lwd. 21.8.1872—Den Haag 23.10.1957). Gaf jarenlang te Lwd. zanglessen.

WYBRANDS, Aemilius Willem, kerkhistoricus (Amsterdam 1.10.1838-Leiden 22.9.1886). Doopsgez. predikant, kenner van het kerkelijk leven in de M.E., met grote aandacht voor de details. Gaf o.a. uit: *Gesta Abbatum orti Sancte Marie*, *Gedenkschriften van de abdij Mariëngaarde* (1879); *De abdij Bloemhof te Wittewierum* (Amsterdam

1883).

Zie: N.B.W. IV, 1486-1487.

WYBRANT JANSZ (van Hartwerd). 16de-eeuws martelaar, wrsch. de eerste die in Frl. zijn ongelooft, waartoe hij uit rationalistische overwegingen was gekomen, met de dood heeft moeten betalen (1530).

Zie: Ned. Arch. v. Kerkgesch. (1916), 202-205.

WYBREN, ook: **WYBRANT Lolkjes** (Van Wieren) (Osingahuizen 2.3.1725-IJlst 8.10.1801). Een dwerg, sa *lang as in Dimterkoeke* (zo lang als een Deventerkoek). Liet zich op kermissen bekijken, terwijl zijn vrouw hem op de arm had. Zijn stem was opvallend zwaar. Stond bekend als *lytse W.* (kleine W.).

WYCKEL, z Wikel.

WYCKEL, Van. Geslacht waarvan in de 16de tot 18de eeuw vele leden raadsheer, grietman, officier waren.

Zie: Stb. I, 409; II, 284.

WIJD (Fr.: *Wiid*). Veel voorkomende naam van een plaatselijke verwijding in vaarwater of rivier, zo bijv. het Berlikumer W., het 'Wide' in de Linde.

Zie: Joh. Winkler, Fr. Naamlijst, 440; Schönfeld, Waternamen, 267-268.

WIJDE KRITE, z Boornbergumer petten, Krite.

WY FRIEZEN KNIBBELJE ALLINNE FOAR GOD (Wij Friezen knielen alleen voor God). Spreuk der Stanfriezen*, ten onrechte toegeschreven aan G. v. Burmania*.

WIJK (Fr.: *Wyk*). Van het hoofdkanaal uitgaande kleinere vaart, die in het hoogveen werd gegraven en waarlangs de turf werd afgevoerd.

Na de vervening* was de W. voor de op de ontgonnen dalgrond wonende boeren het middel om hun landerijen te bereiken. Doorgaans zijn de W.en op regelmatige afstand (vaak ca. 200 m) van elkaar gelegen. Na W.O. II zijn haast overal de uitmondingen van de W.en gedempt, om langs het hoofdkanaal verkeer per as mogelijk te maken. Alleen langs de Schoterlandse Compagnonsvaart, van Beneden-knijpe tot Heerenveen, is de oude toestand nog gehandhaafd. W.en werden genoemd naar verveners, eigenaars van het betrokken veen, uiterlijke opvallendheden, lokale bijzonderheden, maar in de oosthoek van oud-Schoterland werden ze in de 19de eeuw met een nummer aangeduid. Dit is zo gebleven.

WYLD SJITTERKE. Licht, sierlijk roeibootje met sprietzeil. Ca. 1850 gebruikt voor de jacht op ganzen en ander waterwild. Vandaar de naam.

Men trachtte zo dicht mogelijk het wild te naderen en beschoot dit dan met een ganzenroer, waarvan de vuurkracht groot genoeg is om een schoorsteen van een huis te schieten. Een bekend bouwer van W.s was Hans Byl te Oppenhuizen. Van hem een fraai model in het Scheepvaartmuseum te Sneek, z Scheepstypen.

Zie: Leeuw. Cour. (10.9.1952)

WYMBRITSERADEEL (Fr.: *idem*). Gem. in het zuidwesten, tijdens de Republiek de zevende grietenij van Westergo.

NAAM. Oude vormen zijn: Wembrendyn (1315), Weghenbrengh (1328), Waghnenbrenstzeradele

(14de eeuw) en Wimbrinzedele (14de eeuw). Sommigen leiden deze naam af van de Wimerts die door W. loopt en die als vaarweg van belang was. Taalkundig sterker staat de afleiding van: 'wagenbrug' (Fr.: *weinbrêge*) (z Brits). Deze brug kan misschien te Sneek hebben gelegen, z Waghenbrugge.

GEMEENTEWAPEN. 'Zijnde van lazuur, beladen met zeven leliën van goud, paalsgewijze geplaatst, twee, drie en twee, het schild gedekt met een gouden kroon.' → Grietenijwapens.

BEVOLKING. In 1714 had W. 3837 inw.; via 4831 in 1796 en 8014 in 1848 steeg het aantal tot 12006 in 1900. Tot 1940 schommelde het om de 12000. De ontvolking door mechanisatie en trek naar de steden veroorzaakte een daling tot 11571 op 1.1.1958. Het vertreksaldo (in 1957 397) overtreft het geboortenoverschot (in 1957 204). in de jaren 1947-55 emigreerden ruim 1000 personen.

TAAL. De schoolkinderen waren in 1955 voor 98 pct. Friestalig.

KERKELIJK EN POLITIEK LEVEN. Verdeling naar gezindten in 1947: herv. 55,9 pct., geref. 25,4, r.k. 13,8, doopsgez. 17 overige kerkgenootschappen 0,6, geen kerkgenootschap 3,3 pct. Blauwhuis is geheel r.k., Ook Woudsend en Heeg hebben veel r.-k.en.

Kamerverkiezing 1956: C.H.U. 44,2 pct., A.R.P. 24,9, P.v.d.A. 13,9, K.V.P. 13,6, C.P.N. 0,2, overige partijen 0,5 pct. Zetelverdeling gemeenteraad (1958): 7 C.H.U., 4 A.R.P., 2 K.V.P., 2 P.v.d.A.

OPPERVLAKTE EN GRENZEN. De landopp. van W. is 13 928 ha (12 928 ha agrarische grond). Daarbij komen 2600 ha water. Tot de gem. behoren geheel of gedeeltelijk de volgende meren: Sneekmeer, Slotermeer, Zandmeer, Hegermeer, Ringwiel, Grote Gaastmeer, Vlakke, Zwarte, Witte en Oudegaaster Brekken, Oudhof en een aantal kleinere poelen en plassen, grotendeels ontstaan door afgraving van het vaak zoute veen voor de zoutwinning in vroeger eeuwen. W. heeft ruwweg een cirkelvorm met een middellijn van 17 km. (Scharnegoutum-Ypkolsga en Nijhuizum—Uitwellingerga). W. wordt begrensd door Wonseradeel, Bolsward, Hennaarderadeel, Baarderadeel, Rauwerderhem, Doniawarstal, Gaasterland, Hemelumer Oldeferd en Workum. Sneek en IJlst worden geheel door W. omsloten. De oostgrens (met Doniawarstal) loopt door Sneekmeer, Gudsekop, Horseweg, Stobberak, Oudhof en Oude weg (sloot). De zuidgrens (met Doniawarstal, Gaasterland, Hemelumer Oldeferd en Workum) loopt langs Jeltsloot, een oude voortzetting van de Ee (langs Smallebrugge), Noorder Ee, Ee (bij Woudsend), door de lage landen bij Trophorne, door de scheiding Hegermeer, Zandmeer, Korte en Lange Vliet. De westgrens (met Wonseradeel en Bolsward) loopt om Nijhuizum heen, N.W. van de Oudegaaster Brekken naar de Hemdijk bij Blauwhuis; vandaar naar de oude Middelzeedijk W. van Nijland, en dan langs deze dijk. De noordgrens (met Hennaarderadeel, Baarderadeel en Rauwerderhem) loopt meestal langs de rand van de Middelzee, langs Nijklooster en N. van Gauw door de - nu onbetekenende - Sjaardemasloot naar het Sneekmeer. Het is

duidelijk, dat het water in veel gevallen W. heeft gescheiden van de omliggende grietenijen. Sneek en IJlst, beide ontstaan uit W., liggen aaneengesloten als een grote rechthoek middenin de gemeente.

HOOGTE VAN DE BODEM EK AFWATERING. In de oude Middelzee ligt de bodem tussen 0 en — 0,5 m; de Hemmen liggen tussen — 0,5 en — 1 m; het waterland van het zuiden en zuidoosten ligt ca. — 1 m. Windmotoren, gemalen en sluisjes brengen op vele plaatsen het water op de Fr. boezem, waartoe de hierboven genoemde waters behoren. Rond het Sneekmeer ligt nog veel 'bûtlân' (vlietland). Belangrijke waterschappen zijn: Abbega, Heeg, Hommerts, Sneek, 't Marlân, Nijland c.a., Oppenhuizen c.a, en Scharnegoutum c.a. De dorpen N.W. van Sneek (de Snitser Fiifgea) behoren met Rauwerderhem tot 'De Sneeker Oudvaart'.

BODEM. De oppervlaktegrondsoort is haast overal knipklei, van de Middelzee uit afgezet over laagveen. In de Middelzee is de kleilaag meters dik (vaak op jong zeezand), verder wigt de kleilaag naar het zuiden en zuidoosten uit tot enkele decimeters dikte. Op 5 à 10 m diepte wordt haast overal het pleistocene zand aangetroffen. Enkele hogere ruggen komen tot dicht bij de oppervlakte.

BODEMGEBRUIK. Van 12 718 ha agrarische grond (1956) waren 12 692 ha weide, dat is 99,8 pct. Naast de veehouderij is ook de fokkerij van belang; te Ysbrechtum staat een station voor kunstmatige inseminatie. Statistiek 1956: 25 351 runderen, 983 paarden, 4000 schapen, 2024 varkens en 9735 hoenders. De gemiddelde bedrijfsgrootte bedroeg in 1950 ruim 17 ha, dat is boven het gemiddelde van de hele klei weidestreek. De belangrijkste industrie is de zuivelindustrie; te Heeg (twee), Oudega, Scharnegoutum, Uitwellingerga, Woudsend, Ysbrechtum en Oosthem (Nijezijl) staan melkfabrieken. Loïnga (N. van Sneek) en Heeg hebben grasdrogerijen. Handel is van weinig belang, ook die in agrarische producten is grotendeels te Sneek en Bolsward gevestigd. Verzorgende bedrijven en gemeentehuis zijn eveneens te Sneek. Watersport op het Sneekmeer, te Woudsend en te Heeg is van betekenis.

GESCHIEDENIS. Reeds in de eerste eeuwen van onze jaartelling was het veenlandschap, dat toen het grootste deel van W. uitmaakte, bewoond: een reeks van vondsten wijst daarop. Belangrijk zijn die van 1ste- en 2de-eeuwen aardewerk bij Pophorne en Oost hem. De opdringende Middelzee sloeg los zand weg of overdekte het met een kleilaag. Terpen werden opgeworpen, o.a. die van Scharnegoutum, Sneek, Oosthem enz. Een belangrijke vondst was een 4de-eeuwse gouden Romeinse munt te Scharnegoutum.

In de 10de eeuw begint de bedijking van Frl.; voor W. betekende dit het leggen van dijken langs de Middelzee. De oeverlanden van deze inham legden aan hun oost- en zuidzijden ook dijken als binnendijken en als beveiliging tegen het soms zeer hoge water in de meren. Deze gebieden zijn de zgn. Hemmen, met name de Rauwerderhem (Z. deel behoort tot W.), de Scherhem, de Ysbrechtumerhem, de Scherwolderhem, de Eemswouderhem, en de Morrahem. Ook het land tussen Oudega en Heeg wordt zo beveiligd. De Hemdijk-Groenedijk was. voor de ontwikkeling van Sneek belangrijk. Na 1200 wordt de Middelzee

langzamerhand bedijkt. In de 12de eeuw worden reeds genoemd Gaastmeer, Sanfurde, Heeg, Idsega, Oudega en Ypkolsga; in de 13de eeuw komen voor Hommerts, Oppenhuizen en Uitwellingerga. De naam Waghenbrugge wordt in die tijd gebruikt voor een gebied dat veel verder Z.W. reikt dan de latere grietenij (z Waghenbrugge). Als zeendrecht*-plaats wordt vermeld het vreemde Utbirdum*, misschien het huidige Bird tussen Heeg en Gaastmeer.

De twisten tussen Schieringers en Vetkopers hebben ook hier veel schade en onrust gebracht. De aanwezigheid van Sneek, waar de Harinxma's sterk waren, trok veel strijd naar dit gebied. Plaatselijke geslachten (Harinxma o.a. te Woudsend, Botnia, Hottinga, Epema e.a.) speelden een grote rol. Bij landaanwinning en partijstrijd spraken de kloosters mee. Thabor* onder Tirns, Nijklooster* te Scharnegoutum, de karmelieten* te Woudsend en enkele kloosters te Sneek en IJlst lieten zich op velerlei terrein gelden. De losmaking van deze beide steden uit het verband van de grietenij versterkte het agrarische karakter van W. aanzienlijk. Wel speelde Woudsend in de 17de en 18de eeuw een rol als handels- en industrie centrum (hout uit de Oostzeelanden) en namen Heeg en Gaastmeer deel aan de omvangrijke aal*visserij en -handel op Londen, maar W. bloeide door de veeteelt. In de 19de eeuw is de afwatering sterk verbeterd; buiten de dijken gelegen land werd ingepolderd en door de bouw van gemalen beheerste men het peil ook in de winter beter dan voorheen. De veeteelt werd geïntensiveerd, de fokkerij nam een grote vlucht, zuivel fabrieken werden gebouwd. De wegen Sneek-Lemmer en Sneek-Lwd. ontsloten een deel van W. voor landverkeer; dit ging voort in de 20ste eeuw, o.a. door de aanleg van de rijksweg Heerenveen-Sneek-Afsluitdijk. Alleen het merengebied blijft nog geïsoleerd. Een industriële toekomst zal W. wel niet hebben; het probleem der ontvolking is dan ook een der belangrijkste vraagstukken. G., c. d.

Zie: T.K.N.A.G. (1955); Leeuw. Cour. (30.7.1955); H. Halbertsma en W. H. Keikes, Sneek. Drie kronen met ere (1956); Hepkema Memories, 216; Reg. Leeuw. Cour., 60; Repert., 219.

WYMBRITSERADEELS C.A. CONTRIBUTIE ZEEDIJKEN (W.Z.). Zeewerend* waterschap, dat in 1938 zijn rechten en verplichtingen overdroeg aan Westergo's* IJsselmeerdijken, zodat W.Z.s oude gebied het derde gebied (166 km²) uitmaakt van laatstbedoeld 'meerwerend' waterschap, en W.Z.s zeedijk (8262 m), Z. en O. van Hindeloopen (sedert de afsluiting van de Zuiderzee), dienst doende als waterkering tegen het IJsselmeer, is overgegaan in handen van het bestuur van dit nieuwe waterschap.

Uit de geschiedenis van W.Z. blijkt, dat buiten*- en binnendijksters* van de grietenij met het daarin gelegen gebied van Sneek en IJlst bij het Groot Arbitrament* in 1533 in combinatie met de latere Contributie Hemelumer* Oldeferd c.a.

Zeedijken zijn georganiseerd geweest.' Sedert 1538 had W.Z. een afzonderlijke dijkgraaf, sedert de 'ontscheidung' (1656) had W.Z. zijn werken in hoofdzaak afzonderlijk van deze andere contributie en in 1719 zijn de toenmalige dijkpercelen, ressorterend onder W.Z. gemeen gemaakt, doch niet die van genoemde andere contributie, en ten slotte is door ruilingen het aaneengesloten dijkvak bovengenoemd van W.Z. ontstaan. Terwijl lange tijd de omslagen geheven werden naar de oude huurwaarden - 6281 en 5352 florenen binnen- en buitendijks -, was het kadastrale inkomen sedert 1866 de grondslag (in 1924 f 1 635 000).

WIJNGAARDEN, Van. Riddermatig geslacht uit de Alblasserwaard. Dirk, Oem en Jacob Oem v. W. behoorden met Th. S. Beukelaar* tot de vier bedijkers van Het Bildt (1505).

Zie: Sannes, Bildt I (1931), 13 e.v.

WIJNGAARDEN, Allert, zilversmid (Lwd. 1724-19.8.1808). Meester in 1748. Werk in Fr. Museum

Zie: Voet, 64.

WIJNGAARDSLAK. De grote huisjesslak, die onder de naam 'escargot' voor de fijnproevers, vooral in België en Frankrijk, als delicatessen geldt en - volgens de dierkundigen - hoofdzakelijk in Z. Limburg en hier en daar in de Hollandse duinstreek voorkomt, is ook op verschillende plaatsen o.a. in Waaksens (Westdongeradeel) in Frl. te vinden. Ze zijn hier niet autochtoon, maar wrsch. in de M. E. door de geestelijkheid als 'lekkere' vastenspijs ingevoerd. Ze komen echter in Frl. niet op vroegere kloosterterreinen voor, maar daar, waar eertijds Stinsen stonden. Bij onderzoek bleek dat de grond waar de W. zich in Frl. ophield, niet bijzonder kalkhoudend was.

Zie: Vanellus X (1957).

WIJNHARSTERZIJL. Vroeger een zijl, later een pijp (ca. 1931 opgeruimd). Z. van Lwd. in een bocht - de Wiingahurna (1456) - van de O. Middelzeedijk.

WYNJETERP (Fr.: *Weinterp*, *Weintrup*, *Wynjeterp*; *terp*, dorp). Dorp in Opsterland (1336 inw.). Agrarisch dorp aan weg en| Opsterlandse Compagnonsvaart, met kerkje, bekend om zijn driedelige klokkestoel.

In de buurschap Klein-Groningen staat een coöp. zuivelfabriek. Herv. en geref. lagere school. Onder W. ligt de *Kapettepölle*, waar in de M.E. de Bonifatius'-kapel heeft gestaan. Aan de *Heawei* is voor W.O. II de enig bekende vuistbijl uit het noorden opgeraapt.

Zie: Repert., 219; Leeuw. Cour. (16.5.1952; 19.12.1953; 30.7.1955).

WIJNLAND. Land waaruit in de M.E. de miswijn voor de eredienst werd bekostigd. Tussen Oldeboorn en Akkrum is de *Wynkamp*; N.W. van Menaldum de *Wynlannen*. Verwarring met wind (Fr.: *wyn*) is mogelijk.

Zie: Fr. Plaknammen III, 38-40.

WYNS (Fr.: *idem*; *ens**-naam, wrsch. uit *Weingi*,

Weningi). Dorp in Tietjerksteradeel (197 inw.). Oudtijds een centrum, hoofplaats van het district Wininge, aan de druk bevaren Dokkumer Ee. Herv. kerk. Openb. lagere school. Veeteelt.

Zie: Hepkema Memories, 139; Reg. Leeuw. Cour., 60.

WYNYMA WILKEREN. Willekeuren* wrsch. uit 13de eeuw, van het district* Wininge (wsch. identiek met Oostergo), waarin regels gegeven worden voor de procedure voor het achteenda*-gerecht. Behalve de ons overgeleverde W. W. moeten er ook andere, thans verloren W. W. bestaan hebben.

Zie: Vr. F. XXXIX (1948), 88-90.

WY SELS (Wij zelf). Reeks pamfletten in radicale geest, uitgegeven door het Striðboun* Fryslân Frij.

WYSHEIT SALOMONS, De. Spectatpriaal* geschrift van ca. 1750 (redacteur Ph. L. Statius Muller*, uitgever A. Ferwerda* te Lwd.). Er kwamen 34 nummers.

WYTGAARD (Fr.: *Wytgaerd*, witte gaarde?). Dorp in het zuiden der gem. Lwd., aan de rijksstraatweg Lwd.-Zwolle (1621 inw.). Voorheen buurschap van Wirdum. R.k. meerderheid. R.k. kerk en r.k. lagere school. Op het ca. 1860 aangelegde r.k. kerkhof liggen rooms-katholieken uit een zeer wijde omgeving.

Zie: Repert., 219.

WYTSE FOPPES, z Dongjuma, Wytse Foppes.

WIJTING (Fr.: *witing*). Kabeljauwachtige zeevis. Veel aan de kust, ook wel in Waddenzee.

WYTSMA, Franciscus Gerardi van, jezuïet (bij Dokkum?-Ameland 17.10.1682). Werkte op verschillende plaatsen in Nederland. Van 1672-82 op Ameland.

Zie: N.B.W. IX, 1308.

WYTZES, Anne Lourens Jelle, leraar (Pingjum 30.9.1878-Sneek 15.10.1950). IJverde op latere leeftijd als oud-kweekschoolleeraar voor het onderwijs in het Fr. Bestudeerde de tweetaligheid*. Was lid der Commissie van Drie. z Scholen, Fr.

Wrk.: De twatalichheit yn Fryslân en de skoalle (1948); Ús earste lesboek, 10 deeltjes (1950; ²1955-57).